

SALLUSTII EFFIGIES,
ex numismate æreco Ursini .

HIC ERIT, UT PERHIBENT DO-
CTORUM CORDA VIROURM,
CRISPUS ROMANA PRIMUS IN
HISTORIA .

K. Sallustius Crispus (C.)

C A I I

SALLUSTII

CRISPI

QUÆ EXTANT.

LONDINI:

Ex Officinâ JACOBI TONSON,
& JOHANNIS WATTS.

M DCC XIII.

CUM PRIVILEGIO.

539
1
8

A N N E R.

W

HEREAS Our Trusty and Well-beloved *Michael Maittaire*, Gent. hath humbly represented unto Us, That he hath with great Labour and Expence prepared for the Pres's a compleat *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with compleat Indexes, and has therefore humbly besought Us to grant him our Royal Privelege and Licence for the sole Printing and Publishing thereof for the Term of Fourteen Years: We being willing to give all due Encouragement to Works of this Nature, which tend to the Advancement of Learning, are Graciously pleased to condescend to his Request; and do therefore, by these Presents, Grant unto him the said *Michael Maittaire*, his Executors, Administrators, and Assigis, Our Royal Licence for the sole Printing and Publishing the Compleat *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with compleat Indexes aforesaid, for the Term of Fourteen Years, from the Date hereof; strictly forbidding all Our Subjects within Our Kingdoms and Dominions to Reprint the same, either in the like, or in any other Volume or Volumes whatsoever; or to Import, Buy, Vend, Utter, or Distribute any Copies thereof, Reprinted beyond the Seas, during the aforesaid Term of Fourteen Years, without the Consent or Approbation of the said *Michael Maittaire*, his Heirs, Executors, and Assigis, under his or their Hands and Seals first had and obtained; as they will Answer the Contrary at their Peril. Whereof the Commissioners and other Officers of Our Customs, the Master, Wardens, and Company of *Stationers* are to take Notice, That the same may be entered in the Register of the said Company, and that due Obedience be rendered thereunto. Given at Our Court at St. James's, the fourth Day of April, 1713. In the Twelfth Year of Our Reign.

By Her Majesty's Command,

D A R T M O U T H.

9 DE 63

— N O B I L I V I R O —
D A N I E L I
DOMINO FINCH
HONORATISSIMI
Comitis NOTTINGHAMIÆ
Filio natu Maximo
S. D.
MICHAEL MAITTAIRE.

HERODOTUS Historiæ par-
rens eo in honore Home-
rum Poësecos parentem ha-
buit, ut illius non modò
vitam conscripserit, sed &
stylum studuerit æmulari. Hanc ad-
eo antiquam confuetudinem nefas ra-
tus non servare, Poëtam & Historicum
uni prelo subjeci; & curavi, ut in lu-

D E D I C A T I O.

cem simul prodirent Phædrus & Sallustius. Illum quidem, reliquorum Poëtarum multis tempore posteriorem, præire nihilominus ideo volui, quod istud mythologicum scribendi genus, ad quod Phædrus omnium Latinorum primus & penè unicus deditâ operâ animum applicuit, vetustissimum sit, & Poësi cùm cognatum tum coævum; suâ familiaritate & brevitate quam maximè placeat; idque, quod Horatius in Poëticâ primarium duxit, assequatur, nimirum ut dulci utile misceat. Illi socium addo Sallustium, Laconicâ brevitate haud absimilem, argumento licet & scriptio diversum. Huic in Romanâ historiâ primo non immerito in Historicis excudendis primas dedi; ex cuius reliquiis, quasi ex ungue Herculem, facile est æstimare Latinorum Historicorum principem. In oculis nobilissima inter Græcos & Latinos exemplaria posuit Thucydidem & Catonem; horum animum, nervos, vim verborum, sententiarum gravitatem ita imitatus, ut plus plerumque cupiat intelligi quam legi, suique nunquam tedium faciat,

D E D I C A T I O.

semper desiderium. Temporis injuria literato orbi invidit ejus Historiarum libros, à quibus potissimum Historici nomen illi inditum; nihilque operis elaborati superesse passa est, praeter quatuor *Orationes*, duas *Epistolas*, laceraque nonnulla vocum & sententiarum hinc indè collectarum fragmina, quæ tamen quâdam veneratione, uti tristes & ingentes antiquæ Romæ ruinas, suspicimus & admiramur; quaéque inani nos inescant voto, ut earum scriptor *Livium ipsum*, vel si haberemus integrum, mole superaret. Ea, quæ sola ab interitu se vindicaverunt, opuscula, *Catilinaria Conjunctio Bellumque Jugurthinum*, quantâ eloquentiâ scripta fuerint, copiosè differere, longum esset. Quàm graphicè depingit perduellium audaciam, astus & machinamenta, Pœnorum callicitatem & dubiam fidem, domi senatus vigilantiam, foris bellicos apparatus, artes imperatorum varias, incertas præliorum vices! Quàm vivis artificiosæ orationis coloribus nativos mores hominum & characteres exprimit, subdolam *Catilinæ simulationem*,

D E D I C A T I O.

facilem Cæsaris mansuetudinem, rigidam Catonis constantiam! Conjuratorum quam ardenti ille stimulo animos erigit; quam benignè alter, ne crudelior audiat, miseretur; quam severè maleficiis debitum hic, ne justus non videatur, exigit supplicium! Mitto alias virtutes, quas in his libris emicantes passim mirari facilius est, quam laudare. Hanc Sallustii celeberrimi scriptoris, nec tibi in bonarum literarum finu innutrito ignoti editionem, tuæ, Vir Nobilis, clientelæ committo: Veterum Romanorum justitiam, clementiam, probitatem, fidem, eloquentiam, aliisque ab hoc authore adumbratas dotes intuere, quas domi fatis edoctus es; & in te nemo non intelliget fitas, qui ex illustrissimâ, in cuius honores titulósque jus tibi natura dedit hæreditarium, familiâ ortum noverit. Vale, Vir Clarissime; & his egregiis dotibus virtutibúsque domesticis Patriam diu orna & tuere.

9 DE 63
1713. Id. Sextil.

V I T A S A L L U S T I I,

Ex Petro Crinito & Gerardo Johanne
Vossio potissimum collecta.

CERISPUS SALLUSTIUS (nam per LL scribi monet marmor juxta domūs Sallustianæ rudera effossum) natus est Amiterni in Sabinis anno U. C. 668. quo Sylla Athenas expugnavit, ex nobili Sallustiorum familiâ ortus, quæ diu in secundo ordine dignitatem servavit. Fuit ingenio acri, & in studiis literarum accurato, tum maximè in scribendâ historiâ. Præceptorem habuit Ateium Prætextatum nomine Philolum. Tribunatum nullâ cum laude gessit anno U. C. 702. Ciceroni infestus, uti & Miloni, à quo in Faustæ, L. Sylla filiæ, adulterio deprehensus virgis castrus, nec nisi pecuniâ data dimissus: ob adulteria & stupra senatu motus ab Appio Claudio Pulcro & L. Calpurnio Pisone Cæsonimo censoribus anno U. C. 703, vel 704. Amicitiâ Cornelii Nepotis, Messalæ & Nigidii Figuli usus, Julii item Cæsaris, quo rerum potito senatoriam dignitatem recuperavit, dein Quæsturam, postea Præturam obtinuit. Numidicæ tandem ab ipso præpositus ex provinciæ expilatæ prædâ in Quirinali monte Forum hortosque Sallustianos coœmit. Non desunt qui scribant Terentiam M. Ciceronis Uxorem à marito repudiatam ei nuplissæ.

VITA SALLUSTII.

Omnis itaque ejus gloria à præclaris scriptis proficitur; quorum vix quicquam ad nos integrum pervenit præter Catilinarium & Jugurthinum bellum. Supersunt quædam ex nobili Historiarum opere Fragmēta. Duas ad Cæsarem de Republicā ordinandā Orationes Sallustio Carrio abjudicat, vindicat autem Duza, stylisque planè Sallustianus. Illa in Ciceronem Oratio, et si à Fabio Quintiliano sub Sallustii nomine laudata, est potius Porcii forsan Latronis, vel alterius cuiusdam ex illis declamatoribus, quos nominat M. Seneca in Suasoriis & Controversiis. In parte operis de rebus Punicis, tanto animi studio incubuit, ut à quibusdam scriptum sit eum regionem adiisse, ac maximā sollertia perlustrasse, quò majore fide veritatem exploraret. Sallustii in Cn. Pompeium odium Lenæus Pompeii Libertus satyris mordacibus ultus est. M. Seneca notat Tit. Livium Sallustio iniquum fuisse. Sallustiana scribendi ratio à paucis quidem carpitur, plurimis autem probatur. Afinio Polioni displicuit tanquam obscura & affectata; Lenæo, tanquam antiquis verbis ex Catonis Originibus excerptis referta. At verò Velleio, Thucydidis æmulus; Cornelio Tacito, Romanarum rerum author florissimus; Vibio Sequestri, author certissimus; S. Augustino, nobilitata veritatis Historicus, & electissimus verborum pensator; Martiali, in Romanā Historiā primus dicitur. Laudat ejus brevitatem, quā Thucydidem ipsum vicit, Seneca; Orationis elegantiam, verborumque facundiam ac proprietatem, A. Gellius; præjudicatam authoritatem, Avienus. Tanti ejus Historias Græci fecere, ut Zenobius eas vetterit. Asperi in eum commentarios memorat Divus Hieronymus. Sallustii Historici sororis filius fuit alter Sallustius, ad quem Horatius in Odis. Sallustius, de quo nunc agimus, quadriennio ante Actiacum bellum obiit.

VARIANTE S hæ, quæ tuo, Amice Lector, judicio discutiendæ subjiciuntur, Lectiones excerptæ sunt ex Margine Sallustiani Exemplaris à Raphelengio editi, & manu doctæ cum duobus Ecclesiæ Remensis MSStis collati, quod Johannes Bridges Armiger pro suo in bonas literas animo humanissimè mecum ultro communicavit.

Pag. Lin.

1. 2. Nimantibus
1. 5. Obaudientia
3. 13. populi R. carpit, uti
19. prius exploranda sunt
19. scientiae parum
4. 28. initio gratiâ conser- vandæ
5. 3. lubidinem agebant.
6. 25. virtuti
38. fidum atque acceptum
7. 3. amare, portare signa,
8. 5. ganeo, aleâ, manu,
9. 24. P. Servius filius Syllæ,
10. 22. facinus properatum fo- ret
26. infelitum inimicumque Cn.
34. barbaros nequissimè pati
11. 8. res accidisset
30. Deum fidem testor at- que hominum
12. 16. quietam Remp. movere
13. 7. sed in eâ conventione fuit
14. 22. ad cavendum dolos a- stutiae
24. commemoravi
26. propulerat
30. consuli in campo fe- cerat
15. 14. salutandum
24. multa copia

17. 2. à patribus conscriptis, ne
30. majores nostri miserti
33. ære communi solutum
18. 30. alienum æs sumptum meis
38. eam ab his inimicis de- fendas
39. omittit, per liberos tuos rogatus haveto.
19. 13. armis paterent
29. præceps erat
20. 30. facilius tractarent
21. 20. mortem sperare
22. 8. Apulia metus
13. quamplures
14. sociis Catilinæ causâ
20. de actibus Ciceronis
21. gravissimam invidiam
23. suum quæque negotium
32. irrumperent
23. 20. cuncta doctus
24. agant permittit illis homines
24. 16. fide datâ publicâ
30. abdicatus *al.* abdicatus esset à magistratu
25. 8. retractum habebant.
26. 3. transpedani
8. egregiâ libertate
11. mentiendo
15. animi nobilitate
25. suos electos
27. 19. nefaria facinora
28. 2. vitam habent
11. omnibus impiis

V A R I A E L E C T I O N E S .

<p>18. 18. aliena mens à 21. præsertim diligentia 30. sed in exilium permitti 33. legem timere, cum 38. ex domesticis rebus 29. 30. hostes idoneos videba- tur, cum supremo studio</p> <p>30. 1. Sapientia majorum in 17. cætera malefacta</p> <p>31. 1. in extremo posita 2. se res habent</p> <p>32. 2. apprehensis 27. in fauicibus</p> <p>39. ad cœlum tollunt</p> <p>33. 29. profugium</p> <p>34. 5. ad supplicium 9. descendenter <i>al.</i> escen- deris</p> <p>12. inculta</p> <p>13. indices rerum</p> <p>36. 7. aggrediamini 8. lieuit nobis</p> <p>32. rupe</p> <p>37. libertis & calonibus <i>al.</i> coloniis.</p> <p>37. 38. diversi à suis, sed</p> <p>13. recognoscerent</p> <p>39. 15. tempus, ætas (<i>al.</i> ætatis) ingenium diffuxere</p> <p>41. 1. judicium meum muta- visse</p> <p>26. nobilitatis obviatum. Quæ</p> <p>42. 10. pollens vittibus, de- cora</p> <p>43. 10. <i>omitt.</i> cum Jûgurthâ 13. quam liberis si genuis- sem</p> <p>22. conjungere quam san- guinitate</p> <p>45. 10. res ait. (<i>al.</i> dicebat o- portere</p> <p>17. modò cum animo.</p> <p>39. perfugerat</p> <p>46. 12. properabat armis</p> <p>47. 8. egerem : sed si ea de- sideranda</p> <p>16. fortuna pendenda erat.</p> <p>48. 13. alterius ipse ego 17. propinquus per scelus</p>	<p>48. 11. ex necessitate adversa</p> <p>49. 37. senatus magna pars</p> <p>50. 15. qui censulibus</p> <p>16. M. Flavio</p> <p>17. <i>al.</i> acerrimè victoriam nobilitatis</p> <p>18. tamen accuratissimè</p> <p>51. 33. Medi autem & Armeni</p> <p>52. 1. nomine Numidæ <i>al.</i> no- mo-Numide</p> <p>11. alii novarum rerum a- vidi</p> <p>53. 10. suas impræsentiarum manu</p> <p>55. 15. <i>omitt.</i> tenet atque 31. regis factoribus</p> <p>35. Æmilius Scaurus</p> <p>56. 10. sese causam victorizæ</p> <p>16. ab obsidione non dis- cederet <i>al.</i> ab expu- gnatione non dési- steret.</p> <p>36. Paucos flagitosos Ju- gurthæ</p> <p>57. 7. omnia venum ire</p> <p>58. 11. saturam legem senten- tias</p> <p>59. 3. obnoxii inimicis con- surgitis</p> <p>12. <i>omitt.</i> graves</p> <p>18. ærarium exspoliari</p> <p>23. summan gratiam &</p> <p>25. magnifici</p> <p>60. 3. reparandi</p> <p>11. si deditus est ;</p> <p>24. vos his omnibus</p> <p>30. liberalitatem eripiendam</p> <p>61. 21. pacificatis</p> <p>22. avaritiae animos</p> <p>37. decus regni, cultu</p> <p>62. 17. impudentia Bæbii.</p> <p>64. 14. subdolè ejus augere a- micitiam, mufitare</p> <p>30. primi pilanus</p> <p>65. 7. metu mutabantur; sicuti</p> <p>9. pro gratiâ imperii</p> <p>66. 6. suprà decuimus, inter</p> <p>35. affini</p> <p>67. 12. <i>omitt.</i> pl. <i>al.</i> tribunum alterum</p>
--	---

V A R I A E L E C T I O N E S.

<p>alterum, alterum tri- umvirum</p> <p>68. 7. traditur Spurii Albini proconfusis</p> <p>20. milites statutis castris</p> <p>24. cum equitibus, diu</p> <p>69. 28. commeatum parare</p> <p>70. 6. ubi & incolae mercari</p> <p>33. in immensum pertin- gens</p> <p>39. Jugurtha continuata</p> <p>71. 28. <i>al.</i> constitut</p> <p>72. 12. infesti adesse</p> <p>73. 7. imperatores, summā vi, inter</p> <p>16. <i>al.</i> tuta sunt.</p> <p>74. 3. numero xxx interfecit.</p> <p>5. fessi letique erant</p> <p>18. bonos decretant <i>al.</i> de- certant & <i>omitt.</i> bonos</p> <p>23. labores prædæ fore.</p> <p>33. præterea inimicum cer- tamen</p> <p>75. 33. præsidium agebant</p> <p>76. 9. <i>omitt.</i> in eā parte</p> <p>29. Numidæ agunt.</p> <p>33. oppidum incompōsitum magis</p> <p>77. 6. pice & sulfure tedam mixtam ardenti <i>al.</i> picem sulfure & tedā mixtam ardenti</p> <p>78. 4. in proximo locati</p> <p>9. sed adversi sequi, con- currere,</p> <p>15. oppugnare,</p> <p>30. scalis adgressi</p> <p>79. 1. quæ à se defeccerant,</p> <p>22. optimè merite</p> <p>80. 21. Arpini alitus</p> <p>25. tribunatum militarem à</p> <p>31. <i>omitt.</i> consulatum</p> <p>81. 3. mirari primum ejus</p> <p>24. trahi bellum dicebat,</p> <p>quòd</p> <p>37. saltelliti Numidæ</p> <p>38. Marius anxius</p> <p>39. contumeliarum impe- ratori</p> <p>82. 18. circummunire</p>	<p>83. 9. imbellis multi</p> <p>29. animus arrectus <i>al.</i> ani- mæ arreptis</p> <p>84. 6. ex Collatio <i>al.</i> Collatiæ</p> <p>11. omnia intentando</p> <p>29. <i>omitt.</i> suam</p> <p>30. id modò caveret: pro- inde</p> <p>37. <i>omitt.</i> nisi</p> <p>85. 14. post id negotiorum Ju- gurthæ</p> <p>22. profugis</p> <p>27. volenti animo de</p> <p>86. 3. sed paulò antè nobili- tas Numidiam pro- vinciam dec̄severat Metello; ea frusta- res fuit.</p> <p>9. vagus incertusque</p> <p>10. quisquam omnium satis</p> <p>22. hostium paucorum po- titi</p> <p>24. <i>al.</i> tuta fuit.</p> <p>36. alia quæ idonea</p> <p>87. 31. & super eas aggere impositis</p> <p>88. 14. gnave <i>al.</i> gnaviter <i>al.</i> graviter</p> <p>27. <i>omitt.</i> syrtes ab tractu nominatæ,</p> <p>30. Numidiam multi vasti- que</p> <p>89. 24. quo fines</p> <p>35. genus hominum ferox</p> <p>90. 16. si dux Romanus</p> <p>29. ne mox res exagitando aliud</p> <p>34. incognitis Mauris</p> <p>92. 1. negotio abnuere aude- bat</p> <p>2. <i>al.</i> plebi militiam vō- lenti</p> <p>94. 12. num eorum pœniten- dum</p> <p>23. hostem</p> <p>96. 5. & omni potentiam</p> <p>6. cui neque sua cara, quip- pe</p> <p>98. 8. cohortibus auxiliariis ad</p> <p>99. 2. tantam rem Maius per- egit</p>
---	--

VARIAE LECTIOINES.

egit sine illo suorum incommodo, magnus
 99. 14. alia aggreditur,
 15. al. difficultia
 20. omnis natura al. per
 omnia natura
 26. admedium atque difficile, utriusque praecise vineæ
 39. quod latus ad usum
 prælantibus
 100. 5. more humani ingenii
 cupidio difficultia fa-
 ciundi (al. animum)
 invadit. al. animum
 vertit.
 16. sese ducem, periculi n-
 hil esse docet Marius
 101. 16. signa dedere: ac
 23. correpta Marii
 102. 27. ipsique Boccho pol-
 licetur
 33. diei
 36. difficultem
 39. colligare **Q DE**
 103. 16. &c in frustu holli
 27. consilia
 31. munimenta gerebat.
 37. largius abire
 104. 1. strepere pedibus & vo-
 cibus
 2. fugere aut (al. ut) pro
 10. omnes tuba canere
 11. aut portis
 17. recordia acceperat
 21. omitt. que
 29. perfugi minimè cari &
 regionum
 33. omitt. iter
 105. 23. acrius instare. Jám-
 que
 34. Sulla, perfugatis iis,
 106. 4. patentibus: cernere,
 sequi
 36. cui scilicet complacuit
 ---- te experiri
 107. 6. unde vi Jugurtham
 14. in hybernis composito
 17. tunc rursus Bocchus

feliciter seu si. Boc-
 chus scilicet seu
 107. 27. ad Sullam pergunt,
 quem
 38. benevolentia
 39. pollicitus
 108. 5. al. Uticæ al. ab Uticæ
 21. mobiles sèpius in ad-
 versæ mutantur.
 13. al. Rufone al. Pifone
 16. Sullæ lubens accepit.
 23. amicitiam daturum
 26. Baleatorum al. Balea-
 riorum al. balistario-
 rum
 35. quisque impedit;
 109. 15. omitt. quam
 25. cestinabat
 110. 5. de improvisu acciderat
 11. consilia ierat (al. au-
 dierat): præterea
 13. impari, num mater e-
 jus ex concubina orta
 30. voluerat, egressi
 38. internunciis sanctè ex
 63. fententiā omitt. jurat
 111. 3. omitt. opulentissimus
 5. id immutatum
 13. cuius causā huc
 31. negare
 112. 3. bellum poni
 4. Jugurtha venit. Dein
 5. cuncta doctus
 15. non suā captum ig-
 navia
 18. dolo an vero
 27. vultu coloris pariter
 atque animo varius
 al. vultu colore ac
 motu corporis pari-
 ter atque animo va-
 riis, que licet ita
 tacente ipsa occulta
 pectoris & oris im-
 mutatione patefecis-
 se. al. occulta cordis
 al. que scilicet ipso
 tacente occulta pe-
 cotoris oris immuta-
 tionem patefecit.

C. SALLUSTII
CRISPI CATILINA,
S E U
BELLUM CATILINARIUM.

Mnis homines, qui sese student p̄x-
stare ceteris animalibus, summā ope-
niti decet, ne vitam silentio trans-
ant, veluti pecora; quæ natura pro-
na, atque ventri obedientia finxit. Sed
nostra omnis vis in animo & corpore
sita est. Animi imperio, corporis ser-
vitio magis utimur, alterum nobis cum dīs, alterum
cum belluis commune est. Quo mihi rectius videtur,
ingenii, quām virium opibus gloriam quārere; &c,
quoniam vita ipsa, quā fruimur, brevis est, memoriam
nostrī quām maxumē longam efficere. Nam divitiaz-
rum & formæ gloria, fluxa atque fragilis est; virtus
clara, æternaque habetur. Sed diu magnum inter mor-
talis certamen fuit, vīne corporis, an virtute animi,
res militaris magis procederet. Nam & prius, quām
incipias, consulto: &c, ubi consulueris, mature factō
opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alte-
rius auxilio eget. Igitur initio reges (nam in terris
nomen imperii id primum fuit) diversi, pars ingenii-
um, alii corpus exercebant. Etiam tum vita hominum
sūc cupiditate agitabatur: sua cuique satis placebant.

VARIAE LECTIOINES.

egit finē illo suo-
 rum incommodo, ma-
 gnus
 99. 14. alia aggreditur,
 15. *al.* difficultia
 20. omnis natura *al.* per
 omnia natura
 26. admedium atque diffi-
 cile, utrinque prae-
 cisæ vineæ
 39. quod latus ad usum
 præliantibus
 100. 5. more humani ingenii
 cupidio difficultia fa-
 ciundi (*al. animum*)
 invadit. *al. animum*
 vertit.
 16. sese ducem, periculi ni-
 hil esse docet Marius
 101. 16. signa dedere: ac
 23. correpta Marii
 102. 27. ipsiæ Boccho pol-
 licetur
 33. diei
 36. difficultem
 39. colligare **9 DE**
 103. 16. &c in frustæ hollæ
 27. consilia
 31. munimenta gerebat.
 37. largius abire
 104. 1. strepere pedibus & vo-
 cibus
 2. fugere aut (*al. ut*) pro
 10. omnes tubâ canere
 11. aut portis
 17. recordia acceperat
 21. *omitt.* que
 29. perfugi minimè cari &
 regionum
 33. *omitt.* iter
 105. 23. acrius instare. Jäm-
 que
 34. Sulla, perfugatis iis,
 106. 4. patentibus: cernere,
 sequi
 36. cui scilicet complacuit
 ---- te experiri
 107. 6. unde vi Jugurtham
 14. in hybernis composito
 17. tunc rursus Bocchus

feliciter seu *al.* Boc-
 chus felicet seu
 107. 27. ad Sullam pergunt,
 quem
 38. benevolentia
 39. pollicitus
 108. 5. *al.* Uticæ *al.* ab Uticæ
 21. mobiles sèpius in ad-
 versâ mutantur.
 13. *al.* Rufone *al.* Pisone
 16. Sullæ lubens accepit.
 23. amicitiam daturum
 26. Baleatorum *al.* Balea-
 riorum *al.* balistario-
 rum
 35. quisque impedire;
 109. 15. *omitt.* quam
 25. aestimabat
 110. 5. de improvisu acciderat
 11. consilia ierat (*al. au-*
dierat): præterea
 13. impari, num mater e-
 jus ex concubinâ orta
 30. voluerat, egressi
 38. internuncius sanctè ex
 sententiâ *omitt.* jurat
63
 111. 4. *omitt.* opulentissimus
 5. id immutatum
 13. cuius causâ huc
 31. negare
 112. 3. bellum poni
 4. Jugurthæ venit. Dein
 5. cuncta doctus
 15. non suâ captum ig-
 naviâ
 18. dolo an vero
 27. vultu coloris pariter
 atque animo varius
al. vultu colore ac
 motu corporis pari-
 ter atque animo va-
 riis, que licet ita
 tacente ipsa occulta
 pectoris & oris im-
 mutatione patet feci-
 se. *al.* occulta cordis
al. que scilicet ipso
 tacente occulta pe-
 cotoris oris immuta-
 tione patet fecit.

C. S A L L U S T I I
CRISPI CATILINA,
S E U
BELLUM CATILINARIUM.

M N I S homines, qui sese student p̄f-
fare ceteris animalibus, summā ope-
niti decet, ne vitam silentio trans-
ant, veluti pecora; quā natura pro-
na, atque ventri obedientia finxit. Sed
nostra omnis vis in animo & corpore
sita est. Animi imperio, corporis ser-
vitio magis utimur, alterum nobis cum dīs, alterum
cum belluis commune est. Quo mihi rectius videtur,
ingenii, quām virium opibus gloriam quārere; &c,
quoniam vita ipsa, quā fruimur, brevis est, memoriam
nostrī quām maxumē longam efficere. Nam divitiae-
rum & formā gloria, fluxa atque fragilis est; virtus
clara, aternāque habetur. Sed diu magnum inter mor-
talis certamen fuit, vīne corporis, an virtute animi,
res militaris magis procederet. Nam & priūs, quām
incipias, consulto: &c, ubi consulueris, mature factō
opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alte-
rius auxilio eget. Igitur initio reges (nam in terris
nomen imperii id primum fuit) diversi, pars ingenii-
um, alii corpus exercebant. Etiam tum vita hominum
sine cupiditate agitabatur: sua cuique satis placebant.

Postea verò quām in Asiā Cyrus, in Grāciā Lacedēmonii & Atheniēs, cōpere urbes, atque nationes subigere; lubidinem dominandi, causam belli habere: maxumam gloriam in maxumo imperio putare: tum demum periculis atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quòd si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, ut in bello, valeret, æquabilius atque constantius fese res humanas haberent: neque aliud aliò ferri, neque mutari, ac miseri omnia cerneret. Nam imperium facilè iis artibus retinetur, quibus initio partum est. Verūm, ubi pro labore desidia, pro continentia & æquitate lubido atque superbia invasere; fortuna simul cum moribus immutatur. Ita imperium semper ad optimum quemque à minùs bono transfertur. Quæ homines arant, navingant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales, dediti ventri atque somno, indocti, inculque, vitam sicuti peregrinantes transiere: quibus profecto, contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortēmque juxta æstumo: quoniam de utrāque siletur. Verūmenimvero is demum mihi vivere, & frui animā videtur, qui aliquo negotio intentus, præclarī facinoris, aut artis bonæ famam quærit. Sed in magnā copiā rerum, aliud alii natura iter ostendit. Pulchrum est bene facere reip. etiam bene dicere haud absurdum est. Vel pace, vel bello clarum fieri licet: & qui fecere, & qui facta aliorum scripserē, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haud-quaquam par gloria sequatur scriptorem, & auctorem rerum: tamen in primis arduum videtur, res gestas scribere: primū, quòd facta dictis exæquanda sunt: dein quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malivolentiā, & invidiā dicta putant: ubi de magnā virtute, atque gloriā bonorum memores; quæ sibi quisque facilia factu putat, & quo animo accipit; supra ea veluti facta pro falsis dicit. Sed ego adolescentulus initio, sicuti plerique, studio ad rempubl. latus sum: ibisque mihi multa adversa fuere. Nam pro pudore, pro abstinentiā, pro virtute, audacia, largitio, avaritia, vige-

bant : quæ tametsi animus aspernabatur, insolens malorum artium ; tamen inter tanta vitia imbecilla ætas, ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cùm ab reliquis malis moribus dissentirem, nihilominus honoris cupido eadem, quæ cæteros, fama, atque invidia vexabat. Igitur, ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit, & mihi reliquam ætatem à rep. procul habendam decrevi, non fuit consilium socordiâ atque desidiâ bonum otium conterere : neque vero agrum colendo, aut venando, servilibus officiis intentum ætatem agere : sed, à quo incoepio, studioque me ambitio mala detinuerat, eodem regressus statu res gestas populi R. strictim, uti quæque memoriâ digna videbantur, perscribere : eò magis, quod mihi à spe, metu, partibus reip. animus liber erat. Igitur de Catilinæ conjuratione, quæ verissimè potero, paucis absolvam. Nam id facinus in primis ego memorabile existumo, sceleris atque periculi novitate : de cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt, quæ initium narrandi faciam.

L. CATILINA, nobili genere natus, fuit magnâ vi & animi, & corporis, sed ingenio malo, pravoque. Huic ab adolescentiâ bella intestina, cædes, rapinx, discordia civilis, grata fuere : ibique juventutem suam exercuit. Corpus patiens inedia, algoris, vigilia, supra quæ cuiquam credibile est : animus audax, subdolus, varius, cuiuslibet rei simulator ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus ; ardens in cupiditatibus : sati eloquentiæ, sapientiæ parum : vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc, post dominationem L. Sullæ, lubido maxima invaserat reip. capiundæ : neque, id quibus modis assequetur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopiâ rei familiaris, & conscientiâ scelerum : quæ ultraque his artibus auxerat, quas suprà memoravi. Incitabant præterea corrupti civitatis mores : quos pessima, ac diversa inter se mala, luxuria atque avaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de mo-

ribus civitatis tempus admonuit, suprà repetere, ac pa-
cis instituta majorum domi militiæque, quomodo rem-
pub. habuerint, quantámque reliquerint, & ut paula-
tim immutata, ex pulcherrumâ pessuma ac flagitiosis-
sima facta sit, differere.

URBEM Romam, sicut ego accepi, condidere at-
que habuere initio Trojani; qui, Æneâ duce, profugi,
sedibus incertis vagabantur; cùmque his Aborigines,
genus hominum agreste, sínè legibus, sínè imperio, li-
berum, atque solutum. Hi postquam in una mœnia
convenere, dispari genere, dissimili lingua, aliis alio
more viventes, incredibile memoratu est, quàm facile
coaluerint. Sed postquam res eorum civibus, moribus,
agris aucta, satis prospera, satisque pollens videbatur;
sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulen-
tiâ orta est. Igitur reges, populique finitimi bello
tentare: pauci ex amicis auxilio esse. Nam cæteri, me-
tu pereculsi, à periculis aberant. At Romani, domi, mi-
lietiæque intenti, festinare, parare, alius alium hortari;
hostibus obviâm ire; libertatem, patriam, parentesque
armis tegere. Pòst, ubi pericula virtute propulerant,
sociis atque amicis auxilia portabant; magisque dan-
dis, quàm accipiundis beneficiis amicitias parabant:
imperium legitimum, nomen imperii regium habebant:
delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sa-
pientiâ validum erat, reipublicæ consultabant. Hi, vel
ætate, vel curæ similitudine, patres appellabantur. Pòst,
ubi regium imperium, quod initio conservandæ liber-
tatis atque augendæ reipubl. fuerat, in superbiam, do-
minationemque convertit; immutato more, annua im-
peria, binos imperatores, sibi fecere: eo modo mini-
mè posse putabant per licentiam insolescere animum
humanum. Sed eâ tempestate cœpere se quisque ma-
gis magisque extollere, ingeniumque in promptu habe-
re: nam regibus boni, quàm mali, suspectiores sunt:
sempérque his aliena virtus formidolosa est. Sed ci-
vitas, incredibile memoratu est, adeptâ libertate, quan-
tum brevi creverit: tanta cupido gloria incesserat. Jam-
primum juventus, simul ac belli patiens erat, in castris

per laborem usu militiam discebat: magisque in decoris armis, & militaribus equis, quam in scottis atque conviviis, lubidinem habebat. Igitur talibus viris non labos insolitus, non locus ullus asper, aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domuerat. Sed gloriae maximum certamen inter ipsos erat: quisque hostem ferire, murum ascendere, conspicere, dum tale facinus ficeret, properabat. Eas divitias, eam bonam famam, magnamque nobilitatem putabant. Laudis avidi, pecunia liberales erant; gloriam ingentem, divitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maxumas hostium copias populus R. parvâ manu fuderit, quas urbes naturâ munitas pugnando ceperit; nî ea res longius nos ab incepto traheret. Sed profecto fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas, ex lubidine magis, quam ex vero, celebrat, obscuratque. Atheniensium res gestæ, sicut ego existumo, fati amplæ, magnificæque fuere, verum aliquanto minores tamen, quam famâ feruntur: sed, quia provenerunt ibi magna scriptorum ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuere extollere præclara ingenia. At populo R. numquam ea copia fuit: quia prudentissimus quisquis negotiosus maxime erat: ingenium nemo sine corpore exercebat: optimus quisque facere, quam dicere; sua ab aliis benefacta laudari, quam ipse aliorum narrare, malebat. Igitur domi, militiæque boni mores colebantur; concordia maxima, minima avaritia erat. Jus bonumque apud eos non legibus magis, quam naturâ, valebat. Jurgia, discordias, simultates cum hostibus exercebant: cives cum civibus de virtute certabant: in suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant: duabus his artibus, audaciâ in bello; ubi pax evenerat, æquitate, séque, remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxima docuimus: hæc habeo; quod in bello sapientius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnabant, quique tardius revocati proelio excederant, quam

qui signa relinquere, aut pulsi loco cedere ausi erant; in pace vero, beneficiis magis, quam metu, imperium agitabant; & acceptâ injuriâ, ignoscere, quam persecui, malebant. Sed, ubi labore, atque justitiâ resp. crevit; reges magni bello domiti; nationes feræ, & populi ingentes, vi subacti; Carthago, æmula imperii Romani, ab stirpe interiit; cuncta maria, terræque patebant: fortuna favere ac miscere omnia cœpit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas res facile toleraverant, iis otium, divitiæ, optanda aliis, oneri miseriæque fuere. Igitur primò pecunia, dein imperii cupido crevit: ea quasi materies omnium malorum fuere. Namque avaritia fidem, probitatem, caterasque artes bonas subvertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere, edocuit: ambitio multos mortalis falsos fieri subagit; aliud clausum in pectori, aliud promptum in lingua habere; amicitias, inimiciiasque non ex re, sed ex commodo astumare; magisque vultum, quam ingenium, bonum habere. Hæc primò paulatim crescere, interdum vindicari. Post, ubi contagio, quasi pestilentia, invasit; civitas immutata: imperium ex justissimo atque optumo, crudele intolerandumque factum. Sed primò magis ambitio, quam avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium proprius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignavus & quæ sibi exoptant; sed ille verâ viâ nititur; huic quia bona artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecunia studium habet: quam nemo sapiens concupivit: ea quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effemina: semper infinita, insatiabilis est; neque copia, neque inopia minuitur. Sed postquam L. Sulla, armis receptâ rep. bonis initii malos eventus habuit; rapere omnes, trahere: domum alius, alius agros cuperet: neque modum, neque modestiam victores habere: foeda crudeliaque in civis facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asiam duasterat, quo sibi fidum faceret, contra morem magorum luxuriosè, nimisque liberaliter habuerat, loca a-

moena, voluptaria, facile in otio ferocis militum animos molliverant. Ibi primùm insuevit exercitus populi Rom. amare, potare, signa, tabulas pistas, vasa cælata mirari, ea privatim ac publicè rapere, delubra spoliare, sacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui vieti fecere. Quippe secundæ res sapientium animos fatigant: nedum illi, corruptis moribus, victoriae temperarent. Postquam divitiæ honori esse cœperunt, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere virtus, paupertas probro haberit, innocentia pro malivolentiâ duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria, atque avaritia cum superbiâ invasere. Rapere, consumere: sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi, neque moderati habere. Operæ pretium est, cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, visere templa deorum, quæ nostri majores, religiosissimi mortales, fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos suas gloriâ decorabant; neque vieti quidquam, præter injuriæ licentiam, eripiebant. At hi contrâ, ignavissimi homines, per summum sceclus, omnia ea fociis adimere, quæ fortissimi viri viatores hostibus reliquerant: proinde quasi injuriam facere, id demum esset imperio uti. Nam quid ea memorem, quæ, nisi his, qui videre, nemini credibilia sunt; à privatis compluribus subversos montes, maria constrata esse? quibus mihi ludibrio videntur fuisse divitiæ: quippe, quas honestè habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed lubido stupri, ganeæ, cæterique cultus non minor incesserat. Viri pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: vescendi causâ, terrâ, marisque omnia exquirere: dormire prius, quam somni cupido esset: non famem, aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu ante capere. Hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, facinora incendebant: animus imbutus malis artibus, haud facile lubidinibus carebat: eo profusius omnibus modis quæstui, atque sumptui deditus erat.

In tantâ tamque corruptâ civitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiosorum atque facinorosorum circum se, tamquam stipatorum, catervas habebat. Nam, quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria laceraverat, quique alienum & grande conflaverat, quo flagitium aut facinus redimeret; præterea, omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis judicium timentes; ad hoc, quos manus, atque lingua, perjurio & sanguine civili alebat; postremò, omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, hi Catilinæ proximi, familiaresque erant. Quòd si quis etiam à culpâ vacuus in amicitiam ejus inciderat; quotidiano usu, atque illecebris, facile par, similisque cæteris efficiebatur. Sed maxumè adolescentium familiaritates appetebat, eorum animi molles, & atate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. Nam, uti cujusque studium ex atate flagrabat, aliis scorta præbere; aliis canes atque equos mercari: postremò neque sumtui, neque modestiæ fux parcere, dum illos obnoxios, fidosque sibi faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existumarent, juventutem, quæ domum Catilinæ frequenterbat, parum honeste pudicitiam habuisse: sed ex aliis rebus magis, quam quòd cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat. Jamprimum adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vesta, & alia hujuscemodi contra jus, fasque: postremò, captus amore Aurelia Orestilla, cuius, præter formam, nihil umquam bonus laudavit, quòd ea nubere illi dubitabat, timens privignum adulterum atate; pro certo creditur, necato filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinoris maturandi: namque animus impurus, diis, hominibusque infestus, neque vigiliis, neque quietibus sedari poterat; ita conscientia mentem excitam vexabat: igitur color ei exsanguis, foedi oculi; citus modò, modò tardus incessus: prorsus in facie, vultuque vecordia inerat. Sed juventutem, quam, ut suprà diximus, illexerat, multis

modis mala facinora edocebat, ex illis testes, signato-
resque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula
vilia habere; post, ubi eorum famam atque pudorem
attriverat, majora alia imperabat. Si causa peccandi
in praesens minus suppetebat: nihilominus insontes, si-
cuti fontes, circumvenire, jugulare; scilicet, ne per o-
tium torpescerent manus aut animus, gratuitò potius
malus, atque crudelis erat. His amicis sociisque con-
fisus Catilina; simul, quod as alienum per omnis terras
ingens erat; &c, quod plerique Sullani milites, largius
suo usi, rapinarum & victoriae veteris memores, civile
bellum exoptabant; opprimundæ reip. consilium cepit.
In Italiâ nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis ter-
ris bellum gerebat: ipsi consulatum petundi magna
spes; senatus nihil sane intentus: tutæ, tranquillæque
tes omnes: sed ea prorsus opportuna Catilinæ. Igitur
circiter Kal. Jun. L. Cæsare & C. Figulo coss. primo
singulos appellare: hortari alios, alios tentare; opes
suas, imparatam temp. magna præmia conjurationis
docere. Ubi satiexplorata sunt, quæ voluit, in unum
omnis convocat, quibus maxima necessitudo, & plu-
rimum audacia inerat. Eò convenere senatorii ordinis
P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus,
C. Cethegus, P. & Ser. Sullaæ Servii filii, L. Vargun-
teius, Q. Annius, M. Porcius Læca, L. Bestia, Q. Cu-
rius: præterea, ex equestri ordine, M. Fulvius Nobili-
or, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius:
ad hoc, multi ex coloniis & municipiis, domi nobili-
les. Erant præterea complures paulo occultius consiliæ
hujuscce participes, quos magis dominationis spes hor-
tabatur, quam inopia, aut alia necessitudo. Cæterum ju-
ventus pleraque, sed maxumè nobilium, Catilinæ in-
ceptis favebat. Quibus in otio vel magnificè, vel mol-
liter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum quam
pacem, malebant. Fuere item eâ tempestate, qui cre-
derent M. Licinium Crassum non ignarum ejus con-
siliæ fuisse: quia Cn. Pompeius, invitus ipsi, magnum
exercitum ducebatur; cuiusvis opes voluisse contra illi-

us potentiam crescere, simul confisum, si conjuratio valuisset, facile apud illos principem se fore.

Sed antea item conjuravere pauci, in quibus Catilina: de quo, quām verissimē potero, dicam. L. Tullio, M. Lepido Coss. P. Autronius, & P. Sulla, designati consules, legibus ambitūs interrogati, pœnas dederant. Post paulo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat petere consulatum; quod intrā legitimos dies profiteri nequiviterit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summae audaciae, egens, factiosus; quem ad perturbandam rempubl. in opia, atque mali mores stimulabant: cum hōc Catilina, & Autronius, circiter Nonas Decembr. consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Januar. L. Cottam & L. Torquatum Coss. interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere: eā re cognitā, rufus in Februar. Nonas consilium cōdis transtulerunt. Jam tūm non consulibus modō, sed plerisque senatoribus pemiciem machinabantur. Quod nī Catilina maturāset pro curiā signum sociis dare; eo die post conditam urbēm Romam, pessimum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant; ea res consilium diremit. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quaestor pro prætore missus est, adnitente Crasso; quod eum infestum Cn. Pompeio cognoverat; neque tamen senatus provinciam invitus dederat, quippe foēdum hominem à repub. procul abesse volebat: simul, quia boni complures præsidium in eo putabant, & jam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso, in provinciam, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ducebat, iter faciens, occisus est. Sunt qui ita dicant, imperia ejus injusta, superba, crudelia barbaros nequivisse pati: alij autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres fidōsque clientes, voluntate ejus Pisonem aggressos: numquam Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia sāva multa anteā perpessos. Nos eam rem in medio relinquimus. De superiori coniuratione satis dictum.

Catilina, ubi eos, quos paulò ante memoravi, convenisse videt; tametsi cum singulis multa s̄aþe egerat; tamen, in rem fore credens universos appellare & cohortari, in abditam partem adiūcū secessit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuscemodi habuit.

*Ni virtus, fid̄sque vestra sat̄s sp̄ctata mihi foret: ne quicquam opportuna res cecidisset; sp̄s magna dominatio-
nis in manibus frustra fuisset: neque per ignaviam, aut
vana ingenia, incerta pro certius captarem. Sed, quia mul-
tis, & magnis tempestatibus vos cognovi fortes, fid̄sque
mihi, eo animus ausus est maximum atque pulcherrimum
facinus incipere; simul, quia vobis eadem, qua mihi, bona,
malāque esse intellexi. Nam, idem velle, atque idem
nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego, qua men-
te agitavi, omnes jam antea diversi audivis̄t. Ceterū
mihi indies magis animus accendit, cūm considero, qua
conditio vita futura sit, nisi nosmet ipsos vindicamus in
libertatem. Nam, postquam resp. in paucorum potentium jus
atque ditionem concessit, semper illis reges, tetrarcha velti-
gales esse: populi, nationes, stipendia pendere: cateri om-
nes, strenui, boni, nobiles atque ignobiles, vulgus fuimus,
sine gratiā, sine auctoritate, his obnoxii, quibus, si resp.
valeret, formidini essemus. Itaque omnis gratia, potentia,
honos, divitiae apud illos sunt, aut ubi illi volunt: nobis
reliquerunt pericula, repulsas, judicia, egestatem. Que quos
usque tandem patiemini, fortissimi viri? nonne emori per
virtutem pr̄stas; quam vitam miseram, atque inhonestam,
ubi aliena superbia ludibrio fueris, per dedecus amittere?
Verum enim vero, proh deūm atque hominum fidem! vittoria
in manu nobis est: viget etas: animus valet: contrā illū,
annis atque divitiis, omnia consenserunt, tantummodo in-
cepto opus est: cetera res expediet. Etenim quis mortalium,
cui virile ingenium est, tolerare potest, illis divitiis su-
perare, quas profundant in exstruendo mari, & montibus co-
aquandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria dees-
se? illos binas, aut amplius domos continuare: nobis la-
rem familiarem nusquam ullum esse? cūm tabulas, signa,
torumata emunt, nova diruunt, alia adificant: postremo*

omnibus modi pecuniam trahunt, vexant: tamen summa lubidine divitias suau vincere nequeunt. At nobis est domi inopia, foris as alienum; mala res, spes multo asperior. Denique quid reliqui habemus, prater miseram animam? Quin igitur expurgiscimini? en illa, illa, quam saepe optatus, libertas; præterea divitiae, decus, gloria in oculis sita sunt: fortuna ea omnia victoribus præmia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis quam oratio mea, vos hortentur. Vel imperatore, vel milite mutemini: neque animus, neque corpus a vobis aberit. Hac ipsa, ut spero, vobiscum una consul agam: nisi forte me animus fallit, & vos servire magis, quam imperare, patati estis.

Postquam accepere ea homines, quibus mala abunde omnia erant, sed neque res, neque spes bona ulla: tametsi illis, quieta movere, magna merces videbatur; tamen postulare plerique, uti proponeret, quæ conditio belli foret: quæ armis præmia peterent: quid ubique opis, aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas novas, proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum, atque lubido victorum fert: præterea, esse in Hispaniâ citeriore Pisonem, in Mauritaniâ cum exercitu P. Sitionum Nucerinum, consilii sui participes: petere eonsulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem, & omnibus necessitudinibus circumventum: cum eo consulem se initium agendi facturum. Ad hoc, maledictis increpabat omnis bonos: suorum unumquemque nominans, laudare, admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi, aut ignominia, multos victoriarum Sullana, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacris videi; cohortatus, ut petitionem suam curæ haberent, conventum dimisit. Fuere eâ tempestate, qui dicerent, Carilinam, oratione habitâ, cum ad iusjurandum populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in pateris circumstulisse; indè, cum post execrationem omnes degustassent, sicuti in solemnibus sacris fieri consuevit,

aperuisse consilium suum; atque eò dicitare fecisse, quò inter se magis fidi forent, alias alii tanti facinoris consci. Nonnulli ficta & hæc, & multa præterea existimabant ab iis, qui Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta est. Sed in eâ conjuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus: quem censores senatu probri gratiâ moverant. Huic homini non minor vanitas inerat, quam audacia; neque reticere, quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare; prorsus neque dicere, neque facere, quicquam pensi habebat. Erat ei cum Fulviâ, muliere nobili, stupri vetus consuetudo: cui cum minus gratus esset, quod inopiâ minus largiri poterat, repente glorians, maria, montessque polliceti cœpit, minari interdum ferro, ni sibi obnoxia foret: postremò, ferocius agitare, quam solitus erat. At Fulvia, insolentia Curi causâ cognitâ, tale periculum seipubl. haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinæ conjuratione, quæ quo modo audierat, compluribus narravit. Ea res in primis studia hominum accedit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque arcta pleraque nobilitas invidiâ æstuabat, & quasi pollui consulatum credebat, si cum, quamvis egregius, homo novus adeptus foret. Sed, ubi periculum advenit, invidia, atque superbia post fuere. Igitur, comitiis habitis, consules declarantur M. Tullius, & C. Antonius: quod factum primò populares conjurationis concusserat. Neque tamen Catilinæ furor minuebatur; sed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, suâ, aut amicorum fide sumtam mutuam, Fæsulas ad Mallium quemdam portare, qui postea princeps fuit belli faciundi. Eâ tempestate plurimos cujusque generis homines adscivisse sibi dicitur; mulieres etiam aliquot, quæ primò ingentis sumtus stupro corporis toleraverant: post, ubi ætas tantummodo quæstui, neque luxuria modum fecerat, ex alienum grande conflaverant. Per eas se Ca-

tilina credebat posse servitia urbana sollicitare, urbem incendere, viros earum vel adjungere sibi, vel interficere. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audacia facinora commiserat. Hæc mulier genere atque formâ, præterea viro atque liberis satís fortunata fuit: litteris Græcis & Latinis docta; psallere, saltare elegantiū, quæm necesse est probæ: multa alia, quæ instrumenta luxuriæ sunt, sed ei cariora semper omnia, quæm decus, atque pudicitia fuit. Pecunia, an famæ minus parceret, haud facile discerneres; lubidine sic accensa, ut sæpius peteret viros, quæm peteretur. Sed ea sæpe antehac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conscientia fuerat, luxuriâ atque inopiam præceps abierat. Verum ingenium ejus haud absurdum: posse versus facere; jocum mouere; sermone uti, vel modesto, vel molli, vel procaci; prorsus multæ facetiæ multisque lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilominus in proximum annum consulatum petebat; sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio usurrum: neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cœendum dolus, aut astutia deerant. Namque à principio consulatus sui, multa per Fulviam pollicendo, efficerat, ut Q. Curius, de quo paulò antè memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc, collegam suum Antonium partione provinciæ perpulerat, ne contra rempubl. sentiret: circum se præsidia amicorum atque clientum occultè habebat. Postquam dies comitiorum venit; & Catilinæ neque petitio, neque insidiaz, quas consuli fecerat, prospere cessere; constituit bellum facere, & extrema omnia experiri; quoniam, quæ occultè tenuaverat, aspera fœdaque evenerant. Igitur C. Malium Fæsulas, atque in eam partem Etruriæ, Septimum quemdam Cameret in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimisit; præterea alium aliò, quem ubique opportunum sibi fore cœdebat. Interea Romæ multa simul moliri: consuli insidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse; item alios jubere, hortari, uti semper

intenti, paratiique essent: dies, noctesque festinare: vigilare, neque insomniis, neque labore fatigari. Postremo, ubi multa agitanti nihil procedit, rursus intempestâ nocte coniurationis principes convocat per M. Porciu[m] Læcam, ibique multa de ignaviâ eorum questus, docet se præmisisse Mallium ad eam multitudinem, quam ad capienda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum profici sciupere, si prius Ciceronem oppressisset: cum suis consiliis multum officere. Igitur, perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius senator, constituere eâ nocte paulo post, cum armatis hominibus, sicuti salutatum, introire ad Ciceronem, & de improviso domi suæ imparatum confodere. Curius, ubi intelligit, quantum periculum consuli impendeat, properè per Fulviam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat: ita illi januâ prohibiti, tantum facinus frustra suscepérant. Interea Mallius in Etruriâ plebem solicitare, egestate simul, ac dolore injuriaz, novarum rerum cupidam: quod Sulla dominatione, agros, bonaque omnia amiserat; præterea, latrones cujusque generis, quorum in eâ regione magna copia erat, nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. Ea cum Ciceroni nunciarentur; ancipiti mallo permotus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat, neque exercitus Mallii quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad senatum refert, jam antea vulgi rumotibus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decretivit, darent operam consules, ne quid respub. detrimenti caperet. Ea potestas per senatum, more Romano, magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque cives: domi militiaque imperium, atque judicium summum habere. Aliter, si nè populi jussu, nulli earum rerum consuli jus est. Post paucos dies L. Senius senator in senatu literas recita-

vit, quas Fæsulis allatas sibi dicebat; in quibus scri-
 ptum erat, C. Mallium arma cepisse cum magnâ mul-
 titudine ante diem vi. Kal. Nov. simul, id quod in
 tali re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant:
 alii, conventus fieri, arma portari, Capuæ, atque in
 Apuliâ servile bellum moveri. Igitur senati decreto
 Q. Marcius Rex Fæsulas, Q. Metellus Creticus in A-
 puliam, circumque ea loca missi. Hi utriusque ad urbem
 imperatores erant impediti, ne triumpharent, calum-
 niâ patricorum, quibus omnia honesta, atque inhonesta
 vendere mos erat. Sed Prætores Q. Pompeius Rufus
 Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum: his-
 que permisum, uti pro tempore atque periculo exer-
 citum compararent; ad hoc, si quis indicasset de con-
 juratione, quæ contra remp. facta erat, præmium, ser-
 vo libertatem & h-sc. libero impunitatem ejus rei,
 & h-scc. itemque decrevere, uti familia gladiatoriz
 Capuam, & in extera municipia distribuerentur pro-
 cuiusque opibus; Romæ per totam urbem vigilie
 haberentur, eisque minores magistratus præsident.
 Quibus rebus permota civitas, atque immutata facies
 urbis erat: ex summâ latitiâ atque lasciviâ, quæ
 diurna quies pepererat, repente omnis tristitia in-
 vasit. Festinare, trepidare, neque loco, neque homini
 euquam satî credere: neque bellum gerere; neque
 pacem habere: suo quisque metu pericula metiri.
 Ad hoc, mulieres, quibus pro reip. magnitudine bel-
 li timor insolitus incesserat, afflstante se; manus
 supplices ad cœlum tendere; miserari parvos liberos,
 rogitare; omnia pavere; superbiâ atque deliciis o-
 missis, sibi patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis
 animus eadem illa movebat, tametsi præsidia paraban-
 tur, & ipse lege Plautiâ interrogatus erat ab L. Pau-
 lo: postremò, dissimulandi causâ, & quasi sui expur-
 gandi, sicuti jurgio laceritus foret, in senatum venit.
 Tum M. Tullius consul, sive præsentiam ejus timens,
 sive irâ commotus, orationem habuit luculentam at-
 que utilem reipubl. quam postea scriptam edidit. Sed
 ubi ille assedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimu-

landa omnia, demisso vultu, voce supplici, postulare à patribus, ne quid de se temere crederent: eâ familiâ ortum, ita ab adolescentiâ vitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet: ne existimarent, sibi patricio homini, cuius ipsis, atque majorum plurima beneficia in plebem R. essent, perditâ republ. opus esse; cùm eam servaret M. Tullius, inquilinus civis urbis Romæ. Ad hoc, maledicta alia cùm adderet; obstrepere omnes; hostem atque parricidam vocare; tum ille furibundus: *Quoniam quidem circumventus, inquit, ab iniciu præceps agor, incendium meum ruinâ extinguam.* Dein se ex curiâ domum protipuit: ibi multa secum ipse volvens, quod neque insidiaz consuli procedebant, & ab incendio intelligebat urbem vigiliis munitam, optimum factu credens exercitum augere, ac prius, quâ legiones scriberentur, multa antè capere, quâ bello usui forent, nocte intempestâ cum paucis in Malliana castra profectus est. sed Cethego, atque Lentulo, ceterisque, quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment, insidias consuli maturent; cædem, incendia, aliaque belli facinora parent: se se propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Mallius ex suo numero legatos ad Q. Marcius Regem mittit, cum mandatis hujusmodi:

DEOS, hominésque testamur, Imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quod periculum aliis faceremus, sed uti corpora nostra ab injuriâ tutâ forent: qui miseri, egentes, violentiâ atque crudelitate fænatorum, plerique patriâ, sed omnes famâ, atque fortunâ expertes sumus: neque cuiquam nostrum licuit, more majorum, lego uti, neque, amisso pectori, corpus liberum habere: tanta sævitia fænatorum, atque prætoris fuit. Sape maiores vestrum miseri plebis R. decretu suu inopia ejus opitulati sunt: ac novissimum, memoriam vestram, propter magnitudinem arii alieni, volentibus omnibus bonis, argentum are soluum est. Sape ista plebes, aut dominandi studio permota, aut superbiâ magistratum armata, à patribus secessit. At nos non imperium, neque divitias peti-

mus, quarum rerum causâ, bella, atque certamina omnia inter mortalis sunt: sed libertatem, quam nemo bonus, nisi eum animâ simul, amittit. Te, atque senatum obtestamur, consulatis miseris civibus; legis praesidium, quod ini-quitas pratoris eripuit, restituatis, néve nobis eam necessitudinem imponatis, ut quaramus, quonam modo, maxumè ulti sanguinem nostrum, pereamus.

Ad hæc Q. Marcius respondit, si quid ab senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices profiscantur: eâ misericordiâ atque mansuetudine senatum, populumque Romanum semper fuisse, ut nemo umquam ab eo frustra auxilium petiverit. At Catilina ex itinere plerisque consularibus, præterea optimo cuique literas mittit: se, falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunæ cedere, Massiliam in exilium proficiisci; non quò sibi tanti sceleris conscius esset; sed uti resp. quieta foret; néve ex suâ contentione sedatio oriretur. Ab his longè diversas literas Q. Catulus in senatu recitavit; quas sibi nomine Catilinæ redditas dicebat. Earum exemplum infrâ scriptum est.

L. Catilina Q. Catulo S. Egregia tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meæ tribuit. Quamobrem defensionem in consilio novo non statui parare: satisfactionem ex nullâ conscientiâ de culpâ proponere decrevi: qua medius fidius licet vera mecum recognoscas. Injuriis, contumeliasque concitatus, quod, fructu laboris industriaque mea privatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro meâ consuetudine suscepî: non, quin as alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem: cùm & aliis nominibus liberalitas Aurelia Orestilla, suis, filiaque copiis per- solveret: sed, quod non digos homines honore honestatos videbam, méque falsâ suspicione alienatum esse sentiebam; hòc nomine sat's honestas pro meo casu spes reliqua dignitatis conservanda sum securus. Plura cùm scribere vellem, nunciatum est mihi vim parari. Nunc Orestillam tibi commendô, tueque fidei trado: eam ab injuriâ defendas, per liberos tuos rogatus. Haveto.

Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Reatino, dum vicinitatem antea sollicitatam armis exornat, cum fascibus, atque aliis imperii insignibus in castra ad Mallium contendit. Hæc ubi Romæ comperta sunt; senatus Catilinam, & Mallium hostes judicat; cæteræ multitudini diem statuit, antè quām liceret finè fraude ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis. Præterea decernit, uti consules delectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi mactret, Cicero urbi præsidio sit. Eâ tempestate mihi imperium populi R. multo maxumè miserabile visum est: cui cùm ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parerent, domi otium, atque dvitizæ, quæ prima mortales putant, affuerent; fuere tamen cives, qui séque, remque publicam obstinatis animis perditum irent. Namque, duobus senati decretis, ex tantâ multitudine, neque præmio inductus conjurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat. Tanta vis morbi, atque uti tabes plerosque civium animos invaserat. Neque solum illis aliena mens erat, qui consciæ conjurationis fuerant, sed omnino cuncta plebes, novarum rerum studio, Catilinæ inceptra probabat. Id adeò more suo videbatur facere: nam semper in civitate, quibus opes nullæ sunt, bonis invident, malos extollunt; vetera odere, nova exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; turbâ, atque seditionibus finè curâ aluntur: quoniam egestas facilè habetur finè damno. Sed urbana plebes ea verò præceps ierat multis de causis. Primùm omnium, qui ubique probro atque petulantiâ maxumè præstabant; item alii, per dedecora, patrimonii amissis; postremò omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, sicuti in sentinam, confluxerant: dein multi, memores Sullanæ vitoria, quod ex gregariis militibus alios senatores videbant, alios ita divites, ut regio vietū, atque cultu xatatem agerent, sibi quisque, si in armis foret, ex vitoria talia sperabat. Præterea juventus, quæ in agris manuum mercede inopiam toleraverat, privatis atque

publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulerat. Eos, atque alios omnis malum publicum alebat. Quò minus mirandum est, homines egentis, malis moribus, maxumâ spe, reipub. juxta ac sibi consuluisse. Præterea quorum, victoriâ Sullæ, parentes proscripti, bona erpta, jus libertatis imminutum erat, haud sanè alio animo belli eventum exspectabant. Ad hoc, quicumque aliarum, atque senatus, partium erant, conturbati rempublic. quām minus valere ipsi malebant. Id adeò malum multos post annos in civitatem reverterat. Nam postquam Cn. Pompeio, & M. Crasso Coss. tribunitia potestas restituta est; homines adolescentes, summam potestatem naçti, quibus ætas, animusque ferox erat, cœpere, senatum criminando, plebem exagitare; dein larsiundo atque pollicitando magis incendere; ita ipsi clari, potentissime fieri. Contra eos summâ ope nitebatur pleraque nobilitas, senatus sub specie, pro suâ magnitudine. Namque uti paucis verum absolvam, per illa tempora quicumque rempublic. agitavere, honestis nominibus, alii, sicuti jura populi defenderent, pars, quò senatus auctoritas maxima foret, bonum publicum simulantes, pro suâ quisque potentiam certabant: neque illis modestia, neque modus contentionis erat: utriusque victoriam crudeliter exercebant. Sed, postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum, atque Mithridaticum missus est; plebis opes imminutæ, paucorum potentia crevit. Hi magistratus, provincias, aliisque omnia tenere: ipsi innoxii, florentes, finè metu ætatem agere, exterrisque judicii terrere, quò plebem in magistratu placidius tractarent. Sed ubi primum dubiis rebus novandis spes oblata est, vetus certamen animos eorum arrexit. Quod si primo prælio Catilina superior, aut æquâ manu discessisset; profecto magna clades, atque calamitas rempubl. oppressisset; neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius eâ uti licuisset; quin defessis & exsanguibus, qui plus posset, imperium atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profec-

Ati sunt. In his erat Fulvius, senatoris filius; quem retractum ex itinere parens necari jussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscumque moribus, aut fortunâ novis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios sollicitabat; neque solum cives, sed cuiuscumque modi genus hominum, quod modò usui bello foret. Igitur P. Umbremo cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat; eosque, si possit, impellat ad societatem belli; existmans, publicè privatimque ære alieno oppressos, præterea quod naturâ gens Gallica bellcosa esset, facile ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quod in Galliâ negotiatus erat, plerisque principibus civitatum notus erat, atque eos noverat: itaque sine morâ, ubi primùm legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu civitatis, & quasi dolens ejus casum, requirere cœpit, quem exitum tantis malis sperarent. Postquam illos videt queri de avaritiâ magistratum, accusare senatum, quod in eo auxilii nihil esset; miseriis suis remedium mortem exspectare: *At ego, inquit, vobis, si modò viri esse vultis, rationem ostendam, quâ tanta mala ista effugiatis.* Hæc ubi dixit; Allobroges, in spem maxumam adducti, Umbrenum orare, uti sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quod non cupidissimè facturi essent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quod foro propinqua erat, neque aliena consilii, propter Semproniam: nam tum Brutus ab Româ aberat. Præterea Gabinium arcessit, quod major auctoritas sermoni inesset: eo præsente conjurationem aperit: nominat socios, præterea multos cuiusque generis innoxios; quo legatis animus amplior esset: dein eos, pollicitos operam suam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incertum habuere, quidnam consilii caperent. In alterâ parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoria: at in alterâ majores opes, tuta consilia, pro incertâ spe certa præmia. Hæc illis volventibus, tandem vicit fortuna reip. Itaque Q. Fabio Sangz, cuius

patrocinio civitas plurimū utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis præcipit, ut studium conjurationis vehementer simulent; cæteros adeant: bene polliceantur, dēntque operam, ut eos quām maxumē manifestos habeant. Iisdem ferè temporibus, in Galliā citiore, atque ulteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apuliā, motus erant. Namque illi, quos antè Catilina dimiserat, inconsultè, ac veluti per dementiam cuncta simul agere: nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris quām periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex sociis causā cognitā, in vincula conjecterat; item in citeriore Galliā C. Murena, qui ei provinciæ legatus prærat. At Romæ Lentulus cum cæteris, qui principes conjurationis erant, paratis, uti videbatur, magnis copiis, constituerat, uti, cum Catilina in agrum Fæsulanum cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus pleb. concione habitā, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique gravissimi invidiam optumo consuli imponebat; eo signo, proximā nocte cætera multitudo conjurationis suum quisque negotium exequeretur. Sed ea divisa hōc modo dicebantur: Statilius & Gabinius uti cum magnā manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad consulem, cæterosque, quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, cūmque vi aggredieretur, aliis autem alium; sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent; simul, cæde, & incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignavia socrorum: illos dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere; factō, non consulto, in tali periculo opus esse: séque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Naturā ferox, vehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex præ-

cepto Ciceronis per Gabinium cæteros conveniunt: ab Leutulo, Cethego, Statio, item Cassio postulant iurandum, quod signatum ad civis perferant: aliter haud facilè eos ad tantum negotium impelli posse. Cœteri nihil suspicantes dant: Cassius semet eō brevi venturum pollicetur, ac paulò ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his T. Vulturtium quemdam Crotoniensem mittit; ut Allobroges, prius quād domum pergerent cum Catilinā, datā atque acceptā fide societatem confirmarent. Ipse Vulturtio litteras ad Catilinam dat: quarum exemplum infīa scriptum est:

Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quantā calamitate sis, & memineris, te virum esse: consideres, quid tua rationes postulent; auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.

Ad hoc, mandata verbis dat: cùm ab senatu hostis judicatus sit, quo consilio servitia repudiet: in urbe parata esse, quæ jusserit: ne cunctetur ipse proprius accedere. His rebus ita actis, constitutā nocte, quā proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pompino prætoribus imperat, ut in ponte Mulvio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cujus gratiā mittebantur: cætera, uti factō opus sit, ita agant. Homines militares, sive tumultu præsidiis collocatis, sicuti præceptum erat, occulte pontem obsident. Postquam ad id loci legati cum Vulturtio venere, simul utriusque clamor exortus est: Galli, citò cognito consilio, sive morā prætoribus se tradunt. Vulturtius primò, cohortatus cæteros, gladio se à multitudine defendit; dein, ubi à legatis desertus est, multa prius de salute suā Pompinum obtestatus, quod ei notus erat, postremò timidus ac vitæ diffidens, velut hostibus, sese prætoribus dedit. Quibus rebus confectis, omnia prope re per nuncios consuli declarantur. At illum ingens cura atque lætitia simul occupavere. Conjuratione patefactā, civitatem periculis ereptam esse: porrò autem anxius erat, in maxumo scelere tantis civibus deprehensis, quid factō opus esset; pœnam illorum sibi o-

neri, impunitatem perdundæ reipublicæ fore. Igitur confirmato animo, vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinius, itemque Ceparium Terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Cæteri sine morâ veniunt. Ceparius, paulo antè domo egressus, cognito indicio, ex urbe profugerat. Consul Lentulum, quod prætor erat, ipse manu tenens, in senatum perducit; reliquos cum custodibus in eadem Concordia venire jubet. Eò senatum advocat, magnâque frequentiâ ejus ordinis Vulturtium cum legatis introducit; Flaccum prætorem scrinium cum litteris, quas à legatis acceperat, eodem adferre jubet. Vulturtius interrogatus de itinere, de litteris, postremò quid, aut qui de causâ, consilii habuisset; primò fingere alia omnia, dissimulare de coniuratione; post, ubi fide publicâ dicere jussus est, omnia, uti gesta erant, aperit: se paucis antè diebus à Gabino, & Cepario socium ascitum: nihil amplius scire, quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabino, P. Autronium, Ser. Sullam, L. Vargunteium, multos præterea in eâ coniuratione esse. Eadem Galli fatentur: at Lentulum dissimulantem coarguunt, præter litteras, sermonibus, quos ille habere solitus erat, ex libris Sibyllinis, regnum Romæ tribus Cornelii portendi: Cinnam, atque Sullam antea; se tertium esse, cui fatum foret urbis potiri; præterea, ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sâpe ex prodigiis haruspices respondissent bello civili cruentum fore. Igitur, perleptis litteris, cum prius omnes signa sua cognovissent, senatus decernit, ut, abdicato magistratu, Lentulus, itemque cæteri, in liberis custodiis habeantur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum adilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crassio, Ceparius (nam is paulo antè ex fugâ retractus erat) Cn. Terentio senatori traduntur. Interea plebes, coniuratione patefactâ, quæ primo cupida rerum novarum nimis bello favebat, mutatâ mente Catilinæ consilia exsiccari, Ciceronem ad cælum tollere; velut ex servitute erepta,

gau-

gaudium atque latitiam agirabat. Namque alia belli facinora prædix magis, quam detimento fore; incendium vero crudele, immoderatum, ac sibi maxumè calamitosum putabat; quippe cui omnes copiæ in usu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat: quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retrætum aiebant. Is, cum se diceret de conjuratione indicaturum, si fides publica data esset, iussus à consule, quæ sciret, edicere, eadem ferè, quæ Vulturius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hostium, senatum edocet: præterea, se missum à M. Crasso, qui Catilinæ nunciaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, aliisque ex conjuratione deprehensi terrent; eoque magis properaret ad urbem accedere, quò & cæterorum animos reficeret, & illi facilius è periculo ciperentur. Sed, ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem, maxumis divitiis, summâ potentia; alii rem incredibilem rati pars, tametsi verum existimabant, tamen, quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda, quam exagitanda, videbatur, plerique Crasso ex negotiis privatis obnoxii conclamant, indicem falsum esse; deque eâ re postulant ut referatur. Itaque, Cicerone consilente, frequens senatus, decernit, Tarquiniit indicium falsum videri, eumque in vinculis retinendum: neque amplius potestatem faciundam; nisi de eo indicaret, cuius consilio tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui existimarent, indicium illud à P. Autonio machinatum: quò facilius, appellato Crasso, per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium à Cicerone immissum aiebant, ne Crassus, more suo, suscepto malorum patrocinio, remp. conturbarer. Ipsum Crassum ego postea prædicantem audivi, tantum illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam. Sed iisdem temporibus Q. Catulus, & C. Piso neque gratiâ, neque precibus, neque pretio Ciceronem impellere quivere, ut per Allobrogos, aut alium

indicem C. Cæsar falso nominaretur. Nam uterque cum illo gravis inimicitias exercebant; Piso, oppugnatus in judicio repetundarum propter cuiusdam transpadani supplicium injustum; Catulus, ex petitione pontificatus odio incensus, quod, extremâ aetate, maximum honoribus usus, ab adolescentulo Cæsare vietus discesserat. Res autem opportuna videbatur; quod is, privatim egregiâ liberalitate, publicè maximum munerebus, grandem pecuniam debebat. Sed ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singillatim circumueundo, atque ementiendo, quæ se ex Vulturio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnum illi invidiam conflaverant; usque adeo, ut nonnulli equites R. qui, praesidii causâ, cum telis erant circum aedem Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi mobilitate impulsi, quod studium suum in remp. clarius esset, egredienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur. Dum hæc in senatu aguntur, & dum legatis Allobrogum, & T. Vulturio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur: liberti, & pauci ex clientibus Lentuli, diversis itineribus, opifices, atque servitia in vicis ad eum eripiendum solicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio rempub. vexare soliti erant. Cethagus autem per nuncios familiam, atque libertos suos, lectos, & exercitatos in audaciam, orabat, ut grege facto cum telis ad se irrumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis praesidiis, ut res atque tempus monebat, convocato senatu refert, quid de his fieri placeat, qui in custodiâ traditi erant. Sed eos paulo ante frequens senatus judicaverat contra remp. fecisse. Tum D. Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, & præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreverat: si que postea permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Ti. Neronis iturum se dixerat, quod de eâ se, praesidiis abditis, referendum censuerat. Sed Cæ-

far, ubi ad eum ventum est, rogatus sententiam à consule, hujuscemodi verba locutus est.

Omnis homines, P. C. qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitiâ, irâ, atque misericordiâ vacuos esse decet. Haud facile animus verum providet, ubi illa officiunt: neque quisquam omnium lubidini simul & usui paruit. Ubi intenderis ingenium, valet: si lubido possidet, ea dominatur; animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi P. C. qui reges, aut qui populi, irâ, aut misericordiâ impulsi, male consuluerint: sed ea malo dicere, que maiores nostri contra lubidinem animi sui recte atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum civitas magna, atque magnifica, qua populi R. opibus creverat, infida, atque advorsa nobis fuit: sed postquam bello confecto, de Rhodiis consultum est, maiores nostri, ne quis divitiarum magis, quam injuria bellum incepturn diceret, impunitos eos dimisere. Item bellis Punicis omnibus, cum saepe Carthaginenses & in pace, & per inducias multa nefanda facinora fecissent, numquam ipse per occasionem talia fecere: magis, quod se dignum foret, quam quod in illos jure fieri posset, querebant. Hoc item vobis providendum est, P. C. ne plus valeat apud vos P. Lentuli, & ceterorum scelus, quam vestra dignitas; ne magis ira vestra, quam fame, consulatis. Nam si digna pena pro factis eorum reperitur, novum consilium approbo: si magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat; iis utendum censeo, que legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, composite atque magnifice casum reip. miserati sunt: que belli savitia esset; que viciis acciderent, enumeravere; rapi virgines, pueros; divelli liberos à parentum complexu; matres familiarum pati, qua victoribus collinuiscent; fana, atque domos expoliari; cadem, incendia fieri: postremo armis, cadaveribus, cruento, atque luctu omnia compleri. Sed, per Deos immortalis, quod illa oratio pertinuit? an, ut vos infestos conjurationi faceret? scilicet, quem res tanta, atque tam atrox non permovit, eum oratio accendet? Non ita est: neque cuiquam mortalium injuria sua parva viden-

tur; multi eas gravius aquo habuere. Sed alia aliis licentia est, P. C. Qui demissi in obscuro vitam agunt, si quid iracundia deliquerent, pauci sciunt; fama, atque fortuna eorum, pares sunt: qui, magno imperio, prædicti, in excelsa etatem agunt, eorum facta cuncti mortales novere. Ita in maxima fortuna minima licentia est: neque studere, neque odire, sed minime irasci decet: qua apud alios iracundia dicitur, ea in imperio, superbia, atque crudelitas appellatur. Evidem ego sic existimo, P. C. omnis cruciatus minores, quam facinora illorum, esse. Sed plerique mortales postrema meminere; et in hominibus impius, sceleris eorum oblii, de pœna differunt, si ea paulo severior fuerit. D. Silanus, virum fortem atque strenuum, certè scio, qua dixerit, studio reip. dixisse, neque illum in tantâ re gratiam, aut inimicitiis exercere: eos mores, eamque modestiam viri cognovi. Verum sententia ejus mihi non crudelis, (quid enim in talis homines crudeliter fieri potest?) sed aliena à rep. nostrâ videtur. Nam profecto aut metus, aut injuria te subegit, Silane, consulēm designatum, genus pœna novum decernere. De timore, supervacaneum est differere, cum, præsenti diligentia clarissimi viri consulis, tanta præsidia sint in armis. De pœna, possum equidem dicere id quod res habet; in luctu, atque miseriis, mortem arumnarum requiem, non cruciatum, esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; ultra neque cura, neque gaudio locum esse. Sed, per Deos immortalis, quamobrem in sententiis non addidisti, ut prius verbis in eos animadverteretur? An, quia lex Porcia verat? at alia leges item condemnatis civibus non animam eripi, sed exsiliū permitti jubent. Au quia gravius est verbari, quam necari? quid autem acerbum, aut nimis grave est in homines tanti facinoris convictos? Sin, quia levius est: qui convenit in minore negotio legem observare, cum eam in majore neglexeris? At enim quis reprobet, quod in parricidas reip. decretaū erit? tempus, dies, fortuna, cuius lubido gentibus moderatur. Illis merito accidet, quidquid evenerit: ceterū vos, P. C. quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis initiis orta sunt: sed, ubi imperium ad ignoratos, aut minus bonos pervenit,

novum illud exemplum ab dignis, & idoneis, ad indignos, & non idoneos transfertur. Lacedamonii, devictis Atheniensibus, triginta viros imposuere, qui rempub. tractarent. Hi primò cōpere pessimum quemque & omnibus invisum indemnatum necare: eo populus latari, & meritò dicere fieri. Pōst, ubi paucatim licentia crevit, juxta bonos & malos tubidinose interficeret, ceteros metu terrere. Ita civitas, servitute oppressa, stulta letitia gravis penas dedit. Nostrā memorī vīctor Sulla, cūm Damasippum, & alios injūsmodi, qui malo reip. creverant, jugulari jussit, quis non factum ejus laudabat? Homines scelostos, & factiosos, qui seditionibus remp. exagitaverant, meritò necatos aiebant. Sed ea res magna initium chadis fuit. Namque, uti quisque domum, aut villam, postremo aut vas, aut vestimentem alicuius concupiverat, dabat operam, ut is in proscriptorum numero esset. Ita illi, quibus Damasippi mors latitia fuerat, paulò pōst ipsi trahebantur: neque prius finis jugulandi fuit, quād Sulla omnis suos divitiis exploravit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his temporibus vereor. Sed in magnā civitate malta & varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. Ubi hōc exemplo, per senātū decretum, consul gladium eduxerit, quis illi finem statuet, aut quis moderabitur? Majores nostris, P. C. neque consilii, neque audacia umquam egere: neque superbia obstatbat, quō minis instituta aliena, si modo proba erant, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratum ab Tuscis pleraque sumserunt: postremo, quod ubique apud socios, aut hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi exequabantur: imitari, quād inuidere bonis, malebant. Sed eodem illo tempore Gracia morem imitati, verberibus animadverbano in civis, de condemnatis summarum suppliciū sumabant. Postquam respub. adolevit, & multitudine civium factiones valuerent, circumveniri innocentes, alia hujuscmodi fieri cōpere: tācē lex Porcia, atque leges paratis sunt; quibus legibā exsiliū damnatis permisum est. Hanc ego causam, P. C. quō minis consilium novum capiamus; in primis magnum puto. Profectō virtutis, atque sapientia

major in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinae? minime: sed ita censeo: publicandus eorum pecunias: ipsos in vinculis habendos per municipia, qua maxime opibus valent: non quis de his postea ad senatum referat, neve cum populo agat: qui aliter fecerit, senatum existimare, eum contra remp. & salutem omnium facturum.

Postquam Cæsar dicendi finem fecit; ceteri verbo, alias alii, varie assentiebantur: at M. Porcius Cato rogatus sententiam, hujuscemodi orationem habuit.

Longè mihi alia mens est, P. C. cum res, atque pericula nostra considero, & cum sententiae nonnullorum mecum ipse reputo. Illi mihi differuisse videntur de pœnâ eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atque focis suis bellum paravere: res autem monet, cavere ab illis magis, quam, quid in illos statuamus, consultare. Nam cetera maleficia tum persequare, ubi facta sunt: hoc, nisi provideris, ne accidat, ubi evenit, frustrâ judicia implores. Captâ urbe, nihil sit reliqui victimis. Sed, per Deos immortalis, vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quam rempubl. fecistis: si ista, cuiuscumque modi sint, que amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris otium prabere vultis, expurgescimini aliquando, & capessite remp. Non agitur de vettigalibus, non de sociorum injuriis: libertas, & anima nostra in dubio est. Sapenúmero, P. C. multa verba in hoc ordine feci: saepe de luxuriâ, atque avaritiae nostrorum civium questus sum: multosque mortalis eâ causâ adversos habeo: qui mihi, atque animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lupidini male facta condonabam. Sed, ea tametsi vos parvi pendebatis; tamen resp. firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. Nunc verò non id agitur, bonisne, an malis moribus vivamus; neque, quantum, aut quam magnificentum imperium populi R. sit; sed, hæc cuiuscumque modi videntur, nostra, an, nobiscum unâ, hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem, & misericordiam nominat? Jam pridem equidem nos vera rerum vocabula amissimus: quia, bona aliena largiri, liberalitas; mala cum re-

vum audacia, fortitudo vocatur; eò resp: in extremo sua est. Sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis: sint misericordes in furibus avarii: ne illi sanguinem nostrum largiantur, & dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant. Bene, & compositè C. Casar paulò antè in hoc ordine de vitâ, & morte differuit, credo, falsa existimans ea, qua de inferis membrantur, diverso itinere malos à bonis loca terra, inculta, fæda, atque formidolosa habere. Itaque censuit, pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendo; & videlicet, ne, si Roma sint, aut à popularibus coniurationis, aut à nullitudine conditâ, per vim eripiantur. Quasi verò malis, atque sceleris tantummodo in urbe, & non per totam Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum opes minores sunt. Quare varius equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit. Sin in tanto omnium metu solus non timeret; eò magis refert, me mihi, atque vobis timere. Quare cùm de P. Lentulo, ceterisque statuetis; pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilina & de omnibus conjuratis decernere. Quanto vos attentiū ea agitis, tanto illis animus infirmior erit: si paululum modo vos languere viderint, jam omnes feroce aderunt. Nolite existimare, majores nostros armis remp. ex parvâ magnam fecisse. Si ita res esset; multo pulcherrimam eam nos haberemus: quippe sociorum, atque civium, præterea armorum, atque equorum majorē pia nobis, quam illis, est. Sed alia fuere, qua illos magnos fecerit; qua nobis nulla sunt: domi industria, fortis justum imperium; animus in consulendo liber, neque delicto, neque lubidini obnoxius. Pro his nos haberemus luxuriam, atque avaritiam; publicè egestatem, privatum opulentiam: laudamus divitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos discriminem nullum: omnia virtutis premia ambitio possidet. Neque mirum: ubi vos separatim, sibi quisque consilium capit; ubi domi voluptatibus, hic pecunia, aut gratia servit: eò sit, ut impetus fiat in vacuanam remp. Sed ego hac omitto. Conjuravere cives nobilissimi patriam incendere; Gallorum gentem, infestissimam nomini Romano, ad bellum arcessunt; dux hostium cum exercit-

in supra caput est. Vos cunctamini etiam nunc, & dubitatis, quid intrà mænia deprehensis hostibus faciat? Misereamini, censeo; Deliquerit homines adolescentuli per ambitionem: atque etiam armatos dimicatis: ne ista mansuetudo, & misericordia, si illi arma cooperint, in misericordiam vertet. Scilicet res ipsa aspera est, sed vos non timetis eam. Immo verò maxime; sed inertia & mollitia animi, alius alium expectantes cunctamini, videlicet Diis immortalibus confisi, qui hanc remp. in maxumis sepe periculis servavere. Non votis, neque suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur; vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt: ubi socordia tete, atque ignoravia tradideris, nequicquam Deos implores: irati, infestique sunt. Apud maiores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quicd is contra imperium in hostem pugnauerat, necari jussit: atque ille egregius adolescens immoderata fortitudinis morte penas dedit. Vos, de crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? videlicet virtute cetera eorum huic sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitia, si fama sue, si Diis, aut hominibus unquam ullis popencit. Ignoscite Cethegi adolescentie, nisi iterum jam patria bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Copario loquar? quibus si quidquam pensi unquam fuisset, non ea consilia de rep. habuissent. Postremo, P. C. si mehercle peccato locus esset, faret paterer vos ipsâ re corrigi, quoniam verba contemnitis. Sed undique circumventi sumus: Catilina cum exercitu factibus urges: alii intrâ mænia, atque in fini urbis sunt hostes. Neque parari, neque consuli quidquam occulte potest: quò magis properandum est. Quare ita ego censeo. Cum nefario consilio sceleratorum civium resp. in maxima pericula venerit, hique indicio T. Vulturtii, & legatorum Allobrogum convicti, confessique sunt, cadem; incendia, atque fœda atque crudelia facinora in civis, patriamque paravisse; de confessis, sicuti de manifestis vorum capitalium, more majorum suppliciis suanendum.

Postquam Cato assedit; consulares omnes, itemque senatus magna pars, sententiam ejus laudant, virtutem animi ad celum ferunt: alij alios incepentes timidos

vocant: Cato clarus atque magnus habetur: senati decretum fit, sicut ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quæ populus Rom. domi, militaque, mari, atque terrâ præclara facinora fecit, fortè lubuit attendere, quæ res maxumè tanta negotia sustinuisset. Sciebam, sæpenumero parvâ manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoveram, parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpe fortunæ violentiam tolerâisse; facundiâ Græcos, gloriâ belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi multa agiranti constabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse; eoque factum, ut divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed, postquam luxu, atque desidiâ civitas corrupta est, rursus resp. magnitudine suâ imperatorum atque magistratum vitia sustentabat; ac, sicuti effetâ parente, multis tempestatibus haud sanè quisquam Romæ virtute magnus fuit. Sed, memoriam meâ, ingenti virtute, diversis moribus fuere viri duo, M. Cato, & C. Cæsar: quos, quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin utriusque naturam, & mores, quantum ingenio possem, aperirem. Igitur his genus, actas, eloquentia propè aequalia fuere: magnitudo animi par, item gloria, sed alia alii. Cæsar beneficiis, ac munificentia magnus habebatur; integritate vitæ Cato: ille mansuetudine, & misericordia clarus factus; huic severitas dignitatem addiderat. Cæsar, dando, sublevando, ignoscendo; Cato, nihil largiundo, gloriâ adeptus est. In altero misericordia perfugium; in altero malis perniciis: illius facilitas, hujus constantia laudabatur. Postremò, Cæsar in animum induxerat, laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, sua negligere; nihil denegare, quod dono dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, bellum novum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestia, decoris, sed maxumè severitatis, erat. Non divitiis cum divite, neque factione cum factioso: sed cum strenuo, virtute; cum modesto, pudore; cum innocentia, abstinentia certabat: esse, quam-

videri, bonus malebat: ita, quò minus gloriam petebat, eo magis adsequebatur. Postquam, uti dixi, senatus in Catonis sententiam discessit; consul optimum factu ratus, noctem, quæ instabat, ante capere, ne quid eo spatio novaretur; triumviros, quæ supplicium postulabat, parare jubet: ipse, præsidis dispositis, Lentulum in carcerem dederat: idem fit cæteris per prætores. Est in carcere locus, quod Tullianum appellatur, ubi paululum ascenderis ad levam, circiter xii. pedes humi depresso. Eum muniunt undique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus vindicta: sed incoltu, tenebris, odore foeda, atque terribilis ejus facies. In eum locum postquam demissus Lentulus, vindices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille patricius, ex gente clarissimâ Corneliorum, qui consulaire imperium Romæ habuerat, dignum moribus factisque suis exitum vitæ invenit. De Cethego, Statilio, Gabino, Cepario, eodem modo supplicium sumptum est.

Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copiâ, quam ipse adduxerat, & Mallius habuerat, duas legiones instituit; cohortes pro numero militum completes: dein, uti quisque voluntarius, aut ex sociis in castra venerat, æqualiter distribuerat; ac brevi spatio legiones numero hominum expleverat: cum initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copiâ circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: cæteri, uti quemque casus armaverat, sparos, aut lanceas, alii præacutas fudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere: modo ad urbem, modo in Galliam versus castra movere; hostibus occasionem pugnandi non dare. Sperabat propediem magnas copias se habiturum, si Romæ socii incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, cuius initio ad eum magnæ copiæ concurrebant, opibus conjurationis fretus; simul alienum suis rationibus videri, causam civium cum servis fugitivis communicasse. Sed, postquam in castra nuncius pervenit, Romæ conjurationem patefactam;

de Lentulo, & Cethego, ceterisque, quos suprà memoravi, supplicium sumtum; plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut novarum rerum studium illexerat, dilabuntur; reliquos Catilina per montis asperos, magnis itineribus, in agrum Pistoriensem abducit, eo consilio, uti per tramites occulte profugeret in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno präsidebat, ex difficultate rerum eadem illa existumans, quæ suprà diximus, Catilinam agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, castra prope rē movit; ac sub ipsis radicibus montium consedit, quā illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius longè aberat, utpote qui, magno exercitu, locis aequioribus expeditos in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquam vidit, montibus, atque copiis hostium sese clausum, in urbe res adversas, neque fugæ, neque præsidii ullam spem: optumum factu ratus in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quād primū configere. Itaque concione advocatā hujuscemodi orationem habuit.

Compertum ego habeo, milites, verba viris virtutem non addere; neque ex ignavo strenuum, neque fortem ex timido exercitum, oratione imperatoris fieri. Quanta cuiusque animo audacia natura, aut moribus inest, tanta in bello patere solet. Quem neque gloria, neque pericula excitant, nequicquam hortere: timor animi auribus officit. Sed ego vos, quò pauca monerem, advocavi: simul ut causam consilii mei aperirem. Scitis equidem, milites, socordia, atque ignavia Lentuli, quantam ipsi nobisque cladem attulerit; quoque modo, dum ex urbe præsidia opprior, in Galliam proficiisci nequiererim. Nunc verè, quo in loco res nostra sint, juxta mecum omnes intelligitis. Exercitus hominum duo, unus ab urbe, alter à Gallia obstant: diutius in his locis esse, si maxumè animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet. Quocunque ire placet, ferro iter aperiundum est. Quapropter vos moneo, uti forti, atque parato animo sitis; & cùm prælium inibitis, maneritis, vos divitias, decus, gloriam, præterea libertatem, atque patriam in dextris vestris portare. Si vincimus;

omnia nobis tuta erunt: commēatus abunde: municipia, atque colonia patebunt. Sin metu cesserimus, eadem illa aduersa sient; neque locus, neque amicus quisquam regot, quem arma non texerint. Praterea, milites, non eadem nobis, & illis necessitudo impender. Nos pro patriâ, pro libertate, pro vita certamus: illis supervacaneum est pro potentia paucorum pugnare. Quò audaciùs aggredimini, memores pristina virtutis. Licuit vobis cum summa turpitudine in exilio statem agere: potuistis nonnulli Roma, amissis bonis, alienas opes expellere: quia illa fœda, atque intolleranda viris videbantur, hac sequi decrevistis. Si hac relinqueret vultis, audacia opus est. Nemo, nisi vittor, pax bellum mutavit. Nam, in fugâ salutem sperare, tum arma, quis corpus regitur, ab hostibus avertire: ea vero dementia est. Semper in prælio iis maximum est periculum, qui maximum timent: audacia pro mero habetur. Cùm vos considero, milites; & cùm facta vestra astumo: magna me spes vittoria tener. Animus, atas, virtus vestra nos hortantur; praterea necessitudo, qua etiam timidos fortis facit: nam, multitudo hostium ne circumvenire queat, prohibent angustia loci. Quod si virtuti vestra fortuna invidetur, cavete, ne inulti animam amittatis, neu capti posuissis, sicuti pecora, trucidemini, quam virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam vittoriam hostibus relinquatis.

Hæc ubi dixit; paululum commoratus, signa canexit jubet: atque instructos ordines in locum æquum deducit: dein, remotis omnium equis, quò militibus, exæquo periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco, atque copiis instruit. Nam ut planities erat inter sinistros montes & ab dexterâ rupe aspera; octo cohortes in fronte constituit; reliqua signa in subsidiis artius collocaat. Ab his centuriones omnis lectos & evocatos, præterea ex gregariis militibus optumè quemque armatum, in primam aciem subducit; C. Mallium in dextrâ, Fæsulanum quemdam in sinistrâ parte curare jubet: ipse cum libertis, & colonis propter Aquilam adficit; quam bello Cimbriico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex alterâ

parte C. Antonius, pedibus æger, quod prælio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti causâ conscripserat, in fronte, post eas cæterum exercitum in subsidiis locat. Ipse equo circumiens, unumquemque nominans, appellat, hortatur, rogar, uti meminerint, se contra latrones inermes, pro patriâ, pro liberis, pro atris, atque focis suis cernere. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor cum magnâ gloriâ in exercitu fuerat, plerosque ipsos, factaque eorum fortia noverat; ea commemorando, militum animos accendebat. Sed, ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tubâ signum dat, cohortes paullatim incedere jubet. Idem facit hostium exercitus. Postquam eò ventum est, unde à ferentariis prælium committi posset; maxumo clamore, infestis signis concurrunt; pila omittunt; gladii res geritur. Veterani, pristinæ virtutis memores, conminus acriter instare; illi haud timidi resistunt: maxumâ vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in primâ acie versari: laborantibus succurrere; integros præsauciis accersere: omnia providere: multum ipse pugnare, sape hostem ferire: strenui militis, & boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petreius, ubi videt Catiliuam contrâ, ac ratus erat, magnâ vi tendere; cohortem prætoriam in medios hostis inducit; eosque perturbatos, atque alios alibi resistentes, interficit: deinde utimque ex cæteris cæteros aggreditur. Mallius, & Fasulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam fusas copias, séque cum paucis relictum videt Catilina; memor generis, atque pristinæ dignitatis suæ, in conserrissimos hostes incurrit, ibisque pugnans confoditur. Sed, confecto prælio, tum vero cerneret quanta audacia, quantaque animi vis fuisse in exercitu Catilina. Nam fere, quem quisque vivus pugnando locum ceperat, eum, amissâ animâ, corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors prætoria disjecerat, paulò diversius, sed omnes tamen adversis vulneribus, conciderant. Catilina vero longè à

suis inter hostium cadavera repertus est, paululum etiam spirans; ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens. Postremo, ex omni copia, neque in prælio, neque in fugâ quisquam civis ingenuus captus est. Ita cuncti suæ, hostiūmque vita juxta pericerant. Neque tamen exercitus populi R. latam, aut incruentam victoriam adeptus erat. Nam strenuissimus quisque aut occiderat in prælio, aut graviter vulneratus discesserat. Multi autem, qui è castris vivundi, aut spoliandi gratiâ processerant, volentes hostilia cadavera, amicum alii, pars hospitem, aut cognatum reperiebant. Fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita varie per omnem exercitum latitia, mæror, luctus, atque gaudia agitabantur.

C. S A L L U S T I I
C R I S P I J U G U R T H A ,
S E U
B E L L U M J U G U R T H I N U M .

ALSÒ queritur de naturâ suâ genus humanum, quod imbecille, atque avi brevis, sorte potius, quam virtute, regatur. Nam contrâ reputando, neque majus aliud, neque præstabilius inventias; magisque naturæ industriam hominum, quam vim aut tempus deesse. Sed dux, atque imperator vita mortalium, animus est: qui ubi ad gloriam virtutis viâ grammatur, abundè pollicens potensque, & clarus est, neque fortunâ eget; quippe qua probitatem, industriam, aliasque artis bona neque dare neque eripere cuiquam potest. Sin captus pravis cupidinibus, ad inertiam, & voluptates corporis pessum datus est, perniciosa lubidine paulisper usus: ubi per socordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturæ infirmitas accusatur: suam quique culpam actores ad negotia transferunt. Quod si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena, ac nihil profutura, multum etiam periculosa petunt: neque regerentur magis, quam regerent causas; & eo magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus, gloriâ æterni fierent. Nam uti genus hominum compositum ex corpore, & animâ est: ita res cunctæ,

studiaque omnia nostra, corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur preclara facies, magna divitiae, ad hoc vis corporis, & alia omnia hujuscemodi brevi dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. Postremo, corporis & fortunae bonorum, uti initium, sic finis est; omniaque orta occidunt, & aucta senescunt. Animus incorruptus, aternus, rex humani generis, agit, atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quod magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignaviam etatem agunt: ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortaliū est, incultu atque socordia torpescere finunt; cum praeſertim tam multae, variaeque sint artes animi, quibus summa clatitudo paratur. Verum ex his magistratus, & imperia, postremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi haec tempestate cupienda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem jus fuit, tuti, aut eo magis honesti sunt. Nam, vi quidem regere patiam, aut parentes, quamquam & possis, & delicta corregas, tamē importunum est: cum praeſertim omnes rerum mutationes cadem, fugam, aliaque hostilia portendant. Frustra autem nisi, neque aliud, se fatigando, nisi odium querere, extremus dementia est: nisi forte quem inhonestā & perniciosa lubido tener, potentia paucorum decus atque libertatem suam gratificari. Ceterum ex aliis negotiis, quae ingenio exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum: cuius de virtute quia multi dixer, pratereundum puto; simul, ne per insolentiam quis existusnet memet studium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul à republica etatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertiae imponant: certe, quibus maxima industria videtur, salusque plebem, & conviviis gratiam querere. Qui si reputaverint, & quibus ego temporibus magistratum adeptus sum; & quales viri idem assequi nequiverint; & postea, quae geatra hominum in senatum pervenerint; profecto exiliūmabunt, me magis merito, quam

ignaviā, judicium animi mei mutavisse; majusque
commodum ex otio meo, quām ex aliorum negotiis,
reip. venturum. Nam s̄pē audī, Q. Maximum, P.
Scipionem, præterea civitatis nostræ præclaros viros,
solitos ita dicere; cū majorum imagines intueren-
tur, vehementissimè fibi animum ad virtutem accendi:
scilicet non etiam illam, neque figuram tantam vim
in sese habere; sed memoriā rerum gestarum eam
flammat̄ egregiis viris in pectori crescere, neque pri-
us sedari, quām virtus eorum famam atque gloriam
adæquaverit. At contrā quis est omnium his mori-
bus, quin divitiis, & sumptibus, non probitate, neque
industriā, cū majoribus suis contendat? Etiam homi-
nes novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilita-
tem antevenire, furtim, & per latrocinia potius, quām
bonis artibus, ad imperia & honores nituntur. Proin-
de quāi prætura, & consulatus, atque alia omnia hu-
juscemodi per se ipsa clara, & magnifica sint, ac non
perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, vistus
est. Verū ego liberius, altiusque processi, dum me
civitatis morum piget, tædetque. Nunc ad inceptum
redeo.

Bellum scripturis sum, quod populus R. cū Jugur-
thā rege Numidianum gerit: primum, quia magna
& atrox, variisque victoria fuit: dein, quia tum pri-
mū superbie nobilitatis obviā itum est. Quz con-
tentio divina & humana cuncta permisit, eoque ve-
condie processit, uti studiis civilibus bellum, atque va-
stitas Italiz finis facerent. Sed prius quām hujuscemodi
rei initium expedio, pauca superē repetam; quod,
ad cognoscendum, omnia illustria magis, magisque in
aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthagi-
nensem Hannibal, post magnitudinem nominis Ro-
mani, Italiz opes maxime attiverat; Massinissa rex
Numidianus, in amicitiam receptus à P. Scipione, cui
postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa &
præclaræ rei militaris facinora fecerat: ob que viciis
Carthaginensibus, & capto Syphace, cuius in Africā
magum, atque latè imperium valuit, populus R.

studiisque omnia nostra, corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur præclara facies, magna divitiae, ad hoc vis corporis, & alia omnia hujuscemodi brevi dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. Postremo, corporis & fortunæ bonorum, uti initium, sic finis est; omniaque orta occidunt, & aucta senescunt. Animus incorruptus, aternus, rector humani generis, agit, atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quò magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignaviam ætatem agunt: ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in naturâ mortaliū est, in cultu atque societate torpescere sinunt; cùm præsertim tam multæ, variaeque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur. Verum ex his magistratus, & imperia, postremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hâc tempestate cupienda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem jus fuit, tuti, aut ed magis honesti sunt. Nam, vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam & possis, & delicta corrigas, tamen importunum est: cùm præsertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliisque hostilia portendant. Frustra autem nisi, neque aliud, se fatigando, nisi odium querere, extremæ dementiæ est: nisi forte quem inhonesta & pernicioſa lubido tener, potentia paucorum decus atque libertatem suam gratificari. Ceterum ex aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum: cuius de virtute quia multi dixer, prætereundum puto; simul, ne per insolentiam quis existumet memet studium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul à republic. ætatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inenitæ impo- nant: eertè, quibus maxima industria videtur, salutare plebem, & conviviis gratiam querere. Qui si reputaverint, & quibus ego temporibus magistratum a- deputus sum; & quales viri idem assequi nequiverint; & postea, quæ genera hominum in senatum pervenient; profectò exiliunabunt, me magis merito, quam

ignaviā, judicium animi mei mutavisse; majusque
commodum ex otio meo, quām ex aliorum negotiis,
reip. venturum. Nam s̄pē audivi, Q. Maximum, P.
Scipionem, præterea civitatis nostræ præclaros viros,
solitos ita dicere; cū majorum imagines intueren-
tur, vehementissimè sibi animam ad virtutem accendi:
scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim
in sese habere; sed memoriā rerum gestarum eam
flammat̄ egregiis viris in pectore crescere, neque pri-
us sedari, quām virtus eorum famam atque gloriam
adquaverit. At contrà quis est omnium his mori-
bus, quin divitiis, & sumptibus, non probitate, neque
industriā, cū majoribus suis contendat? Etiam homi-
nes novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilita-
tem antevenire, furtim, & per latrocinia potius, quām bonis artibus, ad imperia & honores nituntur. Proin-
de quasi prætura, & consilatus, atque alia omnia hu-
juscemodi per se ipsa clara, & magnifica sint, ac non
perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, virtus
est. Verū ego liberius, altiusque processi, dum me
civitatis monam piget, tædetque. Nunc ad inceptum
redeo.

Bellum scripturis sum, quod populus R. cum Jugur-
thā rege Numidianum gescit: primum, quia magnum
& atrox, variisque victoria fuit: dein, quia tum pri-
mū superbia nobilitatis obviām itum est. Quæ con-
tentio divina & humana cuncta permisit, eoque ve-
condis processit, uti studiis civilibus bellum, atque va-
stitas Italiz finem facerent. Sed prius quām hujuscemodi
rei initium expedio, pauca suprà sepetam; quod,
ad cognoscendum, omnia illustria magis, magisque in
aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthagin-
icissimum Hannibal, post magnitudinem nominis Ro-
mani, Italiz opes maxumè attriverat; Massinissa rex
Numidianus, in amicitiam receptus à P. Scipione, cui
postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa &
præclara rei militaris facinora fecerat: ob que victis
Carthaginiensibus, & capto Syphace, cuius in Africā
magnum, atque late imperium valuit, populus R.

quascumque urbis, & agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissa bona atque honesta nobis permanxit: sed imperii, vitaque ejus, finis idem fuit. Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Manastabale, & Gulussa fratribus morbo absumptis. Is Atherbalem, & Hiempalem ex se se genuit; Jugurthamque filium Manastabalis fratri, quem Masinissa, quod ortus ex concubinâ erat, privatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit. Qui ubi primum adolevit, pollens viribus, decorâ facie, sed multo maxumè ingenio validus, non se luxu, neque inertiae corrumpendum dedit. Sed, uti mos gentis illius est, equitare, jaculari, cursu cum aequalibus certare: &c, cum omnis gloriâ anteiret, omnibus tamen charus esse: ad hoc, pleraque tempora in venando agere; leonem atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere, & minimum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio latus fuerat, existu- mans virtutem Jugurthæ regno suo gloria fore: tamen postquam hominem adolescentem, exactâ atate suâ, & parvis liberis, magis magisque crescere intelligit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo volvebat. Terrebat eum natura mortalium avida imperii, & præceps ad explendam animi cupidinem; præterea, opportunitas suæ liberorumque atatis, quæ etiam mediocres viros spe præda transversos agit; ad hoc studia Numidarum in Jugurthum accensa; ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne qua sedi- tio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumventus, ubi videt, neque per vim, neque insidiis opprimenti posse hominem tam acceptum popu- laribus; quod erat Jugurtha manu promptus, & appetens gloria militatis, statuit eum objectare periculis, & eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa, cum populo R. equitum atque peditum au- xilia mitteret, sperans vel ostentando virtutem, vel hostium fævitiam facile eum occasurum, præfecit Numi- dis, quos in Hispaniam mittebat; sed ea res longè a- liter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat

impigro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & morem hostium cognovit; multo labore, multaque curâ, præterea modestissimè parendo, & sape obviâ eundo periculis, in tantam claritudinem brevi pervenerat, uti nostris vehementer charus, Numantinis maxumo terrori esset. Ac sanè, quod difficillimum in primis est, & prælio strenuus erat, & bonus consilio: quorum alterum ex providentiâ timorem, alterum ex audaciâ temeritatem adferre plerumque solet. Igitur imperator omnis fere res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magis magisque eum indies amplecti; quippe, cuius neque consilium, neque inceptum ullum frustrâ erat. Huc accedebat munificentia animi, & ingenii sollertia: quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitiâ conjunxerat. È tempestate in exercitu nostro suere complures novi, atque nobiles, quibus divitiae bono honestoque potiores erant, factiosi; domi potentes, apud socios clari magis quam honesti: qui Jugurtha non mediocrem animum pollicitando accedebant, si Micipsa rex occidisset, fore uti solus imperio Numidia potiretur: in ipso maxumam virtutem, Romanæ omnia venalia esse. Sed postquam Numantium deleret, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse reverti domum decrevit: donatum, atque laudatum magnificè pro concione Jugurtham in prætorium adduxit; ibique secretò monuit, uti potius publicè, quam privatim, amicitiam populi R. coleret; neu quibus largiri insuesceret: periculosè à paucis emi, quod multorum esset. Si permanere vellet in suis artibus, ultro illi & gloriam, & regnum venturum: fin properantiùs pergeret, suâmet ipsum pecuniâ præcipitem casurum. Sic locutus, cum litteris eum, quas Micipsa redderet, dimisit. Earum sententia hæc erat. Jugurtha tui bello Numantino longè maxima virtus fuit: quam rem tibi certè scio gaudio esse. Nobis ob merita sua charus est: ut idem S. P. Q. R. sit, summâ ope nitemur. Tibi quidem pro nostrâ amicitiâ gratulor. En habes virum dignum te, atque aro suo Masinissâ. Igitur rex, ubi ea, quæ famâ

acceperat, ex literis imperatoris ita esse cognovit, cum virtute, tum gratiâ viri permotus, flexit animum suum: & Jugurtham beneficiis vincere aggressus est, statimque eum adoptavit, & testamento pariter cum filiis heredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo, atque astate confectus, cum sibi finem vite adesse intelligeret, coram amicis, & cognatis, itemque Atherbale, & Hiempiale filiis, dicitur hujuscemodi verba cum Jugurthâ habuisse.

Parvum ego te, Jugurtha, amissi patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existimans non minus me tibi, quam si genuisssem, ob beneficia cariorem fore: neque ea res falsum me habuit. Nam ut alia magna & egregia tua omittam, novissimum rediens Numantiam, & que regnumque meum gloriâ honoravisti; tuaque virtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti: in Hispaniam nomen familia renovatum est: postrem, quod difficultum inter mortalis est, gloriâ invidiam vici. Nunc, quoniam mihi natura finem vite facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo, obtestorque, ut hos, qui tibi generre propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas; ne malis alienos adjungere, quam sanguine conjunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri, praesidia regni sunt, verum amici: quos neque armis cogere, neque auro parare queas: officio & fide pariuntur. Quis autem amicior, quam frater fratri? aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris? Evidem ego regnum vobis tradidum firmum, si boni eritis; si mali, imbecillum. Nam concordia res parva crescunt, discordia maxima dilabuntur. Ceterum ante hos te, Jugurtha, quia eras, & sapientia prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit injuriam, tamen, quia plus potest, facere videtur. Vos autem, Atherbal, & Hiempsal, collite, observate talen hunc virum; imitamini virtutem, & enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse videar, quam genuisse.

Ad ea Jugurtha, tametsi regem facta locutum intelligebat, & ipse longè aliter animo agitabat, tamen pro tempore benignè respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regia justa mag-

nificè fecerant, reguli in unum convenerunt, ut inter se de negotiis cunctis disceptarent. Sed Hiempſal, qui minimus ex illis erat, naturā ferox, etiam antea ignobilitatem Jugurthā, quia materno genere impar erat, despiciens, dexterā Atherbalem adſedit; ne medius ex tribus, quod & apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret. Dein tamen, ut ztati concederet, fatigatus à fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi cùm multa de administrando imperio diſſererent, Jugurtha inter alias res jicit, oportere quinquennii consulta, & decreta omnia rescindi: Nam per ea tempora conſetum annis. Micipſam parū animo valuisse. Tum idem Hiempſal placere ſibi respondit: nam ipsum illum tribus his proxumis annis adoptione in regnum perveniffe. Quod verbum in pectus Jugurthā altius, quām quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore irā & metu anxius, moliri, parare, atque ea modō in animo habere, quibus Hiempſal per dolum caperetur. Quā uti tardiūs procedunt, neque lenitū animus ferox: statuit quovis modo incepturn perficere. Primo conventu, quem ab regulis factum ſuprā memoravi, propter diſſencionem placuerat dividi theſauros, finiſque imperii ſingulis conſtitui. Itaque ad utramque rem tempus decernitur, ſed maturius ad pecuniam diſtribuendam. Reguli interea in loca propinqua theſauris alius alio conſeffere. Sed Hiempſal in oppido Thirmidā forte ejus utebatur domo, qui proximus li-
ctor Jugurthā, carus acceptusque ei ſemper fuerat: quem ille caſu ministrum oblatum promiſſis onerar, impellitque, uti tamquam ſuam domum viſens eat: portarum claves adulterinas paret; nam vera ad Hiempſalem referebantur: ceterū, ubi res poſtularet, ſe- ipſum cum magnā venturum manu. Numida manda- ta brevi conficit: atque, uti doctus erat, noctu Jugurthā milites introducit. Qui poſtquam in zdes irru- pere, diuersi regem quarrere; dormientis alios, alios occurſantis interficere: ſcrutati loca abdita; clauſa eſ- fringere: ſtrepitū & tumultu omnia miſcere: cùm in- terim Hiempſal reperitur, occultans ſe tugurio mulie- ri ancillā, quō initio pavidus, & ignatus loci proſu-

gerat. Numida caput ejus, uti jussi erant, ad Jugurtham referunt. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam brevi divulgatur: Atherbalem, omnisque, qui sub Micipsa imperio fuerant, metus invadit. In duas partis discedunt Numida: plures Atherbalem sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Jugurtha, quam maximas potest copias armat: urbis partim vi, alias voluntate imperio suo adjungit: omni Numida imperare parat. Atherbal, tametsi Romanum legatos miserat, qui senatum docerent de cede fratris, & fortunis suis; tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen venit, vietus & prælio profugit in provinciam, ac dehinc Romanam contendit. Tum Jugurtha patratis consiliis, postquam omni Numidiâ potiebatur, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum R. neque advorsus iram ejus usquam, nisi in avaritiâ nobilitatis, & pecuniâ suâ, spem habere. Itaque, paucis diebus, cum auro argentoque multo legatos Romanum mittit: quis præcipit, uti primum veteres amicos munieribus expleant, dein novos anquirant: postremo, quemcunque possint largiundo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romani legati venere, & ex præcepto regis, hospitibus, aliisque, quorum ea tempestate in senatu auctoritas pollebat, magha munera misere: tanta commutatio incessit, ut ex maxumâ invidiâ in gratiam & favorem nobilitatis Jugurtha veniret. Quorum pars spe, alii præmio indueti, singulos ex senatu ambiundo, nitebantur, ne gravius in eum consuleretur. Igitur, ubi legati satî confidunt, die constituto senatus utrisque datur. Tum Atherbalem hoc modo locutum acceptimus.

P. C. Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, ut regni Numidia tantummodo procreationem existimarem meam; ceterum jus, & imperium penes vos esse: simul eniter domi militaque quam maximo usui esse populo Rom. Vos mihi cognatorum, vos in locum affinum ducerem: si ea fecissim, in vestra amicitia exercitum, divitias, munimenta regni me habiturum. Quæ præcepta patris mei cùm

agit arem Jugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus, contempto imperio vestro, Masinissa me ne- potem, utique ab stirpe socium atque amicum populi R. regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego P. C. quoniam eò miseriarum venturus eram, vellem, potius ob mea, quam ob majorum meorum beneficia, posse me à vobis auxilium petere, ac maxime deberi mihi beneficia à populo R. quibus non egerem: secundum ea, si desideranda erant, uti debitis uterer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas est, neque mihi in manu fuit, Jugurtha qualis foret: ad vos confugi P. C. quibus, quod mihi miserrimum est, cogor prius oneri, quam usui esse. Cateri reges, aut bello victi in amicitiam à vobis recepti sunt, aut in suis dubiis rebus societatem vestram appetiverunt. Familia nostra cum populo R. bello Carthaginensi amicitiam instituit, quo tempore magis fides ejus quam fortuna petenda erat. Quorum progeniem vos, P. C. nolite pati me ne- potem Masinissa frustra à vobis auxilium petere. Si ad impetrandum nihil causa haberem, præter miserandam fortunam; quid paulò ante rex, genere, famâ, atque copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes exspecto: tamen erat maiestatis populi R. prohibere injuriam: neque pati cuiusquam regnum per scelus crescere. Verum ego iis finibus ejectus sum, quos majoribus meis populus Rom. dedit: unde pater, & avus meus una vobiscum expulere Syphacem, & Carthaginenses. Vestra beneficia mihi erpta sunt, P. C. vos in mea injuriâ despeti estis. Eheu me miserum! huccine, Micipsa pater, beneficia tua evasere, uti, quem tu parem cum liberis tuis, regnique participem fecisti, is potissimum stirpis tua exstinctor sit? numquam ergo familia nostra quieta erit? semperne in sanguine, ferro, fugâ versabimur? Dum Carthaginenses incolunes fuere, jure omnia sava patiebamus. Hostis ab latere: vos amici procul: spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis ex Africâ ejecta est, lati pacem agitabamus: quippe, quis hostis nullus erat, nisi forte quem vos jussissetis. Ecce autem ex improviso Jugurtha, intoleranda audaciâ, scelere, atque superbiâ sese efferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo imperfecto, primum

regnum ejus, sceleris sui pradam fecit: post, ubi me iisdem dolis nequit capere, nihil minus, quam vim aut bellum exspectantem, in imperio vestro, sicut videtis, extorrem patriam, domo, inopem, & cooperatum miseriis efficit, ut ubi vis tuius, quam in meo regno esset. Ego sic existimabam, P. C. uti praestantem audiveram patrem meum: qui vestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere, ceterum ex omnibus maxime tutos esse. Quod in familiâ nostrâ fuit, praestitit, ut in omnibus bellis ad effet vobis: nos uti per otium tuti simus, in manu vestra erat, P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Jugurtham beneficis suis ratus est nobis conjunctum fore. Alter eorum necatus: alter ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? aut quo potissimum infelix accedam? generis praesidia omnia extincta sunt: pater, uti necesse erat, natura concessit: fratri, quem minime decuit, propinquus per scelus vitam eripuit: affinis, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades oppressit: capti ab Jugurtha, pars in crucem atti, pars bestiis objecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris cum mærore & luctu, morte graviorem vitam exigunt. Si omnia, que aut amisi, aut ex necessariis adversa facta sunt, incolumia manerent: tamen, si quid ex improviso mali accidisset, vos implorarem, P. C. quibus pro magnitudine imperii, jus, & injurias omnis, curare esse debet. Nunc vero exul patriam, domo, solus, atque omnium honestarum rerum egens, quos accedam, aut quos appellem? nationes, an reges, qui omnes familia nostræ ob vestram amicitiam infestisunt? an quóquam mihi adire licet, ubi non majorum meorum hostilia monumenta plurima sint? an quisquam nostri misceri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? Postrem, Masinissa nos ita instituit, P. C. ne quem coleremus, nisi pop. R. ne societas, ne fædera nova acciperemus: abunde magna praesidia nobis in vestram amicitiam fore: si huic imperio fortuna mutaretur, una occidendum nobis esse. Virtute, ac diis volentibus, magni estis & opulenti: omnia secunda, & obedientia sunt: quod facilius sociorum injurias curare licet. Tantum illud vereor, ne quos privata amicitia Jugurtha parum cognita, transver-

sos

fos agat: quos ego audio maxumâ ope niti, ambire, fatigare vos singulos, ne quid de absente, incognitâ causâ, statuatis: fingere me verba, & fugam simulare, cui licuerit in regno manere. Quod urinam illum cuius impio facinore in has miserias projectus sum, eadem hæc simulantem videam: & aliquando aut apud vos, aut apud Deos immortalis rerum humanarum cura oriatur, ut ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque præclarus est, omnibus malis excruciatuſ, impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum gravis pœnas reddat. Nam jam frater animo meo carissime, quamquam tibi immaturo, & unde minumè decuit, vita erepta est, tamen latandum magis, quam dolendum puto casum tuum. Non enim regnum, sed fugam, exilium, egestatem, & has omnis, qua me premunt, arumnas cum animâ simul amisi: & at ego infelix in tanta mala præcipitatus, pulsus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum præbeo: incertus quid agam, tuasne injurias persequar, ipse auxiliī egens, an regno consulam, cuius vita, necisque potestas ex opibus alienis pender. Utinam, emori, fortunis meis honestus exitus esset, ne vivere contemptus viderer, si defessus malis injuria concessissim. Nunc quoniam neque vivere lubet, neque mori licet finē dedecore, P. C. per vos, per liberos, atque parentes vestros, per majestatem populi R. subvenire misero mihi: ite obviām injuria: nolite pati regnum Numidie, quod vestrum est, per scelus, & sanguinem familia nostræ tabescere.

Postquam rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ largitione magis, quam causâ freti, paucis respondent: Hiempsalem, ob sævitiam suam, ab Numidis interfatum: Atherbalem ultro bellum inferente, postquam superatus sit, queri, quod injuriam facere nequisset: Jugurtham ab senatu petere, ne se alium putaret ac Numantia cognitus esset; neu verba inimici ante facta sua poneret. Deinde utrique curiâ egrediuntur. Senatus statim consulitur: fautores legatorum, præterea magna pars gratiâ depravata, Atherbalis dicta contemnere: Jugurthæ virtutem laudibus extollere; gratiâ, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere, &

flagitio, sūa quasi pro gloriā, nitebantur. at contrā pauci, quibus bonum & æquum divitiis caius erat, subveniendum Atherbali, & Hiempſalis mortem severè vindicandam censebant: sed ex omnibus maxumè Æmilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, avidus potentia, honoris, divitiarum; cæterū vitia sua callidè occultans. Is postquam videt regis largitionem famosam impudentēmque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia invidiam accenderet, animum à consuetā lubidine continuit. Vicit tamen in senatu pars illa, quæ vero pretium aut gratiam anteferebat. Decretum fit, uti decem legati regnum, quod Mīcipſa obtainuerat, inter Jugurtham & Atherbalem dividerent. Cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in senatu potens, quia consul, C. Gracchō & M. Fulvio interfectis, acerrumè vindictam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat, tamen curatissumè recepit: dando, & pollicendo multa, perfecit, uti fama, fide, postremò omnibus suis rebus commodum regis anteferret. Reliquos legatos eādem viā aggressus, plerosque capit: paucis cætior fides, quām pecunia fuit. In divisione, quæ pars Numidiae Mauritaniā attingit, agro virisque opulentior, Jugurthæ traditur: illam alteram, specie, quām usu potiorem, quæ portuösior, & ædificiis magis exornata erat, Atherbal possebit. Res postulare videtur Africæ situm paucis exponere, & eas gentis, quibus cum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca & nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines, minùs frequentata sunt, de iis haud facilè compertum narraverim: cætera quām paucissimis absolvam.

In divisione orbis terræ plerique in parte tertiâ Africam posuere: pauci tantummodo Asiam, & Europam esse, sed Africam in Europâ. Ea finis habet ab occidente fretum nostri maris & Oceani: ab ortu solis declivem latitudinem: quem locum Catabathmon incolæ appellant. Mare sèvum, importuosum: ager frugum fertilis, bonus peccori, arbori inroeundus: cœ-

lo, terraque penuria aquarum : genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum : plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro, aut à bestiis interiere. Nam morbus haud saxe quemquam superat. Ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quæ postea accesserint, aut quo modo inter se permixti sint ; quamquam ab eâ famâ, quæ plerosque obtinet, diversum est, tamen, ut ex libris Punicis, qui regis Hiempalis dicebantur, interpretatum nobis est ; utique rem sese habere cultores ejus terræ putant, quam paucissimis dicam. Cæterum fides ejus rei penes auctores erit. Africam initio habuere Gætuli, & Libyes, asperi, incultisque ; quis cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, aut imperio cuiusquam regebantur : vagi, palantes, quas nox coegerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispaniâ Hercules, sicut Afri putant, interiit : exercitus ejus compositus ex gentibus variis, amissio duce, ac passim multis sibi quisque imperium potentibus, brevi dilabitur. Ex eo numero Medi, Persæ, & Armenii, navibus in Africam transvecti, proximos nostro mari locos occupavere. Sed Persæ intrâ Oceanum magis : hisque alveos navium inversos pro tuguriis habuere : quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emundi, aut mutandi copia erat : mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paulatim per connubia Gætulos secum miscuere : & quia saxe tentantes agros, alia, deinde alia loca petiverant, semet ipsi Numidas appellavere. Cæterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus testa, quasi navium carinæ sunt. Medis autem, & Armeniis accessere Libyes. Nam hi propius mare Africum agitabant : (Gætuli sub sole magis ; haud procul ab ardoribus) : hisque mature opida habuere. Nam, freto divisi ab Hispaniâ, mutares inter se instituerant. Nomen eorum paulatim Libyes corrupere, barbarâ linguâ Mauros pro Medis appellantes. Sed res Persarum brevi adolevit : ac postea

Numidæ nomine, propter multitudinem, à parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxima Carthaginem Numidia appellatur. Deinde, utique alteris freti, finitimos armis, aut metu sub imperium suum coegeræ; nomen gloriāmque sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quam Gætuli, minùs bellicosi: denique Africæ pars inferior pleraque ab Numidis possessa est: viæ omnes in gentem noménque imperantium concessere. Postea Phœnices, alii multitudinis domi minuenda gratiâ, pars imperii cupidine sollicitatâ plebe, & aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Adrymetum, Leptim, aliasque urbis in orâ maritimâ condidere: eaéque brevi multum auctæ, pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine filere melius puto, quam parum dice-re: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Ægyptum ab Africâ dividit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Theræon, ac deinceps duæ Syrtes, interque eas Leptis, deinde Philenon aræ: quem locum Ægyptum versus finem imperii habuere Carthaginenses: post aliæ Punicæ urbes. Cætera loca usque ad Mauritaniam Numidæ tenuerunt. Proxumè Hispaniam Mauri sunt. Super Numidiam Gætulos accepimus, partim in tuguriis, alias in cœtiis vagos agitare: post eos Æthiopas esse: dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Jugurthino pleraque ex Punicis oppida, & finis Carthaginensium, quos novislumè habuerant, populus R. per magistratus administrabat: Gætulorum magna pars, & Numidæ ad flumen usque Mulucham sub Jugurthâ erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cæterà ignarus populi R. itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus: De Africâ, & ejus incolis, ad necessitudinem rei satîs dictum.

Postquam, diviso regno, legati Africâ decessere; & Jugurtha contra timorem animi præmia sceleris adep-tum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse, simul & illorum pollicitationibus accensus, quos paulo

antè muneribus expleverat, in regnum Atherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus: at is, quem pertebat, quietus, imbellis, placidus ingenio, opportunus. injuria, metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improviso finis ejus cum magnâ manu invadit: multos mortalis cum pecore, atque aliâ prædâ capit: adficia incendit; pleraque hostiliter loca cum equitatu accedit. Deinde cum omni multitudine in regnum suum convertit, existumans dolore permotum Atherbalem injurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli causam fore. At ille, quod neque se parem armis existumabat, & amicitia populi R. magis, quam Numidis, fretus erat; legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decrevit, quam bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque eo magis cupido Jugurthæ minuebatur: quippe qui totum ejus regnum animo jam invaserat. Itaque non, ut antea, cum prædatoriâ manu, sed magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit, & aperte totius Numidæ imperium petere. Cæterum, quæ pergebat, urbis, agros vastare, prædas agere; suis animum, hostibus terrorem augere. Atherbal ubi intelligit eò processum, ut regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum, necessariò copias parat, & Jugurthæ obvius procedit. Interim haud longe à mari prope Circum oppidum utriusque consedit exercitus: & quia diei extremum erat, prælium non inceptum; sed ubi plerumque noctis processit, obscurò etiam tum lumine, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium invadunt; semisomnos partim, alios armâ sumentes fuggant, funduntque: Atherbal cum paucis equitibus Circum profugit: & nî multitudo togatorum fuisse, quæ Numidas insequentes mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum, atque patratum fore bellum. Igitur Jugurtha oppidum circumcedit: vineis, turribusque & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxumè festinans tempus legatorum antecapere, quos ante prælium factum Röman ab Atherbale

missos audiverat. Sed postquam senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur, qui ambos reges adeant; S. P. Q. R. verbis nuncient, velle, & censere, eos ab armis discedere: ita séque, illisque dignum esse. Legati in Africam maturantes veniunt; eò magis quòd Romæ, dum proficiunt parant, de prælio factò, & oppugnatione Cirtæ audiebatur: sed is rumor clemens erat. Quorum Jugurtha acceptâ oratione respondit: sibi neque majus quidquam, neque carius auctoritate senatus esse: ab adolescentiâ suâ ita se enisum, ut ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitiâ, P. Scipioni, summo viro placuisse: ob easdem artis à Micipâ, non penuria liberorum, in regnum adoptatum esse: ceterum, quòd plura bene atque strenue fecisset, eò animum suum injuriam minus tolerare: Atherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: quod ubi comperisset, sceleri obviandum: populum R. neque rectè, neque pro bono facturum, si ab jure gentium sese prohibuerit: postremò, de omnibus rebus legatos Romam brevi missurum. Ita utrique digrediuntur. Atherbalis appellandi copia non fuit. Jugurtha, ubi eos Africâ decessisse ratus est, neque propter naturam Cirtam armis expugnare potest, vallo, atque fossâ mœnia circumdat: turris extruit, easque præsidiis firmat: præterea dies noctesque, aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus mœnium præmia modò, modò formidinem ostentare: suos hortando ad virtutem erigere: prorsus intentus cuncta parare. Atherbal ubi intelligit omnis fortunas suas in extremitate, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuriâ rerum necessariâ bellum trahi non posse; ex iis, qui unâ Cirtam profugerant, duos maxumè impigros delegit: eos, multa pollicendo, ac miserando cassum suum, confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus iussa efficiunt: literæ Atherbalis in senatu recitatæ, quarum sententia hæc fuit.

*Non meâ culpâ sape ad vos oratum mitto, P. C. sed vis
Jugurthæ subigit: quem tanta lubido me extinguendi in-*

vasit, uti neque vos, neque deos immortalis in animo habeat: sanguinem meum, quam omnia, malit. Itaque quinque jam mensem socius & amicus populi Rom. armis obsessus teneor: neque mihi Micipse patris mei beneficia, neque vestra decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius urgari, incertus sum. Plura de Jugurthâ scribere debortari me fortuna mea: etiam antea expertus sum, parum fidei miseric esse. Nisi tamen intelligo illum, supra quam ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, & regnum meum sperare: utrum gravius existumet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit. Quae sane fuerint nostra injuriae, nihil ad vos. Verum nunc regnum vestrum armis tenet: me, quem vos Imperatorem Numidis posuistis, clausum tenet atque obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi vis vestra, quo moveri possit? nam ego quidem vellem, & hac qua scribo, & illa qua antea in senatu uestitus sum, rana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, ut Jugurthâ scelerum ostentui essem: non jam mortem, neque arumnas, tantummodo inimici imperium, & cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiae, quod vestrum est, ut libet, consulite: me ex manibus impiorum eripite, per majestatem imperii, per amicitiae fidem; si ulla apud vos memoria remanet avi mei Masinissa.

His litteris recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent, & quam primum Atherbalii subveniendum: de Jugurthâ interim uti consuleretur, quoniam legatis non paruisse. Sed ab ipsis illis regis fautoribus summâ ope enisum, ne tale decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerisque negotiis solet, privatâ gratiâ devictum. Legantur tamen in Africam majores natu nobiles, amplis honoribus usi: in quis fuit M. Scaurus, de quo supra memoravimus, consularis, & tum senatus princeps. Hi, quod in invidiâ res erat, simul & à Numidis obsecrati, triduo navim ascendere: dein brevi Uticam adpulsi, litteras ad Jugurtham mittunt, quam ocyssumè ad pro-

vinciam accedat; se ad eum ab senatu missos. Ille, ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audiverat, contra inceptum suum venisse: primò commotus metu, atque lubidine, divisoris agitabatur. Timebat iram senatus, nî paruisset legatis: porro animus cupidine cœcus ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in avido ingenio pravum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summâ vi Cirtam irrumpere ntitur, maxumè sperans, diductâ manu hostium, aut vi, aut dolis sese casum victoriae inventum. Quod ubi secus procedit, neque, quod intendebat, efficere potest, uti prius, quâm legatos conveniret, Atherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. At tametsi senatus verbis minæ graves nunciabantur, quod ab oppugnatione non desisteret; multâ tamen oratione consumtâ, legati frustra discessere. Ea postquam Cirtæ auditâ sunt, Italici, quorum virtute mœnia defensabantur, confisi, deditione factâ, propter magnitudinem populi R. inviolatos sese fore, Atherbali suadent, uti séque, & oppidum Jugurthæ tradat, tantum ab eo vitam paciscatur; de cœteris senatui curâ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur; tamen, quia penes eosdem, si adversaretur, cogendi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, deditiōnem fecit. Igitur Jugurtha in primis Atherbalem excruciatum necat: dein omnis puberes Numidas, atque negotiatores promiscuè, uti quisque armatis obvius fuerat, interfecit. Quod postquam Romæ cognitum est, & res in senatu agitari cœpta; iidem illi ministri regis interpellando, ac saepe gratiâ, interdum jurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac nî C. Memmius, tribunus pleb. designatus, vir acer, & infestus potentia nobilitatis, populum R. edocuisset id agi, uti per pau eos factiosos Jugurthæ scelus condonaretur: profecto omnis invidia, prolatandis consultationibus, dilapsa foret. Tanta vis gratiæ, atque pecuniæ regis erat. Sed ubi senatus delicti conscientiâ populum timet, lege Sempro-

niâ provinciæ futuris consulibus Numidia atque Italia decretæ: consules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius: Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit. Dein exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium, aliisque, quæ bello usui forent, decernuntur. At Jugurtha, contra spem nuncio accepto, (quippe cui, Romæ omnia venire, in animo hæserat) filium, & cum eo duos familiaris ad senatum legatos mittit; ipsisque, ut illis, quos Hiempfale imperfecto miserat, præcipit, omnis mortalis pecuniâ aggrediantur: qui postquam Roman adventabant, senatus à Bestiâ consultus est, placeretne legatos Jugurthæ recipi mœnibus; ipsisque decrevere, nî regnum, ipsūmque deditum venissent, ut in diebus proximis decem Italiam decederent. Consul Numidis ex senatus decreto nunciari juber. Ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobilis, factiosos, quorum auctoritate, quæ delinquisset, munita fore sperabat, in quis fuit Scaurus, cuius de naturâ & habitu suprà memoravimus. Nam in consule nostro multæ bonaéque artes animi, & corporis erant: quas omnis avaritia præpediebat. Patiens laborum, acri ingenio, satis providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula & insidias. Sed legiones per Italiam Rheygium, atque inde Siciliam, portio ex Siciliâ in Africam transvectæ. Igitur Calpurnius, initio paratis commatibus, acriter Numidiam ingressus est; multosque mortalibus, & urbis aliquot pugnando cepit. Sed ubi Jugurtha per legatos pecuniâ tentare, bellisque, quod administrabat, asperitatem ostendere cœpit: animus æger avaritiâ facile conversus est. Caterum socius, & administer omnium consiliorum assumitur Scaurus: qui tametsi à principio, plerisque ex factione ejus corruptis, acerrumè regem impugnaverat; tamen magnitudine pecuniæ, à bono honestoque in pravum abstractus est. Sed Jugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existumans sese aliquid interim Romæ pretio, aut gratiâ effectum; postea vero quam participem negotii Scau-

rum accepit, in maximam spem adductus recuperanda pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Ceterum interea fidei causâ mittitur à consule Sextius quæstor in oppidum Jugurthæ Vaccam : cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperaverat : quoniam dedicationis morâ inducæ agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra venit : ac pauca præsenti consilio locutus de invidiâ facti sui, atque ut in dditionem acciperetur : reliqua cum Bestiâ, & Scauro secreta transagit : dein postero die, quasi per saturam sententiis exquisitiis, in dditionem accipitur. Sed uti pro consilio imperatum erat, elephanti xxx, pecus, atque equi multi, cum non parvo argenti pondere, quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidiâ & exercitu nostro pax agitabatur. Postquam res in Africâ gestas, quoque modo astæ forent, fama divulgavit, Romæ per omnis locos & conventus de facto consulis agitari : apud plebem gravis invidia : patres solicii erant ; probarente tantum flagitium, an decretum consulis subverterent, parum constabat. Ac maximè eos potentia Scauri, quod is auctor & socius Bestiæ ferebatur, à vero bonoque impediebat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenii, & odio potentia nobilitatis supra diximus, inter dubitationem & moras senatus, concionibus populum ad vindicandum horrari : monere, ne remp. ne libertatem suam deserent : multa superba, crudelia facinora nobilitatis ostendere : prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam eâ tempestate Romæ Memmii facundia clara pollensque fuit ; decere existumavi unam ex tam multis orationem ejus prescribere ; ac potissimum ea dicere, quæ in concione post redditum Bestiæ hujuscemodi verbis differuit.

*Multa me dehortantur à vobis, Quirites, nî studium
vèipub. omnia superet ; opes factioñis, vestra patientia, jus
nullum, ac maximè, quod innocentia plus periculi, quam
bonoris est. Nam illa quidem piget dicere, his annis XV.
quam ludibrio fueritis superbia paucorum ; quam fidei,*

quāmque inulti perierint vestri defensores; uti vobis animus ab ignaviā atque socordiā corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxiiis inimicis, exsurgitis, atque etiam nunc timetis eos, quibus vos decet terrori esse. Sed quamquam hec talia sunt: tamen obviā ire factionis potentia, animus subigit. Certe ego libertatem, qua mihi à parente meo tradita est, experiar: verū id frustra, an ob rem faciam, in vestrā manu situm est, Quirites. Neque ego vos horror, quod saepe majores vestri fecere, uti contra injurias armati eatis. Nihil vi, nihil secessione opus est: necesse est, suomet ipsi more precipites eant. Occiso Ti. Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quæstiones graves habita sunt. Post C. Gracchi, & M. Fulvii cādem, item ordinis vestri, multi mortales in carcere necati sunt. Utriusque cladis non lex, verum lubido eorum finem fecit. Sed sāne fuerit regni paratio, plebi jura sua restituere. Quidquid sine sanguine civium ulcisci nequitur, jure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ararium expilari; reges & populos liberos paucis nobilibus vestigal pendere; penes eosdem & summam gloriam, & maxumas divitias esse: tamen hec talia facinora impune suscepisse, parum habuere: itaque postremō leges, majestas vestra, divina & humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecere, pudet, aut pānitet; sed incedunt per ora vestra magnificè, sacerdotia, & consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi ea honori, non præda, habeant. Servi are parati injusta imperia dominorum non perfurunt: vos, Quirites, imperio nati, a quo animo servitutem toleratis? At, qui sunt hi, qui remp. occupavere & homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani avaritiā, nocentissimi, iidēmque superbissimi; quibus fides, decus, pietas, postremō honesta, atque inhonesta omnia quæstui sunt. Pars eorum, occidisse tribunos pl. alii quæstiones injustas, plerique cādem in vos fecisse, pro munimento habent: ita, quām quisque pessumē fecit, tam maxumē tunc est: metum à scelere suo ad ignaviam vestram transludere: quos omnis, eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coēgit. Sed hec inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quod si vos tam libertatis curam haberetis, quām illi ad dominar-

tionem accensi sunt: profecto neque resp. sicuti nunc, va-
 staretur; & beneficia vestra penes opumos, non audacissi-
 mos, forent. Majores vestri parandi juris, & majestatis
 constituenda gratia, bis per secessionem armati Aventinum
 occupavere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, non-
 ne summa ope nitemini? atque eò vehementius, quò majus
 dedecus est, parta amittere, quam omnino non paravisse?
 Dicet aliquis, quid igitur censes? vindicandum in eos qui
 hosti prodiuerserem. non manu, neque vi; quod magis,
 vos fecisse, quam illis accidisse, indignum est: verum qua-
 stionibus, & indicio ipsius Jugurtha. Qui si dedititius est;
 profecto jussis vestris obediens erit: sin ea contemnit, sci-
 licet astimabit, qualis illa pax, aut deditio sit, ex quâ
 ad Jugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentis ma-
 xima divitiae, in rem pub. damna, atque dedecora perve-
 nerint. Nisi forte nondum etiam vos dominationis eorum
 satietas tenet: & illa, quam hæc tempora, magis placent,
 cum regna, provincia, leges, jura, judicia, bella atque pa-
 ces, postremo divina & humana omnia penes paucos erant:
 vos autem, hoc est, P. R. invicti ab hostibus, imperatores
 omnium gentium satiis habebatis animam retinere. Nam
 servitutem quidem quis vestrum audebat recusare? Atque
 ego tametsi viro flagitiosissimum existumo impunè injuriam
 accepisse; tamen, vos hominibus sceleratissimis ignoscere,
 quoniam cives sunt, aquo animo paterer, nî misericordia
 in perniciem casura esset. Nam & illis, quantum impo-
 zunitatis habent, parum est impunè male fecisse, nisi dein-
 de faciundi licentia eripitur, & vobis aeterna solicitude re-
 manebit, cum intellegitis aut serviendum esse, aut per
 manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem aut
 concordia qua spes est? Dominari illi volunt, vos libe-
 ri esse: facere illi injurias, vos prohibere: postremo so-
 ciis vestris veluti hostibus, hostibus pro sociis utuntur.
 Potestne in tam diversis mentibus pax, aut amicitia esse?
 Quare moneo, hortórque vos, ne tantum scelus impu-
 nitum dimittatis. Non peculatus erarii factus est:
 neque per vim sociis crepta pecunia: qua quamquam gra-
 via sunt, tamen consuetudine jam pro nihilo habentur.
 Hosti acerrimo prodiuta senatus auctoritas, proditum im-

perium vestrum: domi militiaeque resp. venalis fuit. Quae nisi quaesita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea fecere, obedientes vivamus? Nam impunè quilibet facere, id est regem esse. Neque ego vos, Quirites, hortor, uti jam malitiae civis vestros perperam, quam recte, fecisse: sed ne, ignoscendo malis, bonus perditum eatis. Ad hoc, in rep. multò præstat, beneficii, quam maleficii, immemorem esse. Bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas: at malus improbior. Ad hoc, si injuria non sint, haud saepe auxilii egeas.

Hæc, atque alia hujuscemodi sape dicundo, C. Memmius populo Rom. persuadet, uti L. Cassius, qui tum prætor erat, ad Jugurtham mitteretur: cumque, interposita fide publica, Romam duceret, quo facilius indicio regis, Scauri, & reliorum, quos pecunia captæ arcessebant, delicta patefierent. Dum hæc Roma geruntur, qui in Numidiâ relikti ab Bestiâ exercitui præerant, secuti morem imperatoris sui, plurima, & flagitiosissima facinora fecere. Fuere, qui auro corrupti, elephantos Jugurtha traderent; alii perfugas venderent; pars ex pacatis prædas agebant. Tanta vis avaritiae in animos eorum, veluti tabes, invaserat. At Cassius prætor, perlatâ rogatione à C. Memmio, ac percusâ omni nobilitate, ad Jugurtham proficiuntur: eique timido, & ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet, quoniam se populo R. dedidisset, ne vim, quam misericordiam ejus, experiri malit: privatum præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quam publicam ducebat. Talis eâ tempestate fama de Cassio erat. Igitur Jugurtha, contra decus regium, cultu quam maxime miserabili, Romam venit. At tametsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta ea gesserat, quæ suprà memoravimus, C. Bæbium tribunum pleb. magnâ mercede parat, cuius impudentia contra jus, & injurias omnis manitus foret. Ac C. Memmius advocatione concione, quamquam regi infesta plebes erat, & pars in vincula duci jubebat, pars, nî socios sceleris aperiret, more majorum de hoste sup-

plicium sumi; dignitati magis, quam ira consilens, sedare motus, & animos eorum molire; postremo confirmare, fidem publicam per se se inviolatam fore. Post, ubi silentium cœpit, producto Jugurthâ, verba facit: Romæ, Numidiæque facinora ejus memorat; scelera in patrem, fratresque ostendit: quibus juvantibus, quibusque ministris ea egerit, quanquam intellegat populus R. tamen velle manifesta magis ex illo habere: si verum aperiat, in fide, & clementia populi R. magnam spem illi sitam: sin reticeat, non sociis saluti fore, sed se suâsque spes corrupturum. Dein, ubi Memmius dicendi finem fecit, & Jugurtha respondere jussus est, C. Bæbius tribunus pleb. quem pecuniâ corruptum suprà diximus, regem tacere jubet: ac, tametsi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accensa, terrebat cum clamore, vultu, sape impetu, atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat; vicit tamen impudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit: Jugurthæ Bestiæque, & cæteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augescunt. Erat eâ tempestate Romæ Numida quidam, nomine Massiva, Gulussæ filius, Massinissæ nepos: qui, quia in dissensione regum Jugurthæ adversus fuerat, deditâ Cirtâ, & Atherbale interfecto, profugus ex Africâ abierat. Huic Sp. Albinus, qui proximo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Massinissæ sit, Jugurtham ob scelera invidiâ cum metu urgeat, regnum Numidiæ ab senatu petat. Avidus consul belli gerundi, moveri, quam senescere, omnia malebat. Ipsi provincia Numidia, Minucio Macedonia e-venerat. Quæ postquam Massiva agitare cœpit; neque Jugurthæ in amicis satîs præsidii est, quod corum alium conscientia, alium mala fama, & timor animi impediens: Bomilcari proxumo, ac maxime fido sibi, imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivæ paret: ac maxime occulte. Sin id parum procedat; quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exsequitur; & per homines, talis negotii artifices, itinera, egressusque ejus, postre-

niò loca, atque tempora cuncta explorat; dein, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paulò inconsultius Massivam aggreditur, illum obruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus, & in primis Albino consule, indicium profitetur. Fit reus magis ex a quo bonoque, quām ex jure gentium Bomilcar, comes ejus, qui Romanam fide publicā venerat. At Jugurtha, manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quām animaduertit, super gratiam, atque pecuniam suam, invidiam facti esse. Igitur quamquām in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat; regno magis, quām vadibus consulens, clām in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus, ne reliquos popularis metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumtum foret: & ipse paucis diebus eodem profectus est, jussus à senatu Italiam decedere. Sed postquam Romanus egressus est, fertur, sāpe tacitus eò respiciens, postremo dixisse, Urbem venalem, & maturè peritaram, si emtorem invenerit. Interim Albinus, renovato bello, commeatum, stipendium, aliāque, quæ militibus usui forent, maturè in Africam portare; ac statim ipse profectus, ut ante comitia, quod tempus haud longè aberat, armis, aut deditione, aut quovis modo bellum conficeret. At contrà Jugurtha trahere omnia, & alias, deinde alias moræ causas facere; polliceri deditiōnem, ac deinde metum simulare: instanti cedere, & paulò post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modò, modo pacis morā consilem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consilii regis existimarent: neque ex tantâ properantiâ tam facile tractum bellum socordiâ magis, quām dolo crederent. Sed postquam, dilapo tempore, comitiorum dies adventabant, Albinus, Aulo fratre in castris proprætore relieto, Romanum decessit. È tempestate Romæ seditionibus tribuniciis atrociter resp. agitabatur. P. Lucullus, & L. Annius, tribuni pleb. resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quæ dissensio totius anni comitia impeditabat. È morâ in spem adductus

Aulus, quem prætorem in castris relictum supra diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitū ab rege pecunia capiundæ, milites mense Januario ex hibernis in expeditionem evocat; magnisque itineribus hyeme aspera pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. Quod quamquam, & saevitiam temporis, & opportunitatem loci, neque capi, neque obsideri poterat; (nam circum murum situm in prærupti montis extremo planicies limosa hyemalibus aquis paludem fecerat) tamen, aut simulandi gratiam, quod regi formidinem adderet, aut cupidine cæcus ob thesauros oppidi potiundi, vineas agere, aggerem jacere; aliisque, quæ incepto usui forent, properare. At Jugurtha, cognitam vanitatem atque imperitiam legati, subdolus ejus augere amentiam: missitare supplicantis legatos: ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca, & tramites exercitum ductare. Denique Aulum spe pactionis perpulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones fese, veluti cedentem, insequeretur: ita delicta occultiora fure. Interea per homines callidos diu noctuque exercitum tentabat: centuriones, ducésque turmarum partim, uti transfugenter, corrumpere; alii, signo dato, locum uti desererent. Quæ postquam ex sententiâ instruxit; intempestâ nocte de improviso multitudine Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani, percussi tumultu insolito, arma capere alii; alii se abdere: pars territos confirmare: trepidare: omnibus locis vis magna hostium: cœlum nocte, atque nubibus obscuratum: periculum anceps: postremo fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paulò ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, & paucis gregariis militibus, transiere ad regem, & centurio primiili tertia legionis per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit: eaque Numida cuncti irrupere. Nostri foedâ fugâ, plerique abjectis armis, proximum collem occupavere. Nox, atque præda castrorum, hostis, quod minus victoriâ uterentur, remorata sunt. Dein Jugur-

tha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: tametsi ipsum cum exercitu fame ferroque clausum tenet, tamen se memorem rerum humanarum, si secum foedus faceret, incolmis omnis sub jugum missurum; præterea, uti diebus decem Numidiâ decederet. Quæ gravia quamquam, & flagitii plena erant: tamen, quia mortis metu nutabant; sicuti regi lubuerat, pax convenit. Sed ubi ea Romæ comperta sunt; metus atque mœror civitatem invasere: pars dolere pro gloriâ imperii: pars insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxumè qui bello sæpe præclati fuerant, quod armatus dedecore potius, quam manu, salutem quæsiverit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris invidiam, ac deinde periculum timens, senatum de foedere consulebat: & tamen interim exercitui supplementum scribere; ab sociis & nomine Latino auxilia accersere; denique omnibus modis festinare: senatus ita, uti par fuerat, decernit, suo atque populi injussu nullum potuisse foedus fieri. Consul impeditus à tribunis pl. ne, quas paraverat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidiâ deductus in provinciâ hyemabat. Postquam eò venit, quamquam persequi Jugurtham, & mederi fraternali invidiæ animo ardebat; cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licentia, atque lascivia corruperat, ex copiâ rerum statuit, sibi nihil agitandum. Interea Romæ C. Mamilius Limetanus Tr. pleb. rogationem ad populum promulgat, uti quæretur in eos, quorum consilio Jugurtha senati decreta neglexisset; quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent; qui elephantos, quique per fugas tradidissent; item, qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim consciî sibi, alii ex partium invidiâ pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa, & alia talia placere sibi faterentur, occultè per amicos, ac maxumè per homines nominis Latini, & socios Italicos impedimenta parabant. Sed plebes, in-

credibile memoratu est, quantum intenta fuerit, quantumque vi rogationem jusserit, decreverit, voluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reip.; tanta lubido in partibus erat. Igitur, ceteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Bestiæ fuisse suprad memoravimus, inter latitiam plebis, & suorum fugam, trepidâ etiam tum civitate, cum ex Mamilianâ rogatione tres quæstiores rogarentur, efficerat, ut ipse in eo numero crearetur. Sed, quæstione exercitâ asperè, violenterque ex rumore, & lubidine plebis, uti saepe nobilitatem, sic eâ tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat. Ceterum mos partium popularium, & senatus factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus est, otio atque abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, populus, & senatus Rom. placide modesteque inter se rempub. tractabant: neque gloria, neque dominationis certamen inter civis erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi formido illa mentibus decessit, illicet ea, quæ secundæ res amant, lascivia, atque superbia, incessere. Ita quod in adorvis rebus optaverant, otium, postquam adepti sunt, asperius, acerbiusque fuit. Namque coepere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere, sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas parteis abstracta sunt; resp. quæ media fuerat, dilacerata. Ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis soluta, atque in multitudinem dispersa, minus poterat. Paucorum arbitrio belli domusque agitabatur: penes eosdem ærarium, provinciæ, magistratus, gloria, triumphique erant: populus militia atque inopiam urgebatur; prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parvi liberi militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentiam avaritia sine modo, modestiamque invadere, polluere, & vastare omnia, nihil pensi, neque sancti habere, quoad semet ipsa præcipitavit. Nam ubi primum ex nobilitate re-

reperti sunt, qui veram gloriam injustæ potentiaæ anteponerent, moveri civitas, & dissensio civilis, quasi permixtio terræ, oriri cœpit. Nam postquam Tiberius, & C. Cracchus, quorum majores Punico, atque aliis bellis multùm reipub. addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atque eò percussa, modo per socios, & nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis à plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviām ierat: & primò Tiburium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, Tribun. pl. alterum triumvirum coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverat. Et sanè Gracchis, cupidine victoriæ, haud satiis animus moderatus fuit. Sed bono vinci satius est, quam male more injuriam vincere. Igitur eâ victoriâ nobilitas ex lubidine suâ usâ, mortalis multos ferro aut fugâ extinxit; plûsque in reliquum sibi timoris, quam potentiaæ, addidit: quæ res plerumque magnas civitates pessum dedit, dum alteri alteros vincere quovis modo, & viëtos acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium, & omnibus civitatis moribus, si singillatim, aut pro magnitudine parem differere, tempus, quam res, maturius deseret. Quamobrem ad inceptum redeo. Post Auli foedus, exercitûsque nostri fugam fœdam, Metellus, & Silanus consules designati, provincias inter se partiverant: Metelloque Numidia evenerat, acri viro, & quamquam adverso populi partibus, famâ tamen æquabili, & inviolatâ. Is ubi primum magistratum ingressus est; alia omnia sibi cum collegâ communia ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere, præsidia undique accersere: arma, tela, equos, & cætera instrumenta militia parare, ad hoc commatum affatim, denique omnia, quæ in bello vario, & rerum multarum egenti, usui esse solent. Cæterum ad ea patranda senatus auctoritate, socii, noménque Latinum, & reges ultro auxilia mittendo, postremò omnis civitas summo studio adnitebatur. Itaque, ex

sententiâ omnibus rebus paratis, compositâsque, in Numidiam proficiscitur, magnâ spe civium, cùm propter artis bonas, tum maxumè quòd advorsum divitias invictum animum gerebat: & avaritiâ magistratum ante id tempus in Numidiâ nostrâ opes contusa, hostiûmque auctâ erant. Sed, ubi in Africam venit, exercitus ei traditur à Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua, quâm manu, promptior, prædator ex sociis, & ipse præda hostium, finè imperio, & modestiâ habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus sollicitudinis, quâm ex copiâ militum auxilii, aut bonâ spei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquâm & astivorum tempus comitorum mora immintuerat, & exspectatione eventus civium animos intentos putabat, non priùs bellum attingere, quâm majorum disciplinâ milites laborare coegisset. Nam Albinus, Auli fratis, exercitusque clade perculsus, postquâm decreverat non egredi provinciâ, quantum temporis astivorum in imperio fuit, plerumque milites in stativis castris habebat: nisi cum odos, aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Sed neque more militari vigiliae ducebantur. Utì cuique lubebat, ab signis aberat. Lixæ permisi cum militibus, diu noctuque vagabantur: & palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris, & mancipiorum prædas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino advestitio, & aliis talibus: præterea, frumentum publicè datum vendere, panem in dies mercati: postremò, quæcumque dici, aut finigi queunt ignaviae luxuria eaque probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius. Sed in eâ difficultate Metellum non minùs, quâm in rebus hostilibus, magnum, & sapientem virum fuisse comperior; tantâ temperantiâ inter ambitionem, savitiâque moderatum. Namque edito primo adjumenta ignaviae fustilisse, ne quisquam in castris panem, aut quem alium cibum coctum venderet; ne lixæ exercitum sequerentur; ne miles gregarius in castris, néve in agmine servum, aut jumentum haberet: cæteris arte

modum statuisse: prætera, transversis itineribus quotidie castra movere: juxtâ, ac si hostes adessent, vallo, atque fossâ munire: vigilias crebras ponere, & eas ipse cum legatis circuire: item in agmine in primis modò, modò in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egredetur: uti, cum signis frequentes incederent, miles cibum, & arma portaret. Ita prohibendo à delictis magis, quam vindicando, exercitum brevi confirmavit. Interea Jugurtha ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit; simul de innocentia ejus certior Romæ factus, dissidere suis rebus, ac tum demum veram deditioñem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsis, liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Rom. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse. Itaque legatos alium ab alio diversos aggreditur: ac paulatim tentando, postquam opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, uti Jugurtham maxime vivum, sin id parùm procedat, necatum sibi traherent: ceterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari jubet. Dein ipse paucis diebus intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit: ubi, contra belli faciem, ruguria plena hominum, pecora, cultoresque in agris erant: ex oppidis, & mapalibus, præfetti regis obviâm procedebant, parati fumentum dare, commeatum portare, postremò omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minùs, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, latè explorare omnia, illa deditioñis signa ostentui credere, & insidiis locum tentare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum & sagittariorum delectâ manu apud primos erat: in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus equites auxiliarios tribunis legionum, & præfatis cohortium dispertiverat: uti cum his permixti veleites, quocumque accederent, equitatus hostium procellarent. Nam in Jugurthâ tantus dolus, tantaque

peritia locorum, & militiae erat, ut, absens an praesens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxime celebratum; ubi & incolere, & mercari consueverant Italici generis multi mortales. Huc consul, simul tentandi gratiam, & si paterentur opportunitates loci, praesidium imposuit; præterea imperavit frumentum, & alia, quæ bello usui forent, comportare: ratus, id quod res monebat, frequentiam negotiatorum, & commeatum juvaturum exercitum, & jam paratis rebus munimentum fore. Inter haec negotia Jugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare, præter suam, liberumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, ut priores, consul illectos ad proditionem domum mittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, & inter eas moras promissa legatorum expectare. Jugurtha, ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se artibus tentari animadvertisit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum aspernum erat, urbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati: coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur, explorato hostium itinere, in spem viatorum adductus ex opportunitate loci, quam maxumas potest copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in eâ parte Numidia, quam Atherbal in divisione possederat, flumen, oriens à meridie nomine Muthul; à quo abierat mons fermè millia passuum xx. tractu pari, vastus ab naturâ, & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro, ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quæ humi arido, atque arenoso gignuntur. Media autem planicies deserta, penuria aquæ, præter flumini propinqua loca. Ea consita arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle, quem transverso itinere porrectum docuimus, Jugurtha exte-

nuatâ suorum acie consedit: elephantis, & parti cōpīarum pedestrium Bomilcarem p̄fēcit; eūmque edocet, quæ ageret: ipse propior montem cum omni e-quitatu, & peditibus delectis suos collocat: dein singulas turmas, & manipulos circumiens monet, atque obtestatur, uti memorē p̄istinæ virtutis, & victoriæ, sese, regnūmque suum ab Romanorum avaritiâ defendant: cum his certamen fore, quos antea vīctos sub jugum miserint: ducem illis, non animum, mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis provisa; locum superiorem; uti prudentes cum imperitis; ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum consererent. Proinde parati, intenti que essent, signo dato, Romanos invadere: illum diem aut omnis labores, & vīctorias confirmaturum, aut maxumarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viritum, uti quemque ob militare facinus pecuniâ, aut honore extulerat, commonefacere beneficīi sui, & eum ipsum aliis ostentare: postremò, pro cujusque ingenio pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cùm interim Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu conspicatur. Primò dubius, quidnam insolita facies ostenderet (nam inter virgulæ equi, Numidæque consederant, neque planè occultati humilitate arborum, & tamen incerti quidnam esset, cùm naturâ loci, tum dolo ipsi, atque signa militaria, obscurati) dein, brevi cognitis insidiis, paulisper agmen constituit. Ibi commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proximum hostis erat, tripli-cibus subsidiis aciem instruxit; inter manipulos funditores, & sagittarios dispergit, equitatum omnem in cornibus locat; ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicut instruxerat, transvorsis principiis in planum deducit. Sed, ubi Numidas quietos, neque colle degredi animadvertisit, veritus ex anni tempore, & inopiâ aquæ, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitum, p̄miserat ad flumen, uti locum castris antè caperet, existumans hostes crebro impetu, & transvorsis

præliis iter suum remoraturos, &c, quoniam armis dif-
 fiderent, lassitudinem & sitim militum tentaturos. De-
 in ipse pro re, atque loco, sicuti monte descenderat,
 paulatim procedere: Marium post principia habere,
 ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine
 principes facti erant. At Jugurtha, ubi extrellum ag-
 men Metelli primos suos prætergressum videt, præsi-
 dio quasi duum millium peditum montem occupat,
 quæ Metellus descenderat, ne fortè cedentibus adver-
 sariis receptui, ac post munimento foret: dein, repen-
 tè signo dato, hostis invadit. Numidæ alii postre-
 mos cedere: pars à sinistrâ, ac dextrâ tentare: infen-
 si adesse, atque instare; omnibus locis Romanorum
 ordines conturbare. Quorum etiam qui firmioribus a-
 nimis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto prælio
 ipsi modò eminus sauciabantur, neque contrâ feriundi
 aut conserendi manum copia erat. Antè jam do-
 cti ab Jugurthâ equites, ubicumque Romanorum tur-
 ma insequi cœperat, non confertim, neque in unum
 sese recipiebant, sed alius aliò quæm maxumè divorsi.
 ita numero priores, si à perseundo hostes deterrere
 nequiverant, disjectos ab tergo, aut lateribus circum-
 veniebant: sin opportunior fugæ collis, quæm campi
 fuerant, eò verò consueti Numidarum equi facile in-
 ter virgulta evadere; nostros asperitas, & insolentia
 loci retinebat. Cæterum facies totius negotii varia,
 incerta, foeda, atque miserabilis: dispersi à suis, pars
 cedere, alii insequi: neque signa, neque ordines ob-
 servare: ubi quemque periculum cuperat, ibi resistere,
 ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, cives
 permixti: nihil consilio, neque imperio agi: fors om-
 nia regere. Itaque multum diei processerat, cùm e-
 tiam tum eventus in incerto erat. Denique omnibus
 labore & æstu languidis, Metellus, ubi videt Numi-
 das minus instare, paulatim milites in unum condu-
 cit: ordines restituit, & cohortes legionarias quatuor
 aduersum pedites hostium collocat. Eorum magna
 pars superioribus locis fessa confederat. Simul orare,
 hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes
 fugien-

fugientis vincere: neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quò cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed nec Jugurtha quidem interea quietus erat; circuire, hortari, renovare prælium, & ipse cum delectis tentare omnia: subvenire suis, hostibus dubiis instare; quos firmos cognoverat, eminus pugnando, retinere. Eo modo duo imperatores, summi viri, inter se certabant: ipsi pares, cæterum opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus advorsus: Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intelligunt neque sibi profugum esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; (& jam dici vesper erat,) advorsò colle, sicuti præceptum faerat, evadunt. Amisso loco Numidæ fusi, fugati que, pauci interiere: plerosque velocitas, & regio hostibus ignara, tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedestrium præfectum ab Jugurthâ suprà diximus, ubi eum Rutilius prætergressus est, paullatim suos in aquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quò præmissus erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat, aciem exornat: neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium consedisse jam, & animo vacuum accepit, simûlque ex Jugurthæ prælio clamorem augeri, veritus ne legatus, cognitâ re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum artè statuerat, quò hostium itineri officeret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii castra procedit. Romani ex improviso pulveris vim magnam animadvertisunt. Nam prospectum ager arbustis confitus prohibebat. Et primò rati humum aridam vento agitari: post, ubi æquabilem manere, &c, sicut acies movebatur, magis magisque appropinquare vident; cognitâ re properantes arma capiunt, ac pro castris, sicut imperabatur, consistunt. Dein, ubi proprius ventum est, utrumque magno clamore concurritur. Numidæ tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impeditos ramis arborum, atque ita disjectos circumveniri vident, fugam faciunt: ac ple-

riue, abjectis armis, collis, aut noctis, quæ jam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti, reliqui omnes numero quadraginta imperfecti. At Romani quamquam itinere, atque opere castrorum, & proelio fessi, laeti que erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instruti, intenti que obviā procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. Ac primò obscurā nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, veluti hostes adventarent, alteri apud alteros formidinem simul, & tumultum facere: & penè imprudentiā admissum facinus miserable, ni utrimque præmissi equites rem exploravissent. Igitur pro metu repente gaudium exortum, milites alius alium lati appellant, aucta edocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad cœlum fert. Quippe res humanæ ita sese habent: in victoriā vel ignavis gloriari licet: aduersa res etiam bonos detrectant. Metellus in iisdem castris quadruplex moratus, fauicos cum curā reficit; meritos in proeliis more militæ donat, universos in concione laudat, atque agit gratias: hortatur, ad cetera, quæ levia sunt, parem animum gerant: pro victoriā satis jam pugnatum, reliquos labores pro prædâ fore. Tamen interim transfugas, & alios opportunos, Jugurtha ubi gentium, aut quid agitaret, cum paucisne esset, an exercitum haberet, uti sese vietus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa, & naturā munita receperat: ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem, infirmumque, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id eā gratiā eveniebat, quod prater equites regios nemo omnium Numidarum ex fugâ regem sequitur. Quo cuiusque animus fert, eō discedunt: neque id flagitium militæ dicitur: ita se mores habent. Igitur Metellus, ubi videt tum regis animum ferocem esse: bellum renovari, quod nisi ex illius lubidine geri non posset: praterea iniquum certamen sibi cum hostibus: minore detrimento illos vinci, quam suos vincere: statuit non proeliis, neque acie, sed alio more bellum

gerendum. Itaque in loca Numidæ opulentissima pergit: agros vastat: multa castella, & oppida, temere munira, aut finè præsidio, capit, incenditque: puberes interfici jubet, alia omnia militum prædam esse. È à formidine multis mortales Romanis dediti obsides: frumentum, & alia, quæ usui forent, affatim prabit: ubicumque res postulabat, prætidium impositum. Quæ negotia multo magis, quam proelium male pugnatum ab suis, regem terrebant. Quippe cuius spes omnis in fugâ sita erat, sequi cogebatur, & qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen ex inopia, quod optimum videbatur, consilium capit: exercitum plerumque in iisdem locis operiri jubet: ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur: nocturnis & avis itineribus, ignoratus, Romanos palantis repeatè aggreditur. Eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidæ, prius quam ex castris subveniretur, sicuti jussi erant, in proximos collis discedunt. Interim Romæ gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus: uti sequi, & exercitum more majorum gereret; in adverso loco vîctor tamen virtute fuisse; hostium agro potiretur; Jugurtham, magnificum ex Auli socordiâ, spem salutis in solitudine, aut fugâ coegerisset habere. Itaque senatus, ob ea feliciter acta, diis immortalibus supplicia decernere: civitas trepida antea, & solicita de bellî eventu, lata agere: de Metello fama præclara esse. Igitur eò intentior ad vîctoriam niti: omnibus modis festinare: cavere tamen necubi hosti opportunus fieret: meminisse post gloriam invidiam sequi. Ita, quod clarior, eò magis anxius erat: neque post insidias Jugurthæ effuso exercitu prædari: ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant: exercitûs partem ipse, reliquos Marius ducebatur. Sed iugum magis quam prædâ ager vastabatur. Duobus locis haud longè inter se castra faciebant. Ubi vi opus erat, cuncti aderant: ceterum, quod fuga, atque formido latius cresceret, divisorie agebant. Eo tempore Jugurtha per collis sequi: tempus, aut locum pugnæ quæ-

xere: quā venturum hostem audierat, pabulum & aquarum fontis, quorum penuria erat, corrumpere: modò se Metello, interdum Mario ostendere: postremos in agmine tentare, ac statim in collis regredi: rursus aliis, pòst aliis minitari: neque praelium facere, neque otium pati, tantummodo hostem ab incepto retinere. Romanus imperator ubi se dolis fatigari videt; neque ab hoste copiam pugnandi fieri; urbem magnam, & in eā parte, quā sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit oppugnare; ratus id quod negotium poscebat, Jugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique praelium fore. At ille, quæ parabantur, à perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit: oppidanos hortatur, mœnia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibat, firmissimum erat: praterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu affore. Ita compositis rebus in loca quām maxumè occulta discedit; ac paulò pòst cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Sicciam missum: quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eò cum delectis equitibus noctu pergit, & jam egredientibus Romanis in portāpugnam facit: simul magnā voce Siccenses hortatur, uti cohortes ab tergo circumveniant: fortunam illis praelarifacioris casum dare: si id fecerint, postea sese in regno, illos in libertate sīnē metu xatatem acturos. Ac nī Marius signa inferre, atque evadere oppido properavisset, profectò cuncti, aut magna pars Siccensium, fidem mutavissent: Tantā mobilitate sese Numidae gerunt. Sed milites Jugurthini paulisper ab rege sustentati, postquam majore vi hostes urgent, paucis amissis profugi discedunt. Marius ad Zamam pervenit. Id oppidum in campo situm, magis opere, quām naturā munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit: legatis imperat, ubi quisque curaret. Dein, signo dato, undique simul clamor ingens oritur; neque ea res Numidas terret: infensi intentique sīnē tumultu

manent: prælium incipitur. Romani pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare; evadere alii, alii succedere, ac murum modo suffodere, modo scalis aggredi, cupere prælium manibus facere. Contra ea oppidani in proximos faxa volvere, fudes, pila, præterea pice & sulphure tædam mistam, ardentia mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi sati muniverat. Nam plerosque jacula, tormentis aut manu emissæ, vulnerabant: parique periculo, sed famâ impari, boni atque ignavi erant. Dum apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex improviso castra hostium cum magnâ manu invadit: remissis, qui in præsidio erant, & omnia magis, quam prælium, exspectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentina metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere; magna pars vulnerati, aut occisi. Caterum ex omni multitudine non amplius quadraginta, memores nominis Romani, grege facto locum capere paulo, quam alii, editiorem: neque inde maximâ vi depelli quiverunt: sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrati: si Numidæ propius accessissent, ibi verò virtutem ostendere, & eos maxumâ vi cædere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cum acerrumè rem gereret, clamorem & tumultum hostilem à tergo accepit: dein, converso equo, animaduertit fugam ad se vorsum fieri; quæ res indicat popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra properè mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; cùmque lacrumanus, per amicitiam, pérque rem public. obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, néve hostes insultos abire sinat. Ille brevi mandata efficit. At Jugurtha munimento castrorum impeditus, cùm alii super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent, multis amissis in loca munita fæse recipit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu revertitur. Igitur postero die, prius quam ad oppugnandum egredetur, equitatum omnem in cæ parte, quæ regis adventus e-

rat, pro castris agitare jubet: portas, & proxima loca tribunis dispergit: dein ipse pergit ad oppidum, atque, uti superiore die, murum aggreditur. Interim Jugurtha ex occulto repente nostros invadit. Qui in primo locati fuerant, paulisper territi perturbantur: reliqui citò subveniunt. Neque diutius Numida resistere quivissent, nî pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent: quibus illi freti, non ut equestris prœlio solet, sequi, dein cedere, sed aduersis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, expeditis peditibus suis, hostis penè viatos dare. Eodem tempore apud Zamam magnâ vi certabatur. Ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eò acerrumè niti, neque aliis in alio magis, quām in sese, spem habere: pariterque oppidani agere, pugnare, aut parare omnibus locis: avidius alteri alteros sauciare, quām semet tegere. Clamor permixtus, hortatione, latitiâ, gemitu: item strepitus armorum ad cœlum ferri: tela utrimque volare. Sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paululum modo pugnam remiserant, intenti prœlium equestris prospectabant. Eos, uti quæque Jugurtha res erant, latos modo, modo pavidos animadverteres: ac, sicuti audiri à suis, aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus: hue & illue, quasi vitabundi, aut jacientes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est, (nam is in eâ parte curabat) consultò lenius agere, ac diffidetiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu, regis prœlium visere. Ita, illis studio suorum adstrictis, repente magnâ vi murum aggreditur; & jam scalis egressi milites propè summa ceperant, cum oppidani concurrunt; lapides, ignem, alia præterea tela ingerrunt. Nostri primò resistere: dein, ubi unæ, atque alteræ scalæ comminutæ, qui supersteterant afficti sunt; ceteri, quo quisque modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. Deinde utrumque prælium nox diremit. Metellus, postquam videt frustra inceptum, neque oppidum capi, neque Jugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere; & jam a statu exactam esse, ab Zamâ discedit: & in

īis urbibus, quā ad sese defecerant, satisque munitā loco, aut mōenibus erant, prāsidia imponit. Ceterū exercitum in provinciam, quā proxima est Numidā, hyemandi gratiā collocat. Neque id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriā concedit; sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, & eorum perfidiā pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romā cum Jugurthā fuerat, & indē clām, vadibus datis, de Massīvā nece judicium fugerat, quōd ei per maxumam amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primō efficit, ut ad se colloquendi gratiā occultus veniat; dein fide datā, si Jugurtham vivum, aut necatum sibi tradidisset, fore, ut illi senatus impunitatem, & sua omnia concederet. Facile Numidā persuadet, cūm ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditio-nes ad supplicium traderetur. Is, ubi primū opportunum fuit, Jugurtham anxiū, ac miserantem fortunas suas accedit: monet, atque lacrumans obtestatur, ut aliquando sibi liberisque, & genti Numidarum op- tumē merenti, provideat: omnibus prōeliis sese vītos: agrum vastatum: multos mortalis captos, occisos: regni opes comminutas esse: satis sēpe jam & virtutem militum, & fortunam tentatam: caveat, ne, illo cun-stante, Numidā sibi consulant. His, atque talibus aliis ad deditiōnem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati, qui Jugurtham imperata facturum dicerent, ac finē ullā pātione sese, regnūmque suūm in illius fidem tradere. Metellus properē cunctos senatōrii ordinis ex hybernis accersiri jubet: eorum, atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more majorum, ex consilii decreto, per legatos Ju-
gurthā imperat, argenti pondo ducenta millia, ele-phantos omnis, equorum, & armorum aliquantum. Quā postquam finē morā facta sunt, jubet perfugas omnis vīctos adduci. Eorum magna pars, uti jussum erat, adducti: pauci, cūm primū deditio cōspit, ad Regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Ju-

gurtha, ubi armis, virisque, & pecuniâ spoliatus est, cum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, & ex malâ conscientiâ digna timere. Denique, multis diebus per dubitacionem consumitis, cùm modo tñdio rerum adversarum omnia bello potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quâm gravis casus in servitium ex regno forret: multis, magnisque præsidiis nequicquam perditis, de integro bellum sumit. Et Roma senatus, de provinciis consultus, Numidiam Metello decreverat. Per idem tempus Uticæ forte C. Mario, per hostias diis supplicanti, magna, atque mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus diis agebet: fortunam quâm sapissime experiretur; cuncta prosperè eventura. At illum jam antea consulatus ingens cupidus exagitabat: ad quem capiendum, prater vetustatem familie, alia omnia abunde erant; industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubidinis & divitiarum vîctor, tantummodo gloriæ avidus. Sed is natus, & omnem pueritiam Arpini altus, ubi primùm artas militiæ patiens fuit, stipendiis faciundis, non Græcâ facundiâ, neque urbanis munditiis sese exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium brevi adolevit. Ergo ubi primùm tribunatum militum à populo petit, plerisque faciem ejus ignorantibus, facile notus per omnis tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu, alium post alium sibi peperit: sempérque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quâm gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir (nam postea ambitione præceps datus est) consulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregius factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur. Igitur, ubi Marius haruspis dicta eodem intendere vider, quò cupidus animi hortabatur; ab Metello pertundi gratiâ missionem rogat: cui quamquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen

inerat contemtor animus, & superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus insolitâ re, mirari ejus consilium, & quasi per amicitiam mone-re, ne tam prava inciperet, neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: de-bere illi res suas satis placere: postremò caveret id pe-ttere à populo Rom. quod illi jure negaretur. Post-quam hæc, atque alia talia dixit, neque animus Marii flectitur; respondit, ubi primum potuisset per negotia publica, facturum sese, quæ peteret: ac postea sàpius eadem postulanti fertur dixisse, ne festinaret abire; sa-tis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx. quæ res Marium cùm pro ho-nore, quem affectabat, tum contra Metellum vehe-menter accenderat. Ita cupidine, atque irâ, pessumis consultoribus, grassari: neque facto ullo, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum forèt: milites, qui-bus in hybernis præterat, laxiore imperio, quâm antea habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Utica erat, criminose simul & magnifice de bello lo-quì: dimidia pars exercitûs sibi permitteretur: paucis diebus Jugurtham in catenis habiturum: ab impera-tore consultò trahi, quòd homo inanis, & superbiæ regiæ, imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis cò firmiora videbantur, quòd diuturnitate belli res familiariæ corruperant: & animo cupienti nihil satis festi-natur. Erat præterea in exercitu nôstro Numida qui-dam, nomine Gauda, Manastabalis filius, Masinissæ nepos, quem Micipsa testamento hæredem secundum scripserat; morbis confectus, & ob eam causam men-te paululùm imminutâ. Cui Metellus petenti, more regum, uti sellam juxtâ poneret, item postea custodiæ causâ turmam equitum Romanorum, utrumque nega-verat: honorem, quòd eorum modò foret, quos po-pulus R. reges appellavisset; præsidium, quòd contu-meliosum in eos foret, si equites Romani, satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxius aggredit, arque hortatur, uti contumeliarum in imperato-

rem cum suo auxilio pœnas petat: hominem ob morbos animo parum valido secundâ oratione extollit: illum regem, virum ingentem, Masinissâ nepotem esse: si Jugurtha captus, aut occisus foret, imperium Numidiæ finè morâ habiturum: id adeò mature posse evenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaque & illum, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ipse, plerosque pacis spes impellit, uti Romam ad suos necessarios asperè in Metellum de bello scribant; Marium imperatorem poscant. Sic illi à multis mortalibus honestissimâ suffragatione consulatus petebatur. Simul eâ tempestate plebes, nobilitate fusâ per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere. Interim Jugurtha, postquam, omisssâ deditione, bellum incipit, cum magnâ curâ parare omnia, festinare, cogere exercitum; civitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostentando præmia affectare: communire suos locos: arma, tela, aliaque, quæ spe pacis amiserat, reficere, aut commercari: servitia Romanorum alicere, & eos ipsos, qui in præsidiiis erant, pecuniâ tentare: prorsus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quod Metellus initio, Jugurthâ pacificante, præsidium imposuerat, fatigati regis suppliciis, neque ante voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant: (nam vulgus, uti plerumque solet, & maxime Numidarum, ingenio mobili, seditionis, atque discordiosum, erat cupidum novarum rerum, quieti & otio aduersum) dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt; quod is festus celebratissime per omnem Africam, ludum, & lasciviam magis, quam formidinem, ostentabat. Sed, ubi tempus fuit, centuriones, tribunosque militaris, & ipsum præfectura oppidi L. Turpilium Silanum, alias alium domos suas invitant; eos omnis, præter Turpilium, inter epulas obtruncant; postea milites palantes, inermes, quippe in tali die, ac finè imperio, aggrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii studio talium serum incitati, quis, acta, consiliumque ignorantibus

tumultus ipse, & res novæ satis placebant. Romani milites, improviso metu, incerti ignarique quid potissimum facerent, trepidare ad arcem oppidi, ubi signa, & scuta erant: præsidium hostium, portæ antè clausæ fugam prohibebant; ad hoc mulieres, puerique, protectis ædificiorum saxa, & alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neque caveri anceps malum, neque à fortissimis infirmissimo generi resisti posse: juxta boni, malique, strenui, & imbelles inulti obtruncati. In eâ tantâ asperitate, savissimis Numidis, & oppido undique clauso, Turpilius præfectus unus ex omnibus Italicis profugit intactus: id misericordiâne hospitis, an pactione, an casu ita evenerit, parum compemus; nisi, quia illi in tanto malo turpis vita integrâ famâ potior fuit, improbus intestabilisque videtur. Metellus, postquam de rebus Vaccæ actis conaperit, paulisper mœstus è conspectu abit: dein, ubi ira & ægritudo permixta sunt, cum maxumâ curâ ultum ire injurias festinat. Legionem, cum quâ hymenabat, & quâm plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: & posterâ die circiter horam tertiam pervenit in quandam planitatem, locis paulò superioribus circumventam. Ibi milites fessos itineris magnitudine, & jam abnuentes omnia, docet oppidum Vaccam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati; dum pro civibus suis, viris fortissimis, atque miserrimis, poenas caperent. Præterea prædam benignè ostentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quâm artissimum ère, & signa occultare jubet. Vaccenses ubi animadvertere ad se vorsum exercitum pergere; primò, utì res erat, Metellum esse rati, portas clausere: dein, ubi neque agros vastari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites vident, rursus Jugurtham arbitrati cum magno gaudio obvii procedunt. Equites pedestresque, repente signo dato, alii vulgum effusum oppido cedere: alii ad portas festinare; pars turres capere; ira, atque spes præda, amplius, quâm laßitudo, posse. Ita Vaccenses bi-

duum modo ex perfidiâ lètati : civitas magna, & e-
pulens poenæ cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius, quem
præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse suprà
ostendimus, jussus à Metello causam dicere, post-
quam se se parum expurgat, condemnatus, verberatissi-
que capite poenas solvit. Nam is civis ex Latio e-
rat. Per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Jugur-
tha deditioñem, quam metu deseruit, incepérat, su-
spectusque regi, & ipse eum suspiciens, novas res cu-
pere : ad perniciem ejus dolum quærere : diu noctu-
que fatigare animum : denique, omnia tentando, so-
cium sibi adjungit Nabdalsam, hominem nobilem,
magnis opibus clarum, acceptumque popularibus suis :
qui plerumque seorsum ab rege exercitum ducere, &
omnis res exsequi solitus erat, quæ Jugurthæ fesso,
aut majoribus adstricto superaverant ; ex quo illi glo-
ria, opesque inventæ. Igitur utriusque consilio dies in-
sidiis statuitur : cætera, ut res posceret, ex tempore
parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem
inter hyberna Romanorum jussus habebat, ne ager in-
ultis hostibus vastaretur. Is postquam, magnitudine
facinoris percusus, ad tempus non venit ; metusque
rem impeditiebat, Bomilcar simul cupidinibus incepta pa-
trandi, & timore socii anxius, ne, omisso vetere con-
silio, novum quæreret ; litteras ad eum per homines
fidelis mittit : in quibus mollitiem, socordiamque viri
accusare : testari deos, per quos juravisset : monere,
ne præmia Metelli in pestem suam converteret ; Ju-
gurthæ exitium adesse : caterum, suâne, an Metelli
virtute periret, id modo agitari : profinde reputare
cum animo suo, præmia an cruciatum mallet. Sed
cum ea litteræ allatae, forte Nabdalsa, exercito cor-
pore fessus, in lecto quiescebat ; ubi, cognitis Bomil-
caris verbis, primò cura, dein, ut ægrum animum so-
let, somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotio-
rum curator fidus, acceptusque, & omnium consilio-
rum, nisi novissimi, particeps. Qui postquam allatas
litteras audivit, ex consuetudine ratus operâ aut inge-
nio suo opus esse, in tabernaculum introit : dormiente

Illo, epistolam, super caput in pulvino temerè pos-
tam, sumit, ac perlegit; dein properè, cognitis insidiis,
ad regem pergit. Nabdalsa, post paulò experrectus, u-
bi neque epistolam reperit, & rem omnem, ut acta e-
rat, ex perfugis cognovit; primò indicem persequi co-
natus: postquam id frustrè fuit, Jugurtham placandi
gratiâ accedit: quæ ipse paravisset, perfidiâ clientis
sui, facere præventum: lacrumans obtestatur per ami-
citiam, pérque sua antea fideliter acta, ne super tali
scelere suspectum fese haberet. Ad ea rex aliter, at-
que animo gerebat, placidè respondit. Bomilcare, a-
liisque multis, quos socios insidiarum cognoverat, in-
terfectis, iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio-
oriretur. Neque post id locorum Jugurthæ dies, aut
nox ulla quiescere fuit: neque loco, neque mortali cui-
quam, aut tempori satè credere: civis, hostisque jux-
tâ metuere: circumspicere omnia, & omni strepitu
pavescere, alio, atque alio loco sàpē contra decus re-
gium noctu requiescere: interdum somno excitus ar-
reptis armis tumultum facere: ita formidine, quasi ve-
cordiâ, exagitari. Igitur Metellus, ubi de casu Bomil-
caris, & indicio patefacto ex perfugis cognovit; rur-
sus tanquam ad integrum bellum cuncta parat, festi-
nátque. Marium fatigantem de profectione, simul
& invisum, & offensum, sibi parùm idoneum ratus,
domum dimittit. Et Romæ plebes, litteris, quæ de
Metello ac Mario missæ erant, cognitis, volentia de
ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea
decori fuerat, invidiæ esse: at illi alteri generis humi-
litas favorem addiderat: cæterùm in utroque magis
studia partium, quæ bona, aut mala sua, moderata.
Præterea seditiosi magistratus vulgum exagitare, Me-
tellum omnibus concionibus capitis arcessere, Marii
virtutem in majus celebrare. Denique plebes sic ac-
censa, ut opifices, agrestesque omnes, quorum res, fi-
désque in manibus sitæ erant, relictis operibus fre-
quentarent Marium, & sua necessaria post illius ho-
norem ducerent. Ita perculsâ nobilitate, post multas
tempestates novo homini consulatus mandatur: & po-

Ita populus à Tr. pl. Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Jugurthā bellum gerere, frequens Marium jussit. Sed senatus paulò ante Metello Numidiam decreverat. Ea res frustra fuit. Eodem tempore Jugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necaverat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sine administris posset, & novorum fidem in tantā perfidiā veterum experiri periculorum duceret; varius incertusque agitabatur: neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, praefectosque in dies mutare: modò advorsū hostes, interdum in solitudines pergere: saepe in fugā, at post paulò in armis spem habere: dubitare virtuti popularium an fidei minus crederet. Ita, quocumque intenderat, res advorsæ erant. Sed inter eas moras repente se Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Jugurthā pro tempore parati, instructaque sunt: dein prælium incipitur. Quā in parte rex pugnæ affuit, ibi aliquandiu certatum: ceteri omnes ejus milites primo congressu pulsi, fugatosque: Romani signorum, & armorum, & aliquanto numero hostium potiti. Nam ferme Numidas in omnibus præliis magis pedes, quam arma tutata sunt. Eā fugā Jugurtha impensis modò rebus suis diffidens, cum perfugis, & parte equitatū, in solitudines, dein Thalam pervenit, in oppidum magnum, & opulentum: ubi plerique thesauri, filiorūque ejus multus pueritiae cultus erat. Quæ postquam Metello comperta sunt, quamquam inter Thalam flumenque proximum, in spatio milium quinquaginta, loca arida, atque vasta esse cognoverat, tamen spe patrandi belli, si ejus oppidi potitus foret, omnis asperitates supervadere, ac naturam etiam vincere aggreditur. Igitur omnia jumenta sarcinis levari jubet, nisi frumento dierum x. ceterū utris modò, & alia aquæ idonea portari. Præterea conquirit ex agris quam plurimum potest domiti pecoris: eoque imponit vasta eujusque modi, sed pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc

finitumis imperat, qui se post regis fugam Metello dederant, quām plurimum quisque aquā portaret: diem, locūmque, ubi præstō forent, prædictit. Ipse ex flumine, quam proxumam aquam oppido esse suprà diximus, jumenta onerat. Eo modo instrūctus ad Thalam proficiscitur. Dein ubi ad id loci ventum, quō Numidis præceperat; & castra posita, munitaque sunt; tanta repente ecclō missa vis aquā dicitur, ut ea modo exercitui satīs supérque foret. Præterea commeatus spe amplior; quia Numidæ, sicuti plerique in novā deditione, officia intenderant. Cæterum milites religione pluviā magis usi: eaque res multum animis eorum addidit. Nam rati sese diis immortalibus curā esse; dein posterā die, contra opinionem Jugurthæ, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magnā atque insolitā re percussi, nihil segnius bellum parare: Idem nostri facere. Sed rex, nihil jam Metello infectum credens, quippe qui omnia arma, tela, loca, tempora, denique naturam ipsam, cæteris imperitantem, industriā vicerat, cum liberis, & magnā parte pecunia ex oppido noctū profugit; neque postea in ullo loco amplius unā die, aut unā nocte moratus, simulabat sese negotii gratiā properare; cæterū proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat. Nam talia consilia per otium & ex opportunitate capi. At Metellus oppidanos prælio intentos, simul oppidum & operibus, & loco munitum videt, vallo fossāque mœnia circumvenit. Dein jubet locis ex copiā maxime idoneis vineas agere: supérque eas aggerem jacere, & super aggerem impositis turribus opus & administrōs tutari. Contra hæc oppidani festinare, parare; prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo antè labore præliisque fatigati, post dies quadraginta, quām eō ventum erat, oppido modo potiti: præda omnis à perfugis corrupta. Hi postquam murum arietibus feriri, rēsque suas afflictas vident, aurum, argentūmque, & alia, quæ priua ducuntur, domum regiam comportant: ibi vi-

no, & epulis onerati, illaque, & domum, & semet igni corrumpunt, & quas vieti ab hostibns poenas metuerant, eas ipsi volentes pependere. Sed pariter cum captâ Thalâ legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes uti præsidium, præfetumque eò mitteret: Hamilcarem quendam, hominem nobilem, fatiosum, novis rebus studere; aduersum quem neque imperia magistratum, neque leges valerent: nî id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore. Nam Leptitani jam indè à principio belli Jugurthini ab Bestiam consulem, & postea Romanam miserant, amicitiam, societatemque rogatum. Dein, ubi ea impetrata, semper boni, fidelisque mansere: & cuncta à Bestiâ, Albino, Metellóque imperata navi fecerant. Itaque ab Imperatore facile, quæ petebant, adepti. Emissæ eò cohortes Ligurum quatuor, & C. Annus præfetus. Id oppidum ab Sidoniis conditum est, quos accepimus profugos, ob discordias civilis, navibus in eos locos venisse; cæterum situm inter duas Syrtis, quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus propè in extremâ Africâ, impares magnitudine, pari naturâ: quorum proxima terræ præalta sunt; cætera, uti fors tulit, alta; alia in tempestate vadofa. Nam ubi mare magnum esse, & favere ventis cœpit, limum, arenamque, & saxa ingentia fluctus trahunt; ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Syrites ab tractu nominatæ. Ejus civitatis lingua modo conversa connubio Numidarum. Legum, cultusque plerique Sidonica: quæ eò facilius retinebant, quod procul ab imperio regis atatem agebant. Inter illos, & frequentem Numidiam inculti vastisque loci erant.

Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur, egregium, atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. Eam rem nos locus admonuit. Quâ tempestate Carthaginenses plerique Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni atque opulentii fuere. A.

ger in medio arenosus, unâ specie: neque flumen, neque mons erat, qui finis eorum discerneret: quâ res eos in magno diuturno bello inter se habuit. Postquam utrimque legiones, item classes sâpe fusæ, fugataeque, & alteri alteros aliquantum attriverant; veriti ne mox viatos, viatorésque defessos alias aggredieretur, per inducias sponsonem faciunt, ut à certo die legati domo proficiserentur; quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. Igitur duo fratres Carthaginem missi, quibus nomen Philænis erat, maturavere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. Id socratiâne, an casu acciderit, parum cognovi. Cæterum solet in locis illis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. Nam, ubi per loca æqualia, & nuda gignentium, ventus coortus arenam humo excitavit, ea magnâ vi agitata, ora, oculosque implere; ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquantò posteriores se esse vident, & ob rem corruptam, domi poenas metuunt, criminari Carthaginenses ante tempus domo digressos; conturbare rem; denique omnia malle, quâm vieti abire. Sed cùm Poeni aliam conditionem tantummodo æquam peterent, Græci optionem Carthaginensium faciunt; uti vel illi, quos finis populo suo pétérent, ibi vivi obruerentur; vel eâdem conditione fese, quem in locum vellent, processuros: Philæni, conditione probatâ, séque, vitamque suam reip. condonavere: ita vivi obruti. Carthaginenses in eo loco Philænis fratribus aras consecravere: aliisque illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

Jugurtha postquam, amissâ Thalâ, nihil satîs firmum contra Metellum putat; per magnas solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum, incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit: ac paulatim confuefacit ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus,

& majoribus promissis ad studium sui perducit; quibus
adjutoribus regem aggressus, impellit, ut aduersum
Romanos bellum fuscipiat. Id eâ gratiâ facilius, pro-
niusque fuit, quod Bocchus initio hujusce belli lega-
tos Romam miserat, fœdus, & amicitiam petitum.
Quam rem opportunissimam incepto belli pauci im-
pediverant, caci avaritiâ, quis omnia honesta, atque
inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Jugurthâ
filia Bocchi nupserat. Verum ea necessitudo apud Nu-
midas, Maurosque levis ducitur: quod singuli pro o-
pibus, quisque quam plurimas uxores, denas alii, alii
plures habeant; sed reges eo amplius. Ita animus mul-
titudine distrahitur; nullam pro sociâ obtinet: pariter
omnes viles sunt. Igitur in locum ambobus placitum
exercitus convenient. Ibi, fide datâ, & acceptâ, Ju-
gurtha Bocchi animum oratione accedit: Romanos
injustos, profundâ avaritiâ, communes omnium hostis
esse: eandem illos causam belli cum Bocco habere,
quam secum, & cum aliis gentibus, lubidinem impe-
ritandi, quis omnia regna aduersa sint: tum sese, pau-
lo ante Carthaginenses, item regem Persen, post, uti
quisque opulentissimus videatur, ita Romanis hostem
fore. His, atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppi-
dum iter constituant: quod ibi Q. Metellus prædam,
captivosque & impedimenta locaverat. Ita Jugurtha
ratus, aut, captâ urbe, opera pretium fore; aut, si Ro-
manus auxilio suis venisset, prælio sese certaturos.
Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem im-
minuere: ne, moras agitando, aliud, quam bellum,
maller. Imperator postquam de regum societate cog-
novit, non temere, neque, uti sape, jam vieto Jugur-
thâ, consueverat, omnibus locis pugnandi copiam fa-
cit: caterum, haud procul ab Cirtâ castris munitis,
reges opperitur, melius esse ratus, cognitis Mauris,
quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo pug-
nam facere. Interim Româ per litteras fit certior,
Mario provinciam Numidiam datam. Nam confu-
lem factum ante acceperat. Quibus rebus supra bo-
num atque honestum ierculsus, neque lachrymas te-

nere, neque moderari linguam: vir egregius in aliis artibus, nimis molliter a gritudinem pati. Quam rem alii in superbiam vorabant: alii bonum ingenium contumeliam accensum esse: multi, quod jam parta Victoria ex manibus eriperetur: nobis sat s cognitum, illum magis honore Marii, quam injuria suâ excruciatum; neque tam anxiè laturum fuisse, si adempta provincia alii, quam Mario traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiae videbatur alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sine causa hostis populo Rom. fieret: habere eum magnam copiam societatis, amicitiaeque conjungendæ, qua potior bello esset: quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare; omne bellum sumi facile, ceterum a gerrum desinere: non in ejusdem potestate initium ejus, & finem esse: incipere cuivis etiam ignavo licere; deponi, cum viatores velint: proinde sibi, regnoque suo consulenter: neu florentis res suas cum Jugurthæ perditis misceret. Ad ea rex sat s placide verba facit: sese pacem cupere, sed Jugurthæ fortunatum misereri: si eadem illi copia fieret, omnia conventiona. Rursus imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit. Ille probare partim, alia abnuere. Eo modo, sape ab utroque missis remissisque nunciis, tempus procedere, & ex Metelli voluntate bellum intatum trahi. At Marius, ut supra diximus, cupientissimâ plebe consul factus, postquam ei provinciam Numidiam populus jussit, antea jam infestus nobilitati, tum vero multus, atque ferox instare: singulos modo, modo universos lardere: dictitare, sese consulatum ex viatis illis quasi spolia cepisse: alia præterea magnifica pro se, & illis dolentia: interim, qua bello opus erant, prima habere; postulare legionibus supplementum: auxilia à populis, & regibus, sociisque accersere: præterea ex Latio fortissimum quemque, plerosque militiâ, paucos famâ cognitos accire, & ambiundo cogere homines emeritis stipendiis secum proficisci. Neque illi senatus, quamquam aduersus erat, de ullo ne-

golio negare audebat: exterum supplementum etiam latuus decreverat: quia, neque plebi militia volenti putabatur, & Marius aut belli usum, aut studia vulgi amissurus. Sed ea res frustra sperata: Tanta lubido cum Mario eundi plerosque invaserat. Sese quisque prædâ locupletem fore, victorem domum redditum. alia hujuscemodi animis trahebant: & eos non paulum oratione suâ Marius arreverat. Nam postquam, omnibus, quæ postulaverat, decretis, milites scribere vult, hortandi causâ, simul & nobilitatem, uti consueverat, exagitandi, concessionem populi advocavit, deinde hōc modo differuit.

Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium a vobis petere, & postquam adepti sunt, gerere: primò industrios, supplices, modicos esse: dein per ignaviam, & superbiam etatem agere. Sed mihi contrà videtur. Nam, quò universa resp. pluris est quam consulatus, aut praetura, eò majore curâ illam administrari, quam hac peti debere. Neque me fallit, quantum cum maximo beneficio vestro negotii sustineam. Bellum parare, simul & arario parcere, cogere ad militiam eos, quos nolis offendere; domi, forisque omnia curare; & ea agere inter invidos, occurasantis, factiosos, opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquerere, vetus nobilitas, majorum facta fortia, cognatorum & affinium opes, multæ clientela, omnia hac præsidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitæ, quas necesse est & virtute, & innocentia tutari: Nam alia infirma sunt. Et illud intelligo, Quirites, omnium ora in me conversa esse, aequos, bonosque favere: quippe beneficia mea reip. procedunt: nobilitatem locum invadendi querere. Quò mihi acrius admittendum est, ut neque vos capiamini, & illi frustra sint. Ita ad hoc etatis à pueritiae fui, ut omnis labores, pericula consueta habeam. Quæ ante vestra beneficia gratuitò faciebam, ea ut, acceptâ mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulavere: mihi, qui omnem etatem in optimis artibus egî, bene facere jam ex consuetudine in naturam verit. Bellum me gerere cum Jugurthâ jussis: quam rem

nobilitas agerrumē tulit. Quaso, reputate cum animis vestris, num id mutari melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem veteris prosapie, ac multarum imaginum, & nullius stipendii; scilicet ut in tantā re ignarus omnium trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officii sui. Ita plerumque evenit; ut, quem vos imperare jussistis, is sibi imperatorem alium querat. At ego scio, Quirites, qui, postquam consules facti sunt, alta majorum, & Græcorum militaria præcepta legere cœperint; homines præposteri. Nam gerere, quam fieri, tempore posterius, re, atque usu prius est. Comparate nunc, Quirites, cum illorum superbiā me hominem novum. Quæ illi audire, & legere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi: qua illi litteris, ea ego militando didici. Nunc vos existumate, facta, an dicta pluris sint. Contemnunt novitatem meam, ego illorum ignaviam. Mihi fortuna, illis probra objectantur. Quamquam ego naturam unam, & communem omnium existumo, sed fortissimum quemque generosissimum esse. Ac si jam ex patribus Albini, aut Bestia quari posset, méne, an illos ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quam opsumos voluissē? Quod si jure despiciunt me; faciant idem majoribus suis; quibus, ut mihi, ex virtute nobilitas cœpit. Invident honori meo: ergo invideant labori, innocentia, periculis etiam meis: quoniam per hæc illum cepi. Verum homines corrupti superbiā, ita atatem agunt, quasi honores vestros contemnunt: ita hos petunt, quasi honestè vixerint. Ne illi falsi sunt, qui diversissimas res pariter expectant, ignavia voluptatem, & præmia virtutis. Atque etiam cum apud vos, aut in senatu verba faciunt, pleraque oratione majores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contrā est. Nam, quanto vita illorum præclarior, tanto horum socordia fatigiosior. Et profectō ita se res habet, majorum gloria posteris lumen est; neque bona, neque mala eorum in occulto patitur. Hujusce rei ego inopiam patior, Quirites. Verum id, quod multò præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte, quam iniqui sint. Quod ex alienā virtute sibi arrogant, id mihi ex meā non concedunt: scilicet

quia imagines non habeo, & quia mihi nova nobilitas est: quam certè peperisse melius est, quam acceptam corrupisse. Evidem ego non ignoro, si jam mihi respondere velint, abunde illis facundam, & compositam orationem fore. Sed in maximo vestro beneficio, cum omnibus locis me, vosque maledictis lacerent, non placuit reticere, ne quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem ex animi sententia nulla oratio ladere potest. Quippe vera, necesse est bene prædicet: falsam vita, morisque mei superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem, & maximum negotium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num id pænitendum sit. Non possum, fidei causâ, imagines, neque triumphos, aut consulatus majorum meorum ostentare: at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia dona militaria, præterea cicatrices ad-venso corpore. Haec sunt mea imagines, haec nobilitas, non hereditate relicta, ut illa illis, sed quæ ego plurimis meis laboribus, & periculis quæsivi. Non sunt composita verba mea. Parum id facio. Ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est: ut turpia facta oratione tegant. Neque litteras Gracas didici; parum placebat eas discere, quippe quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. At illa multò optuma reip. doctus sum; hostis ferire, præsidia agitare; nihil metuere, nisi turpem famam; hyemem, & astatem juxta pati; humi requiescere; eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. His ego præceptis milites hortabor; neque illos artè colam, me opulenter; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est utile, hoc civile imperium. Namque, cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, hoc est dominum, non imperatorem esse. Haec, atque talia majores vestri faciendo, séque, rémque publicam celebravere. Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum amulos contemnit; & omnis honores, non ex merito, sed quasi debitos, à vobis repetit. Ceterum homines superbissimi procul errant. Majores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere, divitias, imagines, memoriā sui præclarārā. Virtutem non reliquere; neque poterant. Ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me, & inculpis moribus aiunt; quia parum scitè con-

vivium exorno, neque histrionem ullum, neque pluris pretii coquum, quam villicum, habeo. Quae mihi lubet confiteri, Quirites. Nam & ex parente meo, & ex aliis sanctis viris ita accepi, munditas mulieribus, viris laborem convenire, omnibusque bonis oportere plus gloria, quam dignitiarum esse; arma, non supellestilem, decori esse. Quin ergo, quod juvat, quod carum astumant, id semper faciant: ament, potent; ubi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant, in conviviis, dediti ventri, & turpissimae parti corporis: sudorem, pulverem, & alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis jucundiora sunt. Verum non ita est. Nam, ubi se flagitiis dedecoravere turpissimi viri, honorum præmia creptum eunt. Ita injustissimè luxuria & ignavia, pessima artes, illis, qui coluere eas, nihil officiunt, reip. innoxiae cladi sunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia poscebant, respondi: pauca de rep. loquar. Primum omnium de Numidiâ bonum habete animum, Quirites. Nam quæ ad hoc tempus Jugurtham tutata sunt, omnia removisti, avaritiam, imperitiam, superbiam. Dein exercitus ibi est locorum sciens, sed mehercule magis strenuus, quam felix. Nam magna pars ejus avaritiam, aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem vos, quibus militaris atas est, adnitimini mecum, & capessite remp. neque quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbiam metus ceperit. Egomet in agmine, in prælio consultor idem, & socius periculi vobiscum adero; mihi, vosque in omnibus rebus juxta geram. Et profecto, diis juvantibus, omnia matura sunt, victoria, præda, laus: quæ si dubia, aut præcul esent, tamen omnis bonos reip. subvenire decet. Etenim nemo ignaviam immortalis factus: neque quisquam parens liberis, ut aeterni forent, optavit: magis, urbi boni, honestique vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent. Nam strenuis abunde dictum puto.

Hujuscemodi oratione habitâ, Marius postquam plebis animos arrectos videt, propere commeatu, stipendio, armis, aliisque utilibus navis onerat. Cum his A. Manlium legatum proficiisci jubet. Ipse interea mi-

lites scribere, non more majorum, neque ex classibus, sed uti cujusque lubido erat, capite censos plerosque. Id factum alii in opia bonorum, alii per ambitionem consulis memorabant, quod ab eo genere celebratus, auctusque erat; & homini potentiam quarenti egenissimum quisque opportunissimum, cui neque sua curæ (quippe quæ nulla sunt) & omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Marius cum aliquantò majore numero, quam decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Uticam advehitur. Exercitus ei traditur à P. Rutilio legato. Nam Metellus conspectum Marii fugarat, ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat. Sed consul, expletis legionibus, cohortibusque auxiliariis, in agrum fertilem, & prædâ onustum proficiscitur. Omnia ibi capta militibus donat: dein castella, & oppida naturâ & viris parum munita aggreditur: prælia multa, ceterum alia levia aliis locis facere. Interim novi milites sine metu pugnæ adesse: vide fugientis capi, aut occidi; fortissimum quemque tutissimum: armis libertatem, patriam parentesque, & alia omnia tegi, gloriam, atque divitias quæri. Sic brevi spatio novi veteresque coaluere, & virtus omnium æqualis facta. At reges, ubi de adventu Marii cognoverunt, diversi in locos difficiles abeunt. Ita Jugurthæ placuerat, speranti, mox effusos hostis invadi posse; Romanos, sicuti plerosque, remoto metu laxius, licentiisque futuros. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam latissimum animis excipitur, plebi, patribusque, postquam invidia decesserat, juxta causus. Sed Marius impigre, prudenterque suorum, & hostium res pariter attendere; cognoscere quid boni utrisque, aut contraria esset: explorare itinera regum; consilia, & insidias eorum antevenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. Itaque & Gætulos, & Jugurtham, ex sociis nostris prædas agentes, sæpe aggressus in itinere fuderat, ipsumque regem hæc procul ab oppido Cirtâ armis exuerat. Quæ postquam gloria modò, neque belli patrandi cognovit, statuit urbis, quæ viris, aut loco pro hostibus, & adversum

se

se opportunissimæ erant, singulas circumvenire: Ita Jugurtham aut præsidiis nudatum, si ea pateretur, aut prælio certaturum. Nam Bocchus nuncios sæpe ad eum miserat, velle populi Rom. amicitiam, ne quid ab se hostile timeret. Id simulaveritne, quo improvitus gravior accederet, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare solitus, parum exploratum est. Sed consul, uti statuerat, oppida, castellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia ostentando, avertere ab hostibus. Ac primò mediocria gerebat, existumans Jugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed ubi illum procul abesse, & aliis negotiis intentum accepit; majora, & magis aspera aggredi tempus visum est. Erat inter ingentes solitudines oppidum magnum, atque valens, nomine Capsa: cuius conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugurtham immunes, levi imperio, & ob ea fidelissimi habebantur: muniti aduersum hostes non mœnibus modò, & armis atque viris, verum etiam multò magis locorum asperitate. Nam præter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus: quarum vis, sicut omnium ferarum, inopiâ cibi acrior: ad hoc, natura serpentium ipsa perniciosa, siti magis, quam aliâ re acceditur. Ejus potundi Marium maxima cupido invaserat, cum propter usum belli, tum quia res aspera videbatur: & Metellus oppidum Thalam magnâ gloria ceperat, haud dissimiliter situm, munitumque; nisi quod apud Thalam non longè à mœnibus aliquot fontes erant. Capsenses unâ modo, atque eâ intrò oppidum jugi aquâ, cæterâ pluvia utebantur. Id ibique, & in omni Africâ, quæ procul à mari incultius agebat, eò facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte, & ferinâ carne vescebantur, & neque salem, neque alia gulæ irritamenta quærebant. Cibus illis aduersum famem, & siti, non lubidini neque luxuriæ erat. Igitur consul, omnibus exploratis, credo diis fretus, (nam contra tantas difficultates consilio satîs providere non poterat: quippe etiam frumenti inopiâ tentabatur, quod Numi-

dx pabulo pecoris magis, quam arvo student, & quodcumque natum fuerat, jussu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum vacuus eâ tempestate: nam a statis extremum erat) tamen pro rei copiâ satis providenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus præda fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendum, & commeatum locaverat, ire jubet: dictque se prædabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incep-to suo occultato, pergit ad flumen Tanam. Ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas aequaliter distribuerat; & ex coriis utres uti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti lenire, & ignaris omnibus, parare, quæ mox usui forent: denique sexto die, cum ad flumen ventum est, maxuma vis utrium effecta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu so-llis egrederentur, paratos esse jubet; omnibus sarcinis abjectis, aquâ modo séque, & jumenta onerare: Dein, postquam tempus visum, castris egreditur: noctemque totam itinere facto confedit; idem proxumâ facit. Dein tertiam multò ante lucis adventum pervenit in locum tumulosum, ab Capsâ non amplius duum millium intervallo: ibique, quam occultissimè potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed, ubi dies cœpit; & Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repente omnem equitatum, & cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere jubet; deinde ipse intentus properè sequi, neque milites prædari sinere. Quæ postquam oppidani cognovere; res trepidæ, metus ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coegere, uti deditioñem facerent. Ceterum oppidum incensum. Numidæ puberes interfesti, alii omnes venundati, præda militibus divisa. Id facinus contra jus belli non avaritiâ, neque scelere consulis admissum; sed quia locus Jugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis, genus hominum mobile, infidum, ante neque

beneficio, neque metu coercitum. Postquam tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo patravit, magnus, & clarus antea, major, atque clarior haberi coepit. Omnia non bene consulta in virtutem trahabantur. Milites modesto imperio habiti, simul & locupletes, ad cœlum ferre: Numidæ magis, quâ mortalem, timere: postremò socii, atque hostes credere, illi aut mentem divinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, caput: plura, deserta propter Capsenium miseras, igni corruptit. Luctu atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eâdem asperitate, quâ Capsenium, cæterum haud secùs difficilem. Namque haud longè à flumine Muluchâ, quod Jugurthæ, Bocchique regnum disjungebat, erat inter ceteram planitiam mons faxeus, mediocrì castello, satis patens, immensùm editus, uno per angusto aditu relicto: nam omnia natura, velut opere, atque consulto, præceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summâ vi capere intendit: sed ea res fortè, quâ con filio melius gesta. Nam castello virotum, atque armorum satis magna vis, & frumenti, & fons aquæ; aggeribus, turribusque, & aliis machinationibus locus importunus. Iter castellanorum angustum admodum, utrumque præcisum. Vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur. Nam cum ex paulò processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. Milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci: neque inter vineas sine periculo administrare: optumus quisque cadere, aut sauciari; cæteris metus augeri. At Marius, multis diebus, & laboribus consumptis, anxius trahere cum animo suo, omittenterne inceptum, quoniam frustra erat, an fortunam opperiretur, quâ saxe prospere usus fuerat. Quæ cum multos dies, noctesque astuans agitaret, fortè quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod aduersum præli-

antibus erat, animadvertisit ipter faxa repentes cochleas: quarum cùm unam, atque alteram, dein plures peteret, studio legundi paulatim propè ad summum montis egressus est. Ubi postquam solitudinem intellectus, more humanæ cupidinis ignara visfundi, animum vorxit. Et fortè in eo loco grandis ilex coaluerat inter faxa, paululum modo prona, dein flexa, atque aucta in altitudinem, quò cuncta gigantum natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus saxis nisus Ligus, castelli planitiem perscribit; quòd cuncti Numidae intenti præliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox usui fore ducebat, eodem regreditur, non temere, ut ascenderat, sed tentans omnia, & circumspiciens. Itaque Marium properè adit: acta edocet: hortatur, ab eâ parte, quâ ipse descenderat, castellum tentet: pollicetur sese itineris periculisque ducem. Marius cum Ligure promissa ejus cognitum ex præsentibus misit: quorum, uti cuiusque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem renunciavere. Consulis animus tamen paululum arrestus. Itaque ex copiâ tubicinum & cornicinum, quinque numero quâm velocissimos delegit, & cum his, præsidio qui forent, quatuor centuriones: omnisque Liguri parere jubet: & ei negotio proximum diem constituit. Sed ubi ex præcepto tempus visum; paratis, compositisque omnibus, ad locum pergit. Ceterum illi, qui centuriis præerant, prædocti ab duce, arma, ornatumque mutaverant, capite, atque pedibus nudis, uti prospectus, nisusque per faxa facilius foret, super terga gladii, & scuta; verum ea Numidica, ex coriis, ponderis gratiâ: simul & offensa quò lenius streperent. Igitur prægrediens Ligus, faxa, & si quæ vetustate radices eminebant laqueis vinciebat, quibus allevati milites facilius ascenderent: interdum timidos insolentiâ itineris levare manu: ubi paulò asperior adscensus erat, singulos præ se inermos mittere: dein ipse cum illorum armis sequi: quæ dubia nisui videbantur, potissimum tentare: ac sèpius eadem adscendens, ac descendens, dein statim dregdiens, ceteris audaciam addere. Igitur diu, multum-

que fatigati, tandem in castellum pervenient, deser-
tum ab eâ parte: quod omnes, sicut aliis diebus, ad-
vorsum hostes aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ
Ligus egerat, cognovit; quamquam toto die intentos
prælio Numidas habuerat, tum verò cohortatus mili-
tes, & ipse extra vineas egressus, testudine actâ suc-
dere, & simul hostem tormentis, sagittariisque, & fun-
ditoribus eminus terrere. At Numidæ, sepe antea vi-
neis Romanorum subversis, item incensis, non castelli
mœnibus sese tutabantur; sed pro muro dies, noctes-
que agitare; maledicere Romanis; ac Mario vecor-
diam objectare; militibus nostris Jugurthæ servitium
minari; secundis rebus feroceſ esse. Interim, Roma-
nus omnibus, hostib[us]que prælio intentis, magnâ vi
utrimque, pro gloriâ atque imperio his, illis pro fa-
lute certantibus, repente à tergo signa canere: ac pri-
mò mulieres, & pueri, qui viſum proceſſerant, fugere;
deinde, uti quisque muro proximus erat; postremò
cuncti armati, inermeſque. Quod ubi accidit, eò a-
crius Romani instare, fundere, ac plerosque tantum-
modo fauciare, dein super occisorum corpora vadere,
avidi gloria certantes murum petere; neque quem-
quam omnium præda morari. Sic forte correcta Ma-
rii temeritas, gloriā ex culpâ invenit. Caterūm,
dum ea res geritur, L. Sulla quaſtor, cum magno e-
quitatu in caſtra venit, quod, ut ex Latio, & à sociis
cogeret, Roma relictus erat. Sed quoniam nos tanti
viri res admonuit; idoneum viſum est, de naturâ cul-
tūque ejus paucis dicere. Neque enim alio loco de
Sulla rebus dicturi sumus: & L. Sisenna optumè, &
diligentissimè omnium, qui eas res dixere, persecutus,
parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla
gentis patriciæ nobilis fuit, familiâ propè jam extin-
ctâ majorum ignaviâ, litteris Græcis, atque Latinis
juxtâ, atque doctissimè eruditus, animo ingenti, cu-
pidus voluptatum, sed gloria cupidior: otio luxurioso
esse; tamen ab negotiis numquam voluptas remorata,
niſi quod de uxore potuit honestius consulī: facundus,
callidus, & amicitiâ facilis: ad simulanda negotia al-

titudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxime pecunia largitor: atque illi, felicissimo omnium ante civilem victoriam, nunquam super industriam fortuna fuit: multique dubitavere, fortior, an felicior esset. Nam, postea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat differere. Igitur Sulla, uti supra dictum est, postquam in Africam, atque in castra Massili cum equitatu venit, rufis antea & ignarus belli, sollertia sumus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benignè appellare: multis rogantibus, aliis per se ipse dare, beneficia invitus accipere; sed ea properantiis, quam as mutuum reddere; ipse ab nullo repetere: magis id laborare, ut illi quam plurimi deberent; joca atque seria cum humillumis agere. In operibus, in agmine, atque ad vigilias multus adesse: neque interim, quod ambitio prava solet, consulis, aut cujusquam boni famam lardere: tantummodo neque consilio, neque manu priorem alium pati: plerosque antevenire. Quibus rebus & artibus brevi Mario, militibusque carissimum factus. At Jugurtha postquam oppidum Capsam, aliosque locos munitos, & sibi utilis, simul & magnam pecuniam amiserat; ad Bocchum nuncios mittit, quam primum in Numidiā copias adduceret: praelii faciundi tempus adesse. Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere: rufus, ut antea, proximos ejus donis corrumpit: ipsique Mauro pollicetur Numidiā tertiam partem, si aut Romani Africā expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus cum magnâ multitudine Jugurtham accedit. Ita, amborum exercitu coniuncto, Massiliū jam in hyberna proficiscentem, vix decimâ parte die reliquā invadunt, rati noctem, quæ jam aderat, viatis sibi munimento fore, &, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant: contrà Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur simul consul ex multis de hostium adventu cognovit: & ipsi hostes aderant: & prius quam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique, ante

quām signum, aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri, atque Gætuli, non acie, neque ullo more prælii, sed catervatim, uti quosque fors congregaverat, in nostros incurunt. Qui omnes trepidi improviso metu, attamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hostibus defensabant: pars equos ascendere, obviām hostibus ire: pugna latrocinio magis, quām prælio similis fieri: sinè signis, sinè ordinibus, equites pedites permixti, cædere alios, alios obtruncare: multos contra adversos acerrumè pugnantes ab tergo circumvenire: neque virtus, neque arma satè tegere; quòd hostes numero plures, & undique circumfusi erant: denique Romani veteres, novique, & ob ea, scientes belli, si quos locus aut casus conjunxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti, & instructi hostium vim sustentabant. Neque in eo tam aspero negotio Marius territus, aut magis quām antea demisso animo fuit; sed cum turmâ suâ, quam ex fortissimis magis, quām familiarissimis paraverat, vagari passim: ac modò laborantibus suis succurrere; modò hostis, ubi confertissimi obstiterant, invadere: manu consulere militibus, quoniam imperitare conturbatis omnibus non poterat. Jámque dies consumtus erat, cùm tamen barbari nihil remittere; atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acriùs instare. Tum Marius ex copiâ rerum consilium trahit: atque, uti suis receptui locus esset, collis duos propinquos inter se occupat. Quorum in uno, castris parum amplo, fons aquæ magnus erat: alter usui opportunus, quia magnâ parte editus, & præceps, pauca munimenta egebant. Cæterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet. Ipse milites dispersos paulatim, neque minus hostibus conturbatis, in unum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, prælio deterrentur; neque tamen suos longius abire sinunt, sed utroque colle multitudine circumdato effusi confedere. Dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari mo-

re suo latari, exsultare, strepere vocibus : & ipsi duces feroce, quod non fugere, ac pro victoribus age-re. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editoribus locis facilia visu, magnoque hortamento erant. Plurimum vero Marius imperitiâ hostium confirmatus, quam maximum silentium haberi jubet : ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere : dein, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus, ac paulo ante somno captis, de improviso vestigalis, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnes signa canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpe-re. Mauri, atque Gatuli ignoto atque horribili sonitu repente exciti neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere, aut providere quidquam poterant. Ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formidine, quasi vecordia ceperat : denique omnes fusi, fugatique : arma, & signa militaria pleraque capta : pluresque eo proelio, quam omnibus superioribus, interemti. Nam somno, & metu insolito impedita fuga. Dein Marius, uti coepерat, in hyberna proficisci-tur, quae propter commeatum in oppidis maritumis agere decreverat : neque tamen victoriâ socors, aut insolens factus ; sed pariter, atque in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextimos, in sinistrâ parte A. Manlius cum funditoribus, & sagittariis, præterea cohortes Ligurum curabat : primos, & extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. Perfugx, regionum scientissimi, hostium iter explorabant. Simul consul, quasi nullo imposito, omnia pro-videre : apud omnis adesse, laudare, increpare meren-tis. Ipse armatus, intentusque item milites cogebat : neque secus, atque iter faceret, castra munire, excubitum in portiâ cohortis ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere : præterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circuire, non tam dif-fidentiâ futuri, quae imperavisset, quam uti militibus ex aquatus cum imperatore labos volentibus esset. Et sane Marius illoque aliisque temporibus Jugurthini

belli, pudore magis, quam malo, exercitum coercedat: quod multi per ambitionem fieri aiebant: pars quod à pueritâ consuetam duritiam, & alia, quæ exteri miserias vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen resp. pariter, ac lavissimo imperio, bene, atque decorè gesta. Igitur quarto denique die haud longè ab oppido Cirtâ simul undique speculatores citi sese ostendunt: quâ re hostis adesse intelligitur. Sed quia divisori redeuntes, alius ab aliâ parte, atque omnes idem significabant; consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, advorsum omnia paratus ibidem opperitur. Igitur Jugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partis distribuerat, ratus ex omnibus æquè aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim, & quam maxime conferatis equis, ipsèque aliisque Mauros invadunt: ceteri in loco manentes, ab jaculis eminus emissis corpora tegere, &c, si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites prælianturn, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priore pugnâ, in itinere morati, adfuerant, postremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Jugurtha cum plurimis erat. Dein Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites convertit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat, nostros frustra pugnare: paulo ante Marium sua manu imperfectum: simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugnâ, fatigè impigre occiso pedite nostro, cruentaverat. Quod ubi milites accepere, magis atrocitate rei, quam fide nuncii, terrentur: simulque barbari animos tollere, & in perculsos Romanos acrius incedere. Jamque paulum à fugâ aberat, cum Sulla, profligatis iis, quos advorsum ierat, rediens ab latere Mauros incurrit. Bocchus statim avertitur. At Jugurtha, dum sustentare suos, & propè jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus dextrâ sinistrâ, omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atque

interim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli jam acceperat. Denique hostes jam undique fusi. Tum spectaculum horribile in campis patentibus : sequi, fugere; occidi, capi; equi, atque viri afflitti: ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati; niti modò, ac statim concidere; postremò omnia, quā visus erat, constrata tellis, armis, cadaveribus, & inter ea humus infecta sanguine. Postea loci consul, haud dubiè jam vīctor, pervenit in oppidum Cirtam, quò initio profectus intenderat. Eò post diem quintum, quām iterum barbari male pugnaverant, legati à Boccho veniunt; qui regis verbis à Mario petivere duos quām fidissimos ad eum mitteret; velle de suo, & de populi R. commendo cum iis differere. Ille statim L. Sullam, & A. Manlium ire jubet: qui quamquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere; ingenium aut avorsum uti flesserent; aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cuius facundiæ, non xatati, à Manlio concessum, pauca verba hujuscemodi locutus.

Rex Bocche, magna lētitia nobis est, cūm te talem vi-
rum dii monuere, ut aliquando pacem, quām bellum, mal-
des; neu te optimum cum pessimo omnium fugurthā mis-
cendo commaculares; simul nobis demeres acerbam necessi-
tudinem, pariter te errantem, & illum sceleratissimum per-
sequi. Ad hoc, populo R. jam à principio inopi, melius
visum, amicos, quām servos, querere: tūiisque rati,
volentibus, quām coactis imperitare. Tibi verò nulla op-
portunior amicitia nostrā: primū quōd procul absimus;
in quo offensæ minumum, gratia par, ac si propè adesse-
mus: dein, quōd parentes abundē habemus, amicorum neque
nobis, neque cuiquam omnium satīs fuit. Atque hoc utinam
à principio tibi placuissest: profectò ex P. R. ad hoc tem-
pus multò plura bona accepisse, quām mala percessus es.
Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit:
eui scilicet placuit & vim, & gratiam nostram experiri:
nunc, quando per illam licet, festina, atque, ut cœpisti,
perge. Multa, atque opportuna habes, quò facilius errata
officiis superes. Postremò hoc in pectus tuum demitte, num-

quam populum Rom. beneficiis. viatum esse. Nam, bella quid valeat, tute scis.

Ad ea Bocchus placide, & benignè simul, pauca pro delicto suo verba facit; se non hostili animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse. Nam Numidiæ partem, unde Jugurtham expulerit, jure belli suam factam: eam vastari à Mario, pati nequivisse: præterea, missis antea Romam legatis, repulsum ab amicitiâ. Ceterum vetera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad senatum missurum. Dein, copiâ factâ, animus barbari ab amicis flexus, quos Jugurtha, cognitâ legatione Sullæ, & Manlii, metuens id quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hybernaculis composito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatûs proficiscitur in loca sola, obsecsum turrim regiam, quo Jugurtha perfugas omnis præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchus, seu reputando quæ sibi duobus præliis evenerant, seu admonitus ab aliis amiciis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat, ex omni copiâ necessariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire jubar: agendarum rerum, & quocumque modo belli componendi licentiam ipsis permittit. Illi mature ad hyberna Romanorum proficiscuntur. Dein à Gætulis latronibus in itinere circumventi, spoliatique, pavidi, sine decore ad Sullam profugiunt; quem consul, in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, uti meriti erant, sed accurate & liberaliter habuit. Quâ re barbari & famam Romanorum avaritia falsam, & Sullam ob munificentiam in se se amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi patiter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo pertunt, ut fautor, consultörque sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, & alia, quæ aut utilia, aut benevolentia esse credebant, oratione extollunt: dein, Sullâ omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium,

Item apud senatum verba facerent, circiter dies XL. ibidem opperiuntur. Marius postquam infecto negotio, quo intenderat, Cirtam redit, de adventu legatorum certior factus, illösque, & Sullam venire jubet, itemque L. Belliensem prætorem Utieā, præterea omnis undique senatorii ordinis: quibuscum mandata Bocchi cognoscit, in quibus legatis potestas eundi Romanam fit; ab consule interea induciz postulabantur. Ea Sullæ, & plerisque placuere: pauci ferocius decer-
nunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ, & mobiles semper in aduersa mutant. Cæterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romanam profecti sunt cum Cn. Octavio Rufone, qui quæstor stipendium in Africam portaverat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus eum cætera, tum maxumè benignitatem, & studium Sullæ accepit. Romæque legatis ejus, postquam errasse regem, & Jugurthæ scelere lapsum, deprecati sunt, amicitiam & foedus potentibus hoc modo respon-
detur;

*S. P. Q. R. beneficij & injuria memor esse solet. Cæ-
terum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit. Fœ-
dus & amicitia dabuntur, cum meruerit.*

Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras à Mario petivit, uti Sullam ad se mitteret; cuius arbitratu communibus negotiis consuleretur. Is missus cum præsi-
dio equitum, atque peditum, funditorum Balearium: præterea iere sagittarii, & cohors Peligna cum velitaribus armis itineris properandi causâ: neque his se-
cùs, atque aliis armis, aduersus tela hostium, quod ea levia sunt, muniti. Sed in itinere, quinto denique die, Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere & effusè eunt, Sullæ aliisque omnibus & numerum ampliorem vero & hostilem metum efficie-
bant. Igitur se quisque expedire; arma, atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, & aduersum eos, quos sape vi-
cerant. Interim equites, exploratum præmissi, rem, ut erat. quietam nunciant. Volux adveniens quarto-

iem appellat : se à Patre Bocchó obviām illis simul, & prafidio naissum. Dein eum & proximum diem finē metu conjuncti eunt. Post, ubi castra locata, & diei vesper erat, repente Maurus, incerto vultu, pavens, ad Sullam accurrit : dicitque sibi ex speculatoribus cognitum, Jugurthām haud procul abesse ; simul, ut noctu clām secum profugeret, rogat, atque hortatur. Ille animo feroci negat se totiens fusum Numidam pertimescere : virtuti suorum satīs credere : etiam si certa pestis adesset, mansurum potius, quām proditis quos ducebat, turpi fugā incertā, ac forsitan post paulo morbo interiturā vitā parceret. Cāterū ab eodem monitus, uti noctu proficiscerentur, consilium approbat : ac statim milites cōnatos esse in castris, ignisque quām creberrimos fieri, dein primā vigiliā silentio egredi jubet. Jāmque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur, cūm equites Mauri nunciant, Jugurtham, circiter duū millium intervallo, ante eos consedisse. Quod postquam auditum est, tum verò ingens metus nostros invadit, credere se proditos à Voluce & insidiis circumventos. Ac fuere qui dicerent manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquentum. At Sulla, quamquam eadem existumabat, tamen ab injuriā Maurum prohibet : suos hortatur, uti fortem animum gerent : sāpe antē paucis strenuis advorsūs multitudinem bene pugnatū : quanto sibi in p̄oelio minus pepercissent, tantò tutiores fore, nec decere quemquam, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, & in maxumo omnium metu nudum & exēcum corpus ad hostis vortere. Dein Volucem, quoniam hostilia faceret, Jovem maximum obtestatus, uti sceleris atque perfidiaz Bochi testis adesset, castris abire jubet. Ille lacrūmans orare, ne ea crederet : nihil dolo factum, ac magis calliditate Jugurthā : cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset. Cāterū, quoniam neque ingentem multitudinem haberet ; & spes, opēque ejus ex patre suo penderent, credere illum nihil palām ausunum, cūm ipse

filius testis adesset. Quare optimum factum videri, per media ejus castra palam transire; sese, vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sullâ iturum. Ea res, ut in tali negotio, probata: ac statim profecti, quia de improviso acceſſerant, dubio atque hæſitante Jugurthâ, incolumis tranſeunt. Dein paucis diebus, quò ire intenderant, perventum est. Ibi cum Boccho Numidâ quidam Aspar nomine, multum, & familiariter agebat, præmissus ab Jugurthâ, postquam Sullam accitum audierat, orator, & subdolè speculatum Bocchi consilia: præterea Dabar, Massugradæ filius, ex gente Masinissæ, ceterum materno genere impar, (nam pater ejus ex concubinâ ortus erat) Mauro ob ingenii multa bona carus, acceptusque, quem Bocchus fidum esse Romanis multis antea tempeſtati- bus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, paratum sese facere, quæ populus Rom. vellet: Collo- quio diem, locum, tempus ipſe deligeret: consulta ſe ſe omnia cum illo integra habere: neu Jugurthæ le- gatum pertimesceret; quò res communis licentius gereretur: nam ab insidiis ejus aliter caveri nequivisse. Sed ego cooperior, Bocchum magis Punicâ fide, quām ob ea, quæ prædicabat, ſimul Romanos, & Numidam ſpe pacis attinuiffe: multumque cum animo ſuo vol- vere ſolitum, Jugurtham Romanis, an illi Sullam tra- deret: lubidinem advorsum nos, metum pro nobis fuasiffe. Igitur Sulla respondit, pauca ſe coram Aspa- re locuturum; cetera occulte, nullo, aut quām pau- ciſſum præſentibus: ſimul edocet quæ ſibi responde- rentur. Postquam, ſicuti voluerant, congreſſi; dicit ſe miſſum à conſule veniſſe quæſitum ab eo, pacem an bellum agitaturus foret. Tum rex, uti præceptum fue- rat, poſt diem decimum redire jubet; ac nihil etiam nunc decreviſſe, ſed illo die reſponſurum. Dein am- bo in caſtra ſua diгreſſi. Sed ubi plerumque noctis proceſſit, Sulla à Boccho occulte accerſit: ab utro- que tantummodo fidi interpretes adhibentur. Præter- ea Dabar internuncius, ſanctus vir, ex ſententiâ ambo- bus jurat: ac ſtatim rex ſic incipit:

Numquam ego ratus sum fore, uti rex maximus in hac terrâ, & omnium, quos novi, opulentissimus, privato homini gratiam deberem. Et hercule, Sulla, ante te cognitum multis orantibus, aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigui. Id imminutum, quod ceteri dolere solent, ego letor. Fuerit mihi pretium, egiisse aliquando tua amicitia; quâ apud animum meum nihil carius habeo. Id ad eò experiri licet: arma, viros, pecuniam, postremò quidquid animo lubet, sume, utere: &, quoad vives, numquam tibi redditam gratiam putaveris: semper apud me integra erit: denique nihil me sciente frustra voles. Nam, ut ego existumo, regem armis, quam munificentia, vinci, minus flagitosum. Ceterum de rep. vestram, cuius curator huc missus es, paucis accipe. Bellum ego populo Rom. neque feci, neque factum umquam volui: finis meos aduersum armatos armis tutus sum. Id omitto: quando vobis ita placet, gerite, uti vultis, cum Jugurthâ bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipsam fuit, non egrediar; neque id intrare Jugurtham sinam. Præterea, si quid misque vobisque dignum petiveris, haud repulsus abibis.

Ad ea Sulla pro se breviter, & modicè; de pace, & de communibus rebus multis differuit. Denique regi patefecit, quod polliceatur, senatum & populum Rom. quoniam armis amplius valuissent, non in gratiâ habituros: faciundum aliquid, quod illorum magis, quam suâ, retulisse videretur; id adeo in promptu esse, quoniam copiam Jugurthæ haberet: quem si Romanis tradidisset, fore ut illi plurimum deberetur: amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc ultro adventuram. Rex primùm negirate: cognitionem, affinitatem, præterea fœdus intervenisse: ad hoc metuere, ne fluxâ fide usus popularium animos averteret: quis & Jugurtha carus, & Romani invisi essent. Denique sapius fatigatus, leniter, & ex voluntate Sulla omnia se facturum promittit. Ceterum ad simulandam pacem, cuius Numida, defessus bello, avidissimus, quæ utilia visa, constituunt. Ita, composto dolo, digrediuntur. Et rex postero die Asparem,

Jugurthæ legatum, appellat: dicitque sibi per Dabarem ex Sullâ cognitum, posse conditionibus bellum componi: quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille latuſ in caſtra Jugurthæ profiſcitur. Dein ab illo cuncta edoctus properato itinere, poſt diem octauum redit ad Bocchum; & ei nunciat, Jugurham cupere omnia, quæ imperarentur, facere; ſed Mario parum fidere: ſæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conuentam fruſtra fuſſe. Cæterum Bocchus, ſi ambobus conſultum, & ratam pacem vellet, daret operam, ut una ab omnibus, quaſi de pace, in colloquium veniretur, ibiſque ſibi Sullam traderet: cum talem virum in potestate habuiffet, tum fore, uti juſſu S. P. Q. R. foedus fieret; neque hominem nobilem non ſuā ignaviā, ſed ob rempub. in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus ſecum ipſe diu volvens, tandem promiſit. Cæterum dolo, an vere cunctatus, pa- rum competimus. Sed plerumque regiſ voluntates uti vehementes, ſic mobiles, ſæpe ipſa ſibi advoſa. Poſtea, tempore & loco conſtituto, in colloquium uti de pace veniretur, Bocchus Sullam modō, modō Jugurthæ legatum appellare: benignè habere: idem ambo- bus pollicere. Illi pariter lati, ac ſpeſ bona pleni eſſe. Sed noſteſ eā, quæ proxuma fuit ante diem collo- quio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac ſtati- immurata voluntate, remotis cæteris dicitur ſecum ipſe multū agitavifſe, vultu, colore, ac motu corporis pa- riter atque animo varius, quæ ſcilicet, tacente ipſo, oc- culta pectoris, oris immutatione patefecifſe. Tamen poſtremo Sullam accertiſ jubet; & ex illius ſententiā Numida insidias tendit. Deinde ubi dies advenit, & ei nunciatum eſt, Jugurham haud procul abeſſe; cum paucis amicis, & quæſtore noſtro, quaſi obvius, ho- noris cauſā, procedit in tumulum facillimum viſu in- ſidiantibus. Eodem Numida cum plerisque neceſſa- riis ſuis inermis, uti dictum erat, accedit: ac ſtati- signo dato, undique ſimul ex insidiis invaditur. Cæ- teri obtruncati: Jugurtha Sullæ viuētus traditur, & ab eo ad Marium deductus. Per idem tempus advoſum.

Gallos ab ducibus nostris Q. Capione, & M. Manlio male pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat. Illaque, & inde usque ad nostram memoriam Romani sic habuere, alia omnia virtuti sua prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloriâ certari. Sed postquam bellum in Numidiâ confectum, & Jugurtham Romam vincitum adduci nunciatum est, Marius consul absens factus est; & ei decreta provincia Gallia: ssque Kalendis Januar. magnâ gloriâ consul triumphavit. Ex eâ tempestate spes, atque opes civitatis in illo sita erant.

C. SALLUSTII CRISPI HISTORIARUM FRAGMENTA. LIBER PRIMUS.

RES populi R. M. Lepido, Q. Catulo Coss. ac deinde militia & domi gestas composui. *Donatus & Pomp. Messalinus.* Cato Romani generis disertissimus multa paucis absolvit *Serv. & A-cron.*

Fannius verè. *Victorinus.*

Nos in tantâ doctissimorum hominum copiâ. *Ser-vius.*

Neque me diversa pars in civilibus armis movit à vero. *Arusianus,*

Nobis primæ dissensiones vitio humani ingenii eve-nere: quod inquietus, atque indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit. *Prisc.*

Nam à primordio urbis ad bellum Persi Macedoni-cum. *Idem.*

Res Romana plurimùm imperio valuit, Ser. Sulpitio & M. Marcello Coss. omni Galliâ cis Rhenum, atque inter mare nostrum, atque Oceanum, nisi quæ à paludibus invia fuit, perdomitâ. Optumis autem mo-

ribus, & maximâ concordiâ egit populus Rom. inter secundum atque postremum bellum Carthaginense. *Victorinus & Augustinus.*

At discordia, & avaritia, atque ambitio, & cætera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis exscidium maxumè aucta sunt. Nam injuriæ validiorum, & ob eas discessio plebis à patribus, aliaéque dissensiones domi fuere jam inde à principio: neque amplius, quām regibus exactis, dum metus à Tarquinio & bellum grave cum Etruriâ positum est, æquo & modesto jure agitatum: dein servili imperio patres plebem exercere; de vitâ atque tergo, regio more consulere; agro pellere, & cæteris expertibus, soli in imperio agere. Quibus sævitii, & maxumè fœnoris onere oppresia plebes, cùm assiduis bellis tributum simul & militiam toleraret, armata montem sacrum atque Aventinum insedit; Tumque Trib. pl. & alia sibi jura paravit. Discordiarum & certaminis utrimque finis fuit secundum bellum Punicum. *Augustinus.*

Postquam, remoto metu Punico, simultates exercere vacuum fuit, plurimæ turbæ, seditiones, & ad postremum bella civilia orta sunt: dum pauci potentes, quorum in gratiâ plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant, bonique & mali cives appellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, sed uti quique locupletissimus, & injuriæ validior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore majorum mores non paulatim, ut antea, sed torrentis modo præcipitati: adeò juventus luxu atque avaritiâ corrupta est, uti merito dicatur, genitos esse, qui neque ipse habere possent res familiares, neque alios pati. *Agellius & Augustinus.*

Igitur venditis proscriptorum bonis, aut dilargitis. *Agellius.*

Id bellum excitabat metus Pompeii victoris Hiempsalem in regnum restituentis. *Idem.*

Maxumèque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi. *Donatus & Arusianus.*

Quia

116 SALLUSTII HISTOR.

Quin lenones & vinarii laniisque, quorum præterea
vulgus in dies usum habet, precio compositi. *Carisius.*
Genus armis ferox, & servitii insolitum. *Arusianus.*

*M. Æmilii Lepidi Cos. ad P. R. oratio
contra Sullam.*

Clementia & probitas vestra, Quirites, quibus per
exteris gentis maxumi, & clari estis, plurimum ti-
moris mihi faciunt aduersus tyrannidem L. Sul-
la: ne aut ipsi, nefanda quæ astumatis, ea pa-
rum credendo de aliis, circumveniamini: præsertim
cùm illi spes omnis in scelere atque perfidiâ sit; ne-
que se aliter tutum putet, quàm si pejor atque inte-
stabilior metu vestro fuerit, quò captivis libertatis cu-
ram miseria eximat: aut si provideritis, in tutandis
periculis magis, quàm in ulciscendo teneamini. Sa-
tellites quidem ejus, homines maxumi nominis, non
minus optumis majorum exemplis, nequeo sati⁹ mi-
rari, dominationis in vos, servitium suum mercedem
dant, & utrumque per injuriam malunt, quàm optu-
mo jure liberè agere: præclara Brutorum atque Æmi-
liorum & Lutatiōrum proles, geniti ad ea, quæ majo-
res virtute peperere, subvertunda. Nam quid à Pyr-
rho, Hannibale, Philippōque & Antiocho defensum
est aliud, quàm libertas, & suæ cuique sedes; neu
cui, nisi legibus, pareremus? quæ cuncta sævus iste
Romulus, quasi ab externis rapta, tenet, non tot ex-
ercituum clade, neque consulis, & aliorum principum,
quos fortuna belli consumserat, satiatus; sed tum cru-
delior, cùm plerosque secundæ res in miserationem ex
irâ vertunt. Quin solus omnium, post memoriam ho-
minum, supplicia in post futuros composuit: quis pri-
ùs injuria quàm vita certa esset: pravissimèque per
sceleris immanitatem adhuc tutus surit; dum vos,
metu gravioris servitii, à repetundâ libertate terremi-
ni. Agendum atque obviā eundum est, Quirites;
ne spolia vestra penes illum fint: non prolatandum,
neque votis paranda auxilia; nisi forte speratis, per
tadium jam, aut pudorem tyrannidis, esse eum per

scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eò processit, uti nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia retinenda dominationis honesta existumet. Itaque illa quies, & otium cum libertate, quæ multi probi potius, quam laborem cum honoribus, capessebant, nulla sunt. Hac tempestate serviendum, aut imperitandum: habendus metus est, aut faciendum, Quirites. Nam quid ultrà? quæve humana superant; aut divina impolluta sunt? Populus Romanus paulò antè gentium moderator, exutus imperio, gloriā, jure, agitandi inops, despectusque, ne servilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latii magna vis, civitate pro multis, & egregiis factis, à vobis datâ, per unum prohibentur: & plebis innoxiae patrias sedes occupavere pauci satellites, mercedem scelerum. Leges, judicia, ararium, provinciæ, reges, penes unum, denique necis civium, & vita licentia. Simul humanas iostias vidistis, & sepulchra infecta sanguine civili. Estne viris reliqui aliud, quam solvere injuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura vel ferro septis statuit: neque quisquam extremam necessitatem nihil ausus, nisi mulierib[us] inge[ni]o, exspectat. Verum ego seditiosus, uti Sulla ait, qui præmia turbarum queror; & bellum cupiens, quia jura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter salv[us]i, satisque tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens, scriba Cornelius, aliena bene parata prodegerint: nisi approbaveritis omnis proscriptiones innoxiorum ob divitias; cruciatus virorum illustrium; vastam urbem fugâ, & cædibus; bona civium miserorum, quasi Cimbricam prædana, venum, aut dono data[m]. At objectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum: quod quidem scelerum illius vel maximum est, non me, neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. Atque illa quæ tum formidine mercatus sum, precio soluto, jure, dominis tamen restituo: neque pati consilium est, ullam ex civibus prædam esse. Satis illa fuerint, quæ, rabie contracta, toleravimus, manus conserentes inter se Romanos exer-

citus, & arma ab externis in nosmet versa. Scelerum & contumeliarum omnium finis sit. Quorum adeò Sullam non pœnitet, ut & facta in gloriâ numeret, &, si liceat, avidius fecerit. Neque jam, quid existumetis de illo, sed quantum vos audeatis, vereor: ne, alias alium principem exspectantes, ante capiamini, non opibus ejus, quæ futilis & corruptæ sunt, sed vestrâ socordiâ, quâm captum ire licet; & quâm audeat, tam videri felicem. Nam præter satellites commaculatos, quis eadem vult? aut quis non omnia mutata præter vistoriam? scilicet milites: quorum sanguine, Tarrulæ, Scyrroque, pessumis servorum, divitiae partæ sunt. An, quibus prælatus in magistratibus capiundis Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? Itaque maxumam mihi fiduciam parit viator exercitus, cui per tot vulnera & labores, nihil præter tyrannum quæsitus est. Nisi forte tribuniciam potestatem eversum profecti sunt per arma conditam à majoribus suis: utique jura & judicia sibimet extorquerent: egregiâ scilicet mercede, cùm relegati in plaudes & silvam, contumeliam atque invidiam suam, præmia penes paucos intellegent. Quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia secundæ res mirè sunt vitiis obtentui; quibus labefactatis, quâm formidatus antea est, tam contemnetur: nisi forte specie concordia & pacis, quæ sceleri & parricidio nomina indidit. Neque aliter populo Romano esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda civilis acerbissima, jus, iudiciumque omnium rerum penes se, quod populi Romani fuit. Quæ, si vobis pax, & concordia intelleguntur, maxuma turbamenta reip. atque exitia probante: annuite legibus impositis: accipite otium cum servitio: & tradite exemplum posteris ad populum Romanum suimet sanguinis exde circumveniendum. Mihi, quamquam per hoc summum imperium satis quæsitus erat nomini majorum, dignitati, atque etiam præsidio; tamen non fuit consilium privatas opes facere; potiorque visa est periculosa libertas quieto

servitio. Quæ si probatis, adeste Quirites; &, bene juvantibus diis, M. Æmilium Consulem ducem & auctorem sequimini ad recipiundam libertatem.

Tunc verò & posci. dum cæteri ejusdem causâ ducem senatū rati, maxumo gaudio bellum irritare. *Nominis, irritare, provocare.*

Curionem quæsivit, ut adolescentior, & populi suffragiis integer, x̄tati concederet Mamerici. *Priscianus lib. x.*

Philippus, qui x̄tate & consilio cæteros anteibat. *Servius l. ix.*

Oratio L. Philippi contra Lepidum.

Maxumè vellem, P. C. remp. quietam esse, aut in periculis à promptissimo quoque defendi: denique prava incepta consultoribus noxæ esse. Sed contrà, seditionibus omnia turbata sunt, & ab iis, quos prohibere magis decebat. Postremò, quæ pessimi & stultissimi decrevere, ea bonis & sapientibus faciunda sunt. Nam bellum, atque arma, quamquam vobis invisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda sunt. Nisi forte cui pacem præstare, & bellum pati consilium est. Prò dii boni, qui hanc urbem, omissâ curâ, adhuc regitis; M. Æmilius omnium flagitiosorum postremus, qui pejor an ignavior sit, deliberari non potest, exercitum opprimunda libertatis habet, & se è contempto metuendum efficit: vos mussantes, & retractantes verbis, & vatum carminibus, pacem optatis magis quam defenditis: neque intelligitis molitiâ decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id jure: quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem provinciam cum exercitu adeptus est. Quid ille ob benefacta cepisset, cuius sceleribus tanta præmia tribuistis? At scilicet, ii, qui ad postremum usque, legatos, pacem, concordiam, & alia hujuscemodi decreverunt, gratiam ab eo peperere. Imò despecti & indigni repub. habitu, prædæ loco astunantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. E quidem à principio, cum Etruriam conjurare, proscri-

pros accersiri, largitionibus rempubl. lacerari videbam, maturandam putabam, & Catuli consilia cum paucis secutus sum. Ceterum illi, qui gentis Æmiliz benefacta extollebant, & ignoscendo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum videbant; cum privata arma opprimundæ libertatis cepisset, sibi quisque opes aut patrocinia querendo, consilium publicum corruerunt. At tum erat Lepidus latro cum calonibus, & paucis sicariis; quorum nemo non diurnâ mercede vitam mutaverit: nunc est proconsul cum imperio, non emto; sed dato à vobis, cum legatis adhuc jure parentibus: & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimi; flagrantes inopiâ & cupidinibus, scelerum conscientiâ exagritati: quibus quies in seditionibus; in pace, turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello ferunt, Saturnini olim, post Sulpicii, dein Marii, Damassippique, nunc Lepidi satellites. Præterea Etruria, atque omnes reliquæ belli arrestæ: Hispania armis solicitata: Mithridates in latere vestigialum nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abest ad subvertendum imperium. Quod ego vos oro, atque obsecro P. C. ut animaduertatis; neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros contactu procedere. Nam ubi malos præmia sequuntur, haud facile quisquam gratuitò bonus est. An expectatis, dum exercitu rursus admoto, ferro, atque flammâ urbem invadat? quod multò propius est ab eo, quo agitat, statu, quam ex pace & concordiâ ad arma civilia: quæ ille aduersum divina & humana omnia cepit, non pro suâ, aut quorum simulat injuriâ, sed legum ac libertatis subvertundæ. Angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu, expers consilii, inquies; hæc atque illa tentans, metuit otium, odit bellum, luxu atque licentiâ carendum videt, atque interim abutitur vestrâ sociâ. Neque mihi satis consilii, metum, an ignoraviam, an dementiam eam appellem: qui videmini intenta mala quasi fulmen optare se quisque ne attinet,

gat, sed prohibere ne conari quidem. Et quæso considerate quæm conversa rerum natura sit. Antea malum publicum, occulte; auxilia palam instruebantur, & eo boni malos facile anteibant: nunc pax & concordia disturbant palam; defenduntur occulte. Quibus illa placent, in armis sunt: vos in metu. Quid expectatis? nisi forte pudet, aut piget restè facere. An Lepidi mandata animos movent? qui placere ait, sua cuique reddi, & aliena tenet: belli jura rescindi, cùm ipse armis cogat: civitatem confirmari, qui ademptam negat: concordia gratiæ plebi tribuniciam potestatem restitui, ex quâ omnes discordia accensæ. Pessime omnium, atque impudentissime, tibine egestas civium, & luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per injuriam? alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam queris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis infidus, hostis omnium bonorum. Ut te neque hominum, neque deorum pudet, quos perfidiâ aut perjurio violasti! Qui, quando talis es, maneas in sententiâ, & retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquies ipse, nos in solitudine retineas. Neque te provinciæ, neque leges, neque dii penates civem patiuntur. Perge, quâ cœpisti; ut quæm maturumè merita invenias. Vos autem, P. C. quousque cunctando remp. intuitam patiemini, & verbis arma tentabitis? Delectus advorsum vos habiti: pecunia publicè, & privatim extorta; præsidia deducta atque imposita; ex lubidine leges imperantur: cùm interim vos legatos & decreta paratis. Et quanto, mehercule, avidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit; cùm intelliget se metu magis, quæm a quo & bono sustentatum. Nam qui turbas, & cædem civium odisse ait, & ob id, armato Lepido, vos inermes retinet, quæ viæ toleranda sunt, ea, cùm facere possitis, patiamini potius censet. Ita illi à vobis pacem, vobis ab illo bellum suadent. Hæc si placent; si tanta torpedo animos oppressit, ut oblieti scelerum Cinnæ, cuius in urbem reditu, decus, atque ordines omnes interierunt, nihilominus vos, at-

que conjuges, & liberos, Lepido permissuri sitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli; quin is & alii boni remp. frustra curant. Agite, uti lubet; parata vobis Cethegi, atque alia proditorum patrocinia, qui rapias & incendia instaurare cupiunt, & rursum advorsum deos penates manus armatae. Sin libertas & bella magis placent; decernite digna nomine, & augete ingenium viris fortibus. Adeſt novus exercitus, &c, ad hoc, coloniæ veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi; fortuna meliores sequitur. Jam illa, quæ collecta sunt, socordiâ nostrâ dilabentur. Quare ita censeo; quoniam Lepidus exercitum privato consilio, paratum cum pessumis, & hostibus reip. contra hujus ordinis auctoritatem ad urbem ducit; ut Appius Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, & ceteris quibus imperium est, urbi praſidio sint: operamque dent, ne quid resp. detimenti capiat.

Uti Lepidus, & Catulus, decretis exercitibus maturumè proficiſcerentur. *Carifius l. 11.*

M. Lepido cum omnibus copiis Italiâ pulso, segnior neque minus gravis, sed multiplex cura patres exercebat. *Servius. Marius Victorinus in Ciceronem.*

Obviâm ire, & commori hostibus. *Arusianus Messus.*

Lepidus pœnitens consilii. *Carif. l. 111.*

Sic verò quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus aut linguâ competere. *Nonius: Competere, rei cuiusque meminisse, aut conſtanter valere.*

Prudens omnium, quæ ſenatus censuerat. *Arusianus.* Magnis operibus profectus, oppidum cepit, per L. Catilinam legatum. *Festus.*

Domitium proconsulem ex citeriori Hispaniâ cum omnibus copiis, quas paraverat, arcessivit. *Prisc. l. x.* *Arcessivit, inquit, & laceſſivit.*

Sanctus aliter, & ingenio validus. *Carif. l. 1. aliter pro alias.*

Gens raro egressa finis suos. *Serv. ad lib. xi. Eneid.* *Arusian. Messus.*

Niū cum ira belli defenuiſſet. *Prisc. l. x.*

Maturaverunt exercitum Dyrrachium cogere. *Arusianus Messus.*

Illò profectus, vicos, castellaque incendere, &c, fugâ cultorum deserta, igni vastare: neque elato, aut securò esse animo, metu gentis ad furtâ belli perdonea. *Non. Serv. ad xi. Aeneidos.*

Liberis ejus avunculus erat. *Donatus ad Phormionem Terentii.*

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros. *Arusianus Messus.*

Insanum aliter suâ sententiâ, atque aliarum mulierum. *Caris. l. i. aliter pro aliâs.*

Solis viis. *Donatus Phorm. ait. v. scen. viii.*

Jussu Metelli cornicines occanuerunt. *Priscianus lib. x. Servius ii. Georg. Virg. Diom. lib. i. cap. iv.*

Nexuit Catenâ modo. *Prisc. l. x.*

Doctus militiam. *Arusian. Messus.*

Neque se recipere, aut instruere prælio quivere. *Prisc. lib. x.*

Equi finè rectore exterriti, aut saucii consternantur. *Idem l. iv.*

Occupatusque collis editissimum apud Hilerdam, & cum multâ operâ circumdata. *Priscianus l. v.*

At indè nullâ munitionis, aut requie morâ, processit ad oppidum. *Priscianus lib. xviii. requie pro requie.*

Agreste. *Caris. l. i.*

Ardebat omnis Hispania citerior. *M. Fabius Victor de invent. Cic. l. i.*

* Et ponere validam urbem multos dies restantem pugnando vicit. *Non.*

Itaque Sertorius, levî præsidio reliquo in Mauritaniâ, nactus obscuram noctem, astu secundo, furtivâque celeritate, vitare prælium in transgressu conatus est. *Agellius l. 10. c. 26. Nonius Marcellus.*

Transgressos omnis, recipit mons Ballera, præceptus à Lusitanis. *Idem ibidem.*

Earum alia paululum progressa, nimio simul & incerto onere, cum pavor corpora agitaverat, deprimebantur. *Idem.*

Locum editorem, quām vītoribus decebat, capit.
Serv. viii. Aeneidos. Arusian. Messus.

Et mox Fufidius adveniens cum legionibus, postquam tantas asperitates, haud facilem pugnantibus vadum, cuncta hosti quām suis opportuniora videt. *Nonius.*

Cūm Sertorius neque erumperet, tam levi copiā navibus fugam maturabat. *Serv. Fuldanus. Messus.*

Itineris eorum Metellus per litteras gnarus. *Arusianus.*

Itaque Servilius agrotum Tarenti collegam prior transgressus, iter vortit ad Corycum urbem inclutam: pastusque nemore, in quo crocum gignitur. *Priscian. Non.*

Ad Olympum atque Phaselida. *Prisc.*

Apud Corycum. *Idem.*

Apud Lete oppidum cui nomen oblivionis condiderant. *Idem. Serv. ad i. Aeneidos*

Repulsus à Lete oppido. *Idem. Prisc.*

Apud Mutinam. *Idem.*

Apud Præneste locatus. *Idem.*

Medio diei. *Messus.*

Quietam à bellis civitatem. *Idem.*

Militia peritus. *Idem.*

Sertorius portis turbam morantibus, & nullo, ut in terrore solet, generis aut imperii discriminé, per canionum corpora, ad medium quasi deinsuper adstantium manibus in murum attollitur. *Nonius. Serv.*

Neque detrusus aliquotiens terretur. *Prisc. l. xv.*

Dubitavit acie pars. *Idem.*

Quos inter maxumé. *Caris.*

Rumore primo. *Caris.*

Idem fecere Octavius & Q. Cæpio sīnē gravi cuiusquam expectatione, neque sanē ambiti publici. *Serv. ad l. iv. Aeneid. Ambire significat & rogare. Sallustius in Jugurthā: Quos ego audio ambire, fatigare vos singulos. Dicebatur & ambio illum, pro rogo. &c.*

Cūm aræ & alia diis sacrata, supplicum sanguine fœdarentur. *Idem.*

Postremò ipsos colonos per miseras & incertas humani generis orare. *Idem ad illud xi. Aeneidos.*

----- per eversa genitor fumantia Troja

Excidia obtestor.

Ea paucis, quibus peritia & verum ingenium est, abundantibus. *Idem.*

Perpenna tam paucis profectus, vera est aestimanda. *Idem ad xii. Aeneidos.*

F R A G M E N T A

L I B R I S E C U N D I

H I S T O R I A R U M.

ARDINIA in Africo mari facie vestigii humani, in orientem, quam in occidentem latior prominet. *Agellius lib. viii. cap. xviii.* Non. Faciem totius corporis formam, πέσσων, id est, os, posuit antiquitas prudens; ut ab aspectu species, & à fingendo figura, ita à facturâ corporis facies. *Isidorus.*

Inde Ichnusa appellata. *Solinus.*

Dubium an insula sit, quod Euri atque Austri superactis fluictibus circumlavit. *Nonius, lavit, pro lavat.*

Nam Sullam consulem de reditu ejus legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat. Notat *Agell. l. x. c. xx.* *Sallustium* proprietatis in verbis retinentissimum consuetudini concessisse, & privilegium, quod de En. Pompeii Magni patris reditu ferebatur, legem appellasse.

Nam procul & diversis ex regionibus. *Carissius. Asper, procul, inquit, est è loco.*

Obviām fuere. *Carissus ibidem.* *Asper*, ait, *vetustè obviām fuere, adverbio quām nomine nūi maluit.*

Urbe, patriāque extores. *Messus.*

Genus militum suetum à pueritiā latrociniis. *Idem.*

Inter lāva mōenium, & dextrum flumen Turiam, quod Valentiam parvo intervallo praterfuit. *Prisc. l. v. & vi.* *Turiam dixit, qui accusativus generis masculini est, non neutri.*

In fiduciā, quām argumentis, purgationes dimittuntur. *Donatus Phorm. act. I. sc. III. & Hecyr. act. IV. sc. IV.* *Nonius.* *Fiducia est audacia.* *Servius.*

Antequam regressus Sertorius instrueret pugnæ suos. *Arrianus.*

Ipse animi atrox. *Idem.*

Copīis integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedoniā C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coegit. *Nonius, dicere, est promis- tere.*

Post, ubi fiduciā nimius. *Arrianus.*

Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat Corsa nomine Ligus mulier. *Prisc. lib. VI.*

Nam quādam Corsa nomine Ligus mulier, cūm taurum ex grege, quem prope litora regebat, transnatare solitum, atque per intervalla corpore aucto remeare videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum à ceteris degredientem usque ad insulam navigio prosecuta est. Cujus regressu insulæ fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eō profecti sunt, eamque nomine mulieris auctoris & ducis appellaverunt. *Isidorus l. 14. c. 6.*

Ne illa tauro parata sint. *Donatus actu IV. scena II.* *Andria.*

Dādalum ex Siciliā profectum, cūm Mihois fugeret īram, atque opes. *Priscianus. l. VI.* *Servius.*

Quem ex Mauritaniā rex Leptasta proditionis insimulatum cum custodibus miserat. *Priscianus lib. I.*

Quos advorsūm multi ex Bithyniā volentes occurre-
re, falsum filium arguituri. *Priscianus l. X.*

ob-
m.
am,
l. v.
i eß,
tun-
iv.
uos.
veris
tuit
mit-
tora
cùm
sna-
nean-
rum
pro-
gno-
no-
orus
ii.
eret
insi-
rre-
Ut actione desisteret. *Messus.*

Vespera, *Carissius* l. 11.

Argentum mutuum arcessivit. *Prisc. l. x.*

Eam ditionem senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat. *Prisc. l. vi.*

Nisi quâ flumen Lurda Tauro monte defluens. *Idem ibidem.*

Frugum, pabulique latus ager. *Arusianus. Servius l.*

l. *Aeneidos.*

Neque virgines nuptum à parentibus mittebantur, sed ipsa belli promptissimos delegebant. *Messus.*

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem. *Donatus Phorm. alt. 1. sc. II.*

Noctu, diuque stationes, & vigilias tentare. *Carissius l. 11.*

At Lucullum regis curâ machinata fames brevè fatigabat. Multique commeatus interierant insidiis latronum. *Prisc. l. vii. & Nonius.*

Namque primum Jasone novo itinere maris Aetæ hospitis domum violâsse. *Priscianus lib. viii.*

Tartessum Hispaniæ civitatem, quam nunc Tyrii mutato nomine Gaddir habent. *Prisc. l. v.*

Neque subsidiis, uti soluerat, compositis, *Priscian. l. x.* *Soluerat autem eß solitus fuerat.*

Neque inermos ex prælio viros quemquam agnotum. *Idem ibidem.*

Èa continentia vir gravis, & nullâ arte cuiquam inferior. *Arusian. Non. in Gravis.*

Omnes qui circùm sunt, præminent altitudine milium paßuum duorum. *Arusian.*

* Et Pœni ferunt adversùs A. N. C. M. *Donatus.*

Quia corpore, & linguâ percitum, & inquietum, nomine histrionis vix sani, Barbuleum appellabant. *Prisc. lib. vi.*

Audaciter. *Idem xv.*

Ibi Fimbrianâ seditione, qui regi per obsequelam orationis, & maxumè odium Sulla, graves, carique erant. *Nonius: Obsequium neut. genere, obsequela fæm.*

Mœnibus deturbat. Non. Deturbare.

E muris canes sportis demittebant. *Idem.*

Ad hoc rumoribus, advorsa in pravitatem; secunda in casum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant. *Idem.*

At Metellus in ulteriorem Hispaniam post annum regressus; magnâ gloriâ concurrentium undique, virile & muliebre secus, per vias ac tecta omnium visebatur: cùm quastor C. Urbinus, aliisque, cognitâ voluntate, eum ad cœnam invitaverant; ultra Romanorum, & mortalium etiam morem curabant, exornatis ædibus per aula a & insignia, scensque ad ostentationem histrionum fabricatis; simul croco sparsa humus, & alia, in modum templi celeberrumi. Praterea cùm sedenti transennâ demissum Victoriae simulacrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum venienti, ture quasi Deo supplicabatur. Toga pœta plerumque amiculo erat ei accumbenti: epula quæsitissimæ: neque per omnem modum provinciam, sed trans maria, ex Mauritaniâ volucrum, & ferarum incognita antea plura genera. Quibus rebus aliquantam partem gloriæ demferat, maxumè apud veteres & sanctos viros, superba illa, gravia, indigna R. imperio existumantes. *Macrob. Satur. l. III. c. XIV. Nonius Sopater l. 1.*

Ruuntque pars magna suismet, aut proxumorum telis, cateri vice pecorum obtruncabantur. *Nonius.*

Occurrere duci, & prælium accendere, adeò ut Metello in sagum, Hirtuleio in brachium tela venirent. *Id.*

Avidisque ita, promptisque ducibus, uti Metellus iætu tragulæ fauciaretur. *Idem.*

Sed Metellus in vulnere. *Don. actu. v. sc. II. And.*

Primò incidit forte per noctem in renunculo piscantis. *Non.*

Ad hoc pauca piraticæ adjungit actuaria navigia. *Idem, in Piratica navicula.*

Omnia sacrata corpora in ratem imposuisse. *Arianus.*

Suos equites hortatus vado transmittit. *Idem.*

Iætu eorum qui in flumine ruebant, necabantur. *Donatus. Adelph. act. III. sc. II.*

Circumventi dextrâ, unde ferrum erat, saxa aut quid tale capiti affligebant. *Arusianus.*

Sed Metellus in ulteriore provinciâ. *Donatus ad Phorm. act. 1. sc. 14.*

Immane quantum animi exarsere. *Non. nomen positum pro Adverbio.*

At illi quibus res incognita erat, ivere cuncti ad portas, incognita tendere. *Serv. F. Ursini.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit. *Serv. Fuldanus.*

F R A G M E N T A

L I B R I T E R T I I.

H I S T O R I A R U M.

EX AUDIRIQUE sonus Bacchanaliorum. *Macr. l. 1. c. 4. Saturn. Non.*

Diversa, uti solet rebus perditis, capefunt: namque alii fiduciâ gnaritatis locorum in occultam fugam sparsi; alii globis eruptionem tentavere. *Prisc. l. x. Non.*

Unus constitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine Publipori. *Idem l. vi. Probus Catholicis.*

Male jam assuetum ad omnis vis controversiarum. *Prisc. l. vi.*

Conjuratione claudit. *Idem l. x.*

Quasi par in oppido festinatio, & ingens terror erat, ne ex latere nova munimenta madore infirmarentur: nam moenia oppidi stagnabant, redundantibus cloacis adverso auctu maris. *Non. in Mador.*

Equis & armis decoribus cultus. *Priscianus, lib. vi.*

Dedecores, inultique terga ab hostibus cædebantur.
Idem.

Contrà ille calvi ratus quærebat num somnio thesaurus portenderetur. *Idem l. viii. Non. in Calvitur.*

Parte consumtâ, reliqua cadaverum ad diurnitatem usus fallerent. *Prisc. l. x.*

Epistola Cn. Pompeii ad Senatum.

Si advorsùs vos, patriámque & deos penates, totiens labores & pericula suscepissem, quotiens à primâ adolescentiâ ductu meo scelestissimi hostes fusi, & vobis salus quaesita est, nihil anaplius in absentem me statuissetis, quām adhuc agitis, P. C. quem contra aratem projectum ad bellum sàvissimum, cum exercitu optumè merito, quantum est in vobis, fame, miserrimâ omnium morte, confecistis. Hac in spe populus R. liberos suos ad bellum misit? Hac sunt præmia pro vulneribus, & totiens ob remp. fuso sanguine? fessus scribendo, mittundóque legatos, omnis opis & spes privatas meas consumsi: cùm interim à vobis per triennium vix annuus sumtus datus est. Per deos immortalis utrum censem, me vicem ararii præstare, an exercitum sine frumento & stipendio habere posse? Evidem fateor me ad hoc bellum majore studio quām consilio proœctum: quippe qui nomine modo Imperii à vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi; hostisque in cervicibus jam Italæ agentis ab Alpibus in Hispaniam summovi. Per eas iter aliud, atque Hannibal, nobis opportunius patefeci. Recepit Galliam, Fyrenæum, Laletaniam, Ilergetum: & primum impetum Sertorii victoris, novis quidem militibus, & multò paucioribus sustinui: hymenique in castris inter sàvissimos hostis, non per oppida, neque ex ambitione meâ, egi. Quid dein prælia, aut expeditiones hybernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plius valent quām verba. Castra hostium apud Sucronem capta, & prœlium apud flumen Durium, & dux hostium C. Herennius cum urbe Valentiâ, & exercitu deleti, satis clara vobis sunt,

pro quis, ô grati patres, egestatem, & famem redditis. Itaque meo & hostium exercitui par conditio est. Namque stipendium neutri datur: victor uterque in Italiam venire potest. Quid ego vos moneo, quæfoque ut animadvertis; neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus; præter maritimas civitates, quæ ultro nobis sumtui, onerisque. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit: & nunc malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modò, verum etiam fidem consumsi. Reliqui vos estis: qui nisi subvenitis, invito & prædicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hispaniæ in Italiam transgreditur.

Namque his, præter solitæ vitiosis magistratibus, cùm per omnem provinciam infœcunditate biennii proximi grave pretium fructibus esset. *Non. Grave, multum.*

Hi saltibus occupatis tum extenorum agros invaseré: frumentisque ex inopiâ gravi satias facta. *Idem, Satias pro satietas.*

Neque jam sustineri poterat immensum aucto mari, & vento gliscenti. *Idem, Gliscit est congelascit, colligitur, ignescit, crescit.*

Ac tum maxumè, uti solet extremis in rebus, sibi quisque carissimum domi recordari, cunctisque omnium ordinum extrema munia sequi. *Idem, Munia, Officia.*

Et fortè in navigando cohors una, grandi fasculo veta, à ceteris deerravit, marique placido à duobus prædonum myoparonibus circumventa. *Idem in voce Fasclus, & Myoparo.*

Eum, atque Metrophanem senatus magnâ industriâ perquirebat, cùm per tot scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant. *Idem, & Carifius lib. 1.*

Duos quâm maximos utres levi tabulæ subjecit: quâ super omni copore quietus, invicem tractu pedis quasi gubernator existet; eâ inter molem, atque insulam ma-

xi, vitabundus classem hostium, ad oppidum pervenit.
Idem.

Nam qui enare conati fuerant, isti s^epe ferramentis navium, aut vulnerati à suis, aut afflitti alveis undarum vi, multato foede corpore, postremo tamen perire. *Idem, & Arusianus Messus.*

Nam tertia tunc erat, & sublima nebula cœlum obscurabat. *Non.*

Illum naūtis forum. *Idem.*

Oratio Macri Licinii tribuni plebis ad plebem.

Si, Quirites, parūm existumaretis, quid inter jus à majoribus relictum vobis, & hoc à Sullâ paratum servitum interesset, multis mihi differendum fuisset, docendūmque, quas ob injurias, & quotiens à patribus armata plebes secessisset; utique vindices paravisset omnis juris sui tribunos pleb. Nunc hortari modo reliquum est, & ire primū viā, quā capessundam arbitror libertatem. Neque me præterit quantas opes nobilitatis solus, impotens, inani specie magistratū, pellere dominatione incipiam; quantoque tutius factio noxiorum agat, quam soli innocentes. Sed præter spem bonam ex vobis, quæ metum vicit, statui certaminis aduersa pro libertate potiora esse forti viro, quam omnino non certavisse. Quamquam omnes alii creati pro jure vestro vim cunctam, & imperia sua gratiā, aut spe, aut præmiis in vos convertere; meliusque habent, mercede delinquere, quam gratis recte facere. Itaque omnes concessere jam in paucorum dominationem, qui per militare nomen, ararium, exercitus, regna, provincias occupavere, & arcem habent ex spoliis vestris: cum interim, more pecorum, vos multitudine singulis habendos, fruendosque præbetis, exfuti omnibus, quæ majores reliquere: nisi quia vosmet ipsi per suffragia, uti præfides olim, nunc dominos destinatis. Itaque concessere illuc omnes: & mox, si vera receperitis, ad vos redibunt plerique. Raris enim animus est ad ea quæ placent defendenda. Ceteri va-

Iudiorum sunt. An dubium habetis, ne officere quid vobis uno animo pergentibus possit, quos languidos socordésque pertimuere? nisi fortè C. Cotta ex factio-
ne mediâ consul, aliter quâm metu jura quâdam tri-
bunis pleb. restituit; & quamquam L. Sicinius primus de potestate trib. loqui ausus, mussantibus vobis cir-
cumventus erat, tamen prius illi invidiam metuere,
quâm vos injuria pertasum est. Quod ego nequeo
satis mirari, Quirites. Nam spem frustra fuisse intel-
lexistis. Sullâ mortuo, qui scelestum imposuerat ser-
vitium, finem mali credebatis. Ortus est longè sâvior
Catulus. Tumultus intercessit Bruto, & Emilio Ma-
merco Coss. dein C. Curio ad exitium usque insontis
tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quan-
tis animis ierit in L. Quinctium, vidistis: quantâ de-
nique nunc mihi turbæ concitantur! quâ profecto in-
cassum agerentur, si, prius quâm vos serviundi finem,
illi dominationis facturi erant: præsertim cùm his
civilibus armis dicta alia, sed certatum utrumque de
dominatione in vobis sit. Itaque cætera ex licen-
tiâ, aut odio, aut avaritiâ in tempus arsere. Perman-
sit una res modò, quâ utrumque quæsita est, & erep-
ta in posterum, vls tribunicia, telum à majoribus li-
bertati paratum. Quod ego vos moneo, quæsique ut
animadvertis; neu nomina rerum ad ignaviam mutan-
tes, otium pro servitio appelleatis, quo jam ipso frui,
si vera & honesta flagitium superaverit, non est condi-
tio: fuisse, si omnino quiessetis. Nunc animum ad-
vortite: & nisi viceritis, quoniam omnis injuria gra-
vitate tutior est, artius habebunt. Quid censes igi-
tur? aliquis vestrûm subjecerit. Primum omnium omit-
tendum morem hunc quem agitis, impigræ linguae, a-
nimi ignavi, non ultra concionis locum memores li-
bertatis. Dein, ne vos ad virilia illa vocem, quò tri-
bunis plebei mandando patricium magistratum, libera
ab auctoribus patriciis suffragia maiores vestri parave-
re: quamvis Quirites, in vobis sit, uti, quâ jussa nunc
pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non agere certè
possitis. Jovem aut alium quem deum consultorem.

expectatis? magna illa consulum imperia & patrum decreta, vos exsequendo rata efficitis, Quirites: ultróque licentiam in vos auctum atque adjutum properatis. Neque ego vos ultum injurias hortor; magis uti requiem capiatis: neque discordias, ut illi criminantur, sed earum finem volens jure gentium res repeto: & si pertinaciter retinebunt, non arma, neque secessiōnem, tantummodo ne amplius sanguinem vestrum præbeat, censeo. Gerant, habeantque suo modo imperia; quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium, & reliquias exulum persequantur cum imaginibus suis. Absit periculum & labos, quibus nulla pars fructus est; nisi forte repentinâ istâ frumentariâ lege munia vestra pensantur. Quâ tamen quinis modiis libertatem omnium astumavere, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. Namque ut illis exiguitate mors prohibetur; senescunt vires: sic neque absolvit curâ familiari tam parva res: & ignavissimi quique tenuissimâ spe frustantur: quæ tamen quamvis ampla, quoniam servitii pretium ostentaretur, cuius torpedinis erat decipi, & vestiarum rerum ultro injuriâ gratiam debere? Namque alio modo, neque valent in universos, neque conabuntur. Cavendus tamen dolus est. Itaque simul comparant delenimenta, & differunt vos in adventum Cn. Pompeii; quem ipsum ubi pertimuere, sublatum in cervices suas, mox demto metu lacerant. Neque eos pudet vindices, uti se ferunt, libertatis, tot viros sine uno, aut remittere injuriam non audere, aut jus non posse defendere. Mihi quidem satis spectatum est, Pompeium tantæ gloriæ adolescentem malle principem volentibus vobis esse, quâm illis dominationis socium, auctorémque in primis fore tribuniciaz potestatis. Verum, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti præsidia habebatis: neque mortalium quisquam dare, aut eripere, talia unus poterat. Itaque verborum satis dictum est. Neque enim ignorantia res claudit. Verum occupavit vos nefio quæ torpedo, quia neque gloriâ movemini, neque flagitio: cunctaque præsenti ignaviâ mutatis: abunde

libertatem rati, quia tergis abstinetur, & hoc ire licet atque illuc, munere ditium dominorum. Atque hæc eadem non fiunt agrestibus; sed caduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magistribus. Ita pugnatur, & vincitur à paucis: plebes, quocunque accidit, pro vietâ est; & in dies magis erit: si quidem majore curâ dominationem illi retinuerint, quâm vos repetiveritis libertatem.

Postquam egressus angustias. *Messus.*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi. *Ex eodem.*

Ut sustinere corpora plerique nequeunt, fessi, arma sua quisque stantes incumberent. *Idem, & Servius.*

Ac statim fugitivi, contra præceptum ducis, rapere ad stuprum virgines, matronasque. *Nonius.*

Quibus à Sertorio triplices insidiae per idoneos saltus posita erant: prima, quæ fonte venientes exciperet. *Servius.*

Ingens ipse virium atque animi. *Arusianus.*

Locum nullum nisi in quo armati institissent. *Idem.*

At Oppius postquam orans nihil proficiebat, timidè veste tectum pugionem expedire conatus, à Cottâ, Vulscioque impeditur. *Non. Pugio est brevis gladius.*

Castrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. *Idem.*

Sed Pompeius à primâ adolescentiâ, sermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi, facta, consultaque ejus quidem æmulus erat. *Nonius.*

Dubius consilii. *Arusianus.*

Post redditum eorum, quibus senatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod ubi frustra tentatum est, socordius ire milites occipere, non aptis armis, ut in principio, & laxiore agmine. *Non.*

Atque eum Curio laudatum, accensumque præmiorum spe, quibuscum optavisset, ire jubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus dupli acie locum editum multo sanguine suorum defensus, postquam ex sarcinis paludamenta adstari, & delectæ cohortes intelligi cœpere. *Idem.*

Si nihil ante adventum suum inter plebem & patres convenisset, coram se daturum operam *Prisc. l. xvi.*

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Arusianus.*

M. Antonius perdundæ pecuniæ genitus, vacuusque curis, nisi instantibus. *Idem.*

Muros successerant. *Idem.*

Saxaque ingentia, & axe vinclæ trabes per prouum incitabantur, axibusque eminebant in modum ericæ militaris veruta binum pedum. *Non. Serv.*

Ostavium mitem, & captum pedibus. *Arusianus.*

Igitur discubuere, Sertorius inferior in medio, super eum L. Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis; in summo Antonius, & infrâ, scriba Sertorii Versius; & alter scriba Mæcenas in imo, medius inter Tarquium, & dominum Perpennam. *Non. Serv.*

Quarum unam epistolam forte cum servo naeti prædatores Valeriani scorpione in castra misere. *Nonius.*

FRAGMENTA LIBRI QUARTI HISTORIARVM.

AT Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega ejus, cui cognomentum Clodiano fuit, perinceratum stolidior, an vanior, legem de pecuniâ, quam Sulla emitoribus bonorum remiserat, exigundâ, promulgavit. *Agellius l. xviii. cap. iv.*

Omnes, quibus artas senecto corpore, animus militaris erat. *Prisc. l. ix. & x.*

Dein lenitâ jam irâ, postero die liberalibus verbis permulcti sunt. *Idem l. ix.*

Implicitæ rates ministeria prohibebant. *Idem ibidem.*

Igitur legiones pridie in monte positas arcessivit,
Idem l. x.

Anxius animi, atque incertus. *Arusian.*

Magnam exorsus orationem. *Idem.*

Impotens, & nimius animi est. *Idem.*

Amisumque assideri finè prœliis audiebat. *Prisc. l.*
VIII. *Obfideo & affideo activa sunt; faciunt enim assi-
deor & obfideor.*

Qui quidem mos, uti tabes, in urbem conjectus.
Festus.

Castella custodias thesaurorum in ditionem acci-
perentur. *Serv. Caris. l. 1.*

Reliqua cadavera salita. *Diomedes lib. 1. cap. iv.*

*Epistola Regis Mithridatis scripta ad
Regem Arsacem.*

R E X M I T H R I D A T E S R E G I A R S A C I
S. Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem
orantur, considerare debent liceatne tum pacem agere.
Dein quod queritur, satissime pium, tutum, gloriosum,
an indecorum sit. Tibi perpetuâ pace frui liceret, ni-
si hostes opportuni, & scelestissimi. Egregia fama, si
Romanos oppresseris, futura est. Neque petere audeam
societatem; & frustra mala mea cum tuis bonis mis-
ceri sperem. Atque ea, quæ te morari posse videntur,
ira in Tigranem recentis belli, & meæ res parum pro-
speræ, si vera astumare voles, maxumè hortabuntur.
Ille enim obnoxius, qualem tu voles, societatem acci-
piet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, usum dedit
bene suadendi: & quod florentibus optabile est, ego
non validissimus præbeo exemplum, quo rectius tua
componas. Namque Romanis, cum nationibus, po-
pulis, regibus cunctis, una & ea vetus causa bellandi
est, cupidus profunda imperii & divitiarum; quâ pri-
mum cum rege Macedonum Philippo bellum sumfere.
Dum à Carthaginiensibus premebantur, amicitiam si-
mulantes, ei subvenientem Antiochum concessionem A-
siræ per dolum avertere: ac mox à Philippo Antiochus
omni cis Taurum agro, & decem millibus talentorum

spoliatus est. Persen deinde Philippi filium, post multa & varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, & repertores perfidiæ, quia patet vitam dederant, insomniis occidere. Eumenem, cuius amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem; post, Attalum custodem agi captivi sumtibus & contumeliis ex rege miserrimum servorum effecere: simulatoque impio testamento, filium ejus Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more per triumphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniam, Nicomedem mortuo, diripuere, cum filius Nusæ, quam reginam appellaverant, genitus haud dubie esset. Nam quid ego me appellem? quem disjunctum undique regnis, & tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat divitem, neque servitum esse, per Nicomedem bello lacestrivunt, sceleris eorum haud ignarum, & ea, quæ accidere, testatum antea, Cretenses soios omnium liberos eam tempestate, & regem Ptolemaeum. Atque ego ultus in injuries, Nicomedem Bithyniâ expuli; Asiamque spoliu regis Antiochi recepi, & Graciæ demsi grave servitum. Incepta mea postremus servorum Archelaus, exercitu prodiit, impedivit: illisque, quos ignavia aut prava calliditas, uti meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissimas poenas solvunt. Ptolemaeus prelio diem belli prolatat. Cretenses impugnati semel jam, neque finem nisi excidio habituri. Evidem cum mihi ob ipsorum interna mala dilata proelia magis quam pacem datam intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxii, rursus tamen bellum coepi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terrâ fudi: mari exsui classe pulcherrimâ. Apud Cyzicum magno cum exercitu in obsidione moranti frumentum defuit, nullo circumadnitente: simul hyems maii prohibebat. Ita, sine vi hostium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Param, & Heracleam, militum optumos cum clasibus amisi. Restituto deinde apud Cabira exercitu, & variis inter me atque Lu-

cullum prœliis, inopia rursus ambos incessit. Illi sub-
erat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego vastatis
circum omnibus locis, in Armeniam concessi: secuti-
que Romani, non me, sed morem suum omnia regna
subvertendi; quia multitudinem artis locis pugnâ pro-
hibuere, imprudentiam Tigranis pro victoriâ ostentant.
Nunc quæso considera, nobis oppressis utrûm firmio-
rem te ad resistendum, an finem belli futurum putes?
Scio equidem tibi magnas opes, virorum, armorum, &
auri esse: & eâ re à nobis ad societatem, ab illis ad
prædam peteris. Caterum consilium est Tigranis, re-
gno integro, meis militibus belli prudentibus, procul
ab domo, parvo labore, per nostra corpora bellum
conficere: quando neque vincere, neque vinci sinè tuo
periculo possimus. An ignoras, Romanos, postquam
ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma
huc convertisse; neque quicquam à principio nisi rap-
tum habere, domum, conjuges, agros, imperium; con-
venas, olim sinè patriâ, sinè parentibus, peste conditi-
tos orbis terrarum? quibus non humana ulla, neque
divina obstant, quin socios, amicos, procul juxtaque
fitos, inopes potentisque trahant, excidantque; omnia-
que non serva, & maxumè regna, hostilia ducant?
Namque pauci libertatem, pars magna justos dominos
volunt: nos suspecti sumus amuli, & in tempore vin-
dices affuturi. Tu vero, cui Seleucia maxuma urbi-
um, regnumque Persidis inclitis divitiis est, quid ab
illis, nisi dolum in præsens, & postea bellum exspe-
ctas? Romani in omnis arma habent, acerruma in eos
quibus vieti spolia maxima sunt: audendo & fallen-
do, & bella ex bellis ferendo, magni facti. Per hunc
morem exslinguent omnia, aut occident: quod diffi-
cile non est, si tu Mesopotamiâ, nos Armeniâ circum-
gredimur exercitum sinè frumento, sinè auxiliis: for-
tuna autem nostris vitiis adhuc incolunis: Téque illa
fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus, la-
trones gentium oppresuisse. Quod uti facias moneo,
hortorque, neu malis pernicie nostrâ unum imperium
prolatare quam societate victor fieri.

Curio Vulcanaliorum die ibidem moratus. *Nonius de mutata declinatione. Cariss. l. 1.*

Scalas pares moenium altitudine. *Arusianus.*
Dissidere inter se cœpere, neque in medium consul-tare. *Idem.*

Multisque suspicionibus volentia plebi facturus vide-batur. *Nonius, Volentia, quæ plebs vellet.*

Suspectisque fuit, incertum verò an per negle-ge-tiam, societatem prædarum cum latronibus componu-isse. *Idem, Componere, conjungere.*

Collegam minorem, & sui cultorem exspectans. *A-rusianus.*

Quād maxumis itineribus per regnum Ariobarzanis contendit, ad flumen Euphratēm; quā in parte Cap-padocia ab Armeniā disjungitur. Et quamquam ad id naves codicariæ occulto per hyemem fabricatæ ade-rant. *Nonius, Codicariæ naves, quæ in flumine usui eſſe poſſunt.*

Qui prætergrediebantur equites cataphracti, ferrea omni specie. *Idem.*

Cūm interim, lumine tum incerto, duæ Gal-lia mulieres conventum vitantes ad menstrua solven-da montem ascendunt. *Idem.*

Pluteosque rescindit, ac munitiones demolitur; lo-cōque summo potitur: *Idem. Demotiri eſt diruere.*

Exercitum dimisit, ut primū Alpes degressus eſt. *A-rusianus.*

Tetrarchas, regesque territos animi firmavit. *Idem.*

Simul eos, & cunctos jam inclinatos laxitate loci, plures cohortes atque omnes, ut in secundā re, pariter acrè invadunt. *Nonius.*

Hi locorum perignari, soliti nestere ex viminibus vasa agrestia, ibi tum, quod inopia scutorum fuerat, ad eam artem se quisque in formam parmae equestris armabat. *Nonius, Parma eſt scutum breve.*

De pecore coria recens detracta, quasi glutino ad-lescebant. *Cariss. l. 1. Servius,*

Avidior modo properandi factus. *Arusianus.*

Consilii æger. *Idem.*

Reversi postero die, multa, quæ properantes defecerant in castris, naæti, cum se ibi cibo, vinoque lati invitarent. *Nonius: Invitate est repleri.*

Atque hiavit humus multa, vasta & profunda. *Idem: Hiare, aperiri.*

Rursus jumenta naæti ad oppidum ire contendunt. *Nonius.*

Ubi se laniata navigia fundo emergunt. *Arusianus.*

Tum verò Bithyni propinquantes jam amnem Tarantium. *Idem.*

Eos qui hoc malum publicum clandestinis consiliis comparaverunt. *Nonius.*

In quis notissimum quisque, aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore improbo patibulo eminens affigebatur. *Idem. Patibulum est crux.*

Ad Siciliam vergens faucibus non amplius patet milibus v. & xxx. *Messus.*

Clausi lateribus pedem. *Idem.*

Naphthas. *Probus Catholicis.*

F R A G M E N T A

L I B R I Q U I N T I

H I S T O R I A R U M.

AT Lucullus, auditio Q. Marcium Regem pro consule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere. *Priscianus lib. xviii.*
Legiones Valerianæ comperto, lege Gabiniâ Bithyniam, & Pontum consuli datam, missos esse. *Idem ibidem.*

Regem aversabatur. *Arusianus.*

Cæteri negotia sequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum; & pars sua commeatibus mercatis. *Nonius.*

Et uxori ejus frater erat. *Arusianus.*

Sæpe celebritatem nominis intelligo timentem. *Pris.*

L. XVIII.

Video ingentia dona quas situm ire properantem. *Idem ibidem.*

Nam si Pompeio quid humani evenisset. *Arusianus.*

Quibus de causis Sullam in victoriâ dictatorem, e quo descendere, sibi uni assurgere de sellâ, caput aperire solitum. *Nonius. Arusianus. Servius.*

C. SALLUSTII CRISPI FRAGMENTA

INCERTORUM LIBRORUM.

E inrumiendi po.....
publicibus cavata.....
sent. *Festus.*

Cujus duas insulas propinquas inter
se, & decem stadiūm procul a Gadibus
sitatis, constabat suopte ingenio alimen-
ta mortalibus gignere. *Nonius.*

Serum bellum in angustiis futurum. *Iunius Philarg.*
ad Georg. Virgilii.

Illi tertio mense pervenere in Pontum multò cele-
rius spe Mithridatis. *Arusianus.*

Ergo senati decreto serviundūmne sit. *Donatus Ad.*
II. sc. II.

Pompeius oris improbi, animoque inverecundo, *Suet.*
de claris Gram. c. XIV.

Simulans sibi alvum purgari. *Isidorus l. XI. in voce*
Alvus. Serv. ad l. III. Aeneidos.

Fecit ut nunciis confessim lugubribus. *Carissus lib. II.*
Communem habitum transgressus. *Priscianus l. XIV.*
Inter arma civilia æqui boni famam petit. *Seneca l.*
XX. epist. cxv.

Haud impigre, neque inultus occiditur. *Donat. ad*
Andr. Ter. ad. I. sc. 2.

Festinantibus in summâ inopiâ patribus. *Idem ad Eu-*
nuch. aet. 4. sc. 3.

Hostes oppressi, aut delapsi forent. *Isidorus l. xviii.*
Exercitum argento fecit. *Seneca lib. xx. epist. cxv.*
Togam paludamento mutavit. *Isidorus l. xix.* *Serv.*
Hiero rex Syracusanorum bellum fecit. *Seneca.*
Ibi triennio frustra trito. *Servius ad iv. Aeneidos.*

Oratio C. Cottæ Consulæ ad Populum.

Quirites, multa mihi pericula domi, militiae multa
adversa fuere: quorum alia toleravi, partim repuli de-
orum auxiliis, & virtute meâ: in quâ omnibus, ne-
que animus negotio defuit; neque decretis labos. Ma-
lla, secundaéque res, opes, non ingenium mihi muta-
bant. At contrâ in his miseriis cuncta me cum for-
tunâ deseruere. Praterea senectus, per se gravis, cu-
ram duplicat: cui misero, senectâ jam ætate, ne mor-
tem quidem honestam sperare licet. Nam, si parricida
vestri sum, & bis genitus hic deos Penates meos,
patriamque, & summum imperium vilia habeo: quis
mihi vivo cruciatus fatis est, aut quâ poena mortuo?
cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere
meo vici. A primâ adolescentiâ in ore vestro priva-
tus, & in magistratibus egi; qui linguâ, qui consilio
meo, qui pecuniâ voluere, usi sunt: neque ego calli-
dam facundiam, neque ingenium ad malefaciendum
exercui: avidissimus privatæ gratiæ maxumas inimi-
citas pro republicâ suscepit: qui vietus cum illâ simul,
cum egens alienâ opis, plura mala expectarem, vos,
Quirites, rursus mihi Patriam, deos Penates, cum in-
genti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis vix fa-
tis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo,
concesserim. Nam vita & mors jura naturæ sunt; uti
sine dedecore cum civibus, famâ & fortunis inte-
ger agas, id dono datur atque accipitur. Consules
nos fecistis, Quirites, domi, bellisque impeditissimâ re-
pub. Namque Imperatores Hispaniæ stipendum, mi-
lites, arma, frumentum poscunt: & id res cogit; quo-
niam post defectionem sociorum, & Sertorii per mon-
tis

tis fugam, neque manu certare possunt, neque utilia parare. Exercitus in Asiam Ciliciamque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiam maritima, & provinciarum, cum interim vestigalia parva, & bellis incerta, vix partem sumitum sustinent: ita classe, quam commeatus vehebatur, minore quam antea navigamus. Hoc si dolo aut socordia nostrâ contracta sunt, agite, & uti libet, ita supplicium sumite: si communis fortuna asperior est, quare indigna vobis, nobisque, & rep. incipitis? Atque ego, cuius aetati mors propior est, non deprecor, si quid eâ vobis incommodi demitur: neque mox ingenuo corpori honestius quam pro vestrâ salute finem vitae fecerit. Adsum enī Cn. Cotta consul, facio quod saepe majores asperis bellis fecere; voveo, dedoque me pro rep. quam deinde cui mandetis circumspicite. Nam talem honorem bonus nemo volet, cum fortunæ, & pacis, & belli ab aliis acti ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodo in animis habetote non me ob scelus, aut avaritiam cœsum, sed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dedisse. Per vos igitur, Quirites, & gloriam majorum, tolerate adversa, & consulite reip. Multa cura summo imperio ineat; multi ingentes labores: quos nequicquam abnuitis, & pacis opulentiam queritis: cum omnes provinciarum, regna, maria, terraque aspera aut fessa bellis sint.

Germani intactum renonibus corpus tegunt. *Isidorus.*

Unde pons in oppidum pertinens explicatur. *Aru-
fianus.*

Et ei voce magnâ vehementer gratulabantur. *De-
natius.*

Et Marius vixsus duplicaverat bellum. *Servius.*

Atque eos à tergo incurserunt. *Rufianus.*

In hunc modum differuit. *Priscianus.*

Inde ortus sermo percunctantibus utrimque, Satin' salvè, quam grati ducibus suis, quantis familiaribus copiis augerentur. *Donatus.*

Fugam nostris fecere. *Seneca.*

Quæ audita Panormitanos dedere Romanis fecere.
Idem.

Quò cupidiñs in ore ducis fese quisque bonum, & strenuum ostentantes. *Isidorus. Servius x.*

Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot montes, tumulisque sedere. *Isidorus. Servius.*

Ubi multa nefandè, casu super ausi, atque passi. *Priscianus.*

Saguntium. *Carissius.*

Tota autem insula modica, & cultoribus inanis est. *Martianus.*

Immodicus animi. *Arnulfianus.*

Tantum antiquitatis, curaéque majoribus pro Italicâ gente fuit. *Idem.*

Opprobrii gratiâ. *Agratius.*

Maxumis ducibus, fortibus strenuisque ministris. *Diomedes lib. ii.*

Non repugnantibus modò, sed ne deditis quidem.
A. B. C. M. Donatus.

In sylvâ Silâ fuerunt. *Serv.*

In nuda injecta corpora. *Diomedes.*

Apollinis filia & Cyrenes. *Probus.*

Ne simplici quidem morte moriebantur. *Servius.*

Cum prædicto positum insulæ. *Donatus.*

Cujus adversâ voluntate, colloquio militibus permisso corruptio facta paucorum, & exercitus Sulla datus est. *Idem.*

A Graccho seditiones graves ortæ. *Augustinus.*

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis quam facundus. *Quintilianus lib. iv. cap. ii.*

Insolens vera accipiundi. *Donatus.*

Quæ pecunia ad Hispaniense bellum Metello facta erat. *Idem.*

Curubis. *Probus.*

Tharros. *Idem.*

Camisos. *Idem.*

Luces. *Sergius.*

Primam modò Japydiam ingressus. *Serv.*

Carbo turpi formidine Italiam, atque exercitum defensuit. *Idem.*

Quæ pœta in conventione non præstitissent. *Do-*

ni. 17. 65.

Crebritate fluctuum, ut Aquilo solet. *Servius.*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus. *Quin-*
til. l. VIII. c. III.

Tyrannūmque, & Cinnam appellantes. *Victorinus. Serv.*

Noménque Danubium habet. *Acron.*

Cui nisi pariter obviām iretur. *Donatus.*

Septimum, neque animo, neque linguā sat̄is com-
potem. *Idem.*

Vulgus amat fieri. *Quintilianus.*

Non pœniturum. *Quintilianus.*

Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus cursu,
cum validis vēte certabat. Neque enim ille aliter po-
tuisset par esse Sertorio, nisi se, & milites frequentibus
exercitiis præparavisset ad prælia. *Vegetius l. 1. c. IX.*
Johani. Saresb.

Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit, ex-
ercuit. *Laetantius.*

Primus Græcorum Achilles. *Servius.*

Cupientissimus legis. *Diomedes.*

Magnâ gloriâ tribunus militum in Hispaniâ T. Di-
dio imperante, magno usu bello Marsico, paratu mili-
tum, & armorum fuit. Multaque tum ductu ejus cu-
rata, primò per ignobilitatem, deinde per invidiam
scriptorum celebrata sunt. Cominus faciem suam o-
stentabat, aliquot adorsis cicatricibus, & effoso oculo.
Quo de honestamento corporis maxumè lartabatur:
neque illis anxius, quia reliqua gloriosus retinebat. *A-*
gellius.

Curetes, quia principes intelligendi divina fuerunt,
vetustatem uti cætera in majus componentem altores
Jovis celebravisse. *Laetantius & Isidorus.*

Italiani conjunctam Siciliæ constat fuisse: sed me-
dium spatum aut per humilitatem obrutum est aquis,
aut propter angustiam scissum. Indè Rhegium nomina-
tum. *Isidorus.*

Pompeius de viëtis Hispanis tropæa in Pyrenæis ju-
gis constituit. *Serv.*

Atque edita undique, tribus tamen cum muris, &c magnis turribus. *Donatus.*

Et in prælii actu promptus. *Idem.*

Partione amissio Publio legato. *Idem.*

Ipsum Mare Ponticum dulcius quam cetera. *Servius.*
Priscianus. *Macrobius.*

Equis paria oportenta erant: quæ linteæ ferreis lamenis in modum plumæ adnexuerant. *Servius.*

Rebus supra votum fluentibus. *Idem.*

Ænum, & Maroncam, & viam militarem. *Idem.*

Impediebant iussa nautarum. *Idem.*

Nihil socordiâ claudebat. *Donatus.*

Ut tanta repente mutatio non sine deo videretur. *Id.*

In ore gentibus agens, populo, civitati. *Idem.*

Pressi undique multitudine. *Idem.*

Hunc igitur redarguit Tarquitius. *Idem.*

Dein campi Themysciriæ: quos habuere Amazones, à Tanai flumine incertum quamobrem digressæ. *Serv.*

Ubi eum totâ concione ab exercitu cogit discedere, dicit se ejus operâ non usurum; eumque ab armis dimittit. *Idem.*

Et Metello procul agente longa spes auxiliorum. *Id.*

More equestris prælii sumptis tergis, atque redditis, & egressi ad faciliores iactus loco cedebant. *Idem.*

Castra sine vulnere introitum. *Idem.*

Multos tamen ab adolescentiâ bonos insultavit. *Idem,*
& *Donatus.*

Cosa. *Servius.*

Equis, atque armis insignibus. *Idem.*

Felius in Pamphyliam se receperat. *Idem.*

Profectus quidam Ligus ad requisita naturæ. *Quintilian.*

Apud latera certos collocauerat. *Servius.*

Apertæ portæ, repleta arva cultoribus. *Idem.*

Hispaniam sibi antiquam patriam esse. *Idem.*

Lycia, Pisidiaque agros despectantem. *Idem.*

Sorte ductos fusti necat. *Idem.*

Omnis Italia coasta in angustias scinditur in duo Promontoria, Brutium, & Salentinum. *Idem.*

Italia plana ac mollis. *Idem.*

Quâ tempestate ex Ponto vis piscium erupit. *Idem*, & *Scholia festi Juvenalis*.

Introfus prima Asiæ Bithynia est, multis antea non minibus appellata. Ipsa enim est Major Phrygia. *Serv.*

Sed Mithridates extremâ pueritiâ regnum ingressus, matre veneno interfecit. *Idem*.

Exercitum vertere. *Idem*.

Creta altior est quâ parte spectat Orientem. *Idem*.

Se regibus devovent, & post eos vitam refutant: ad eo illis ingenita est sanctitas regii nominis. *Idem*, & *Philargyrus*.

Dum inferior omni viâ grassaretur. *Joannes Grammat.*

Narbone concilia Gallorum. *Pompeius in artem Donati.*

Post defectionem sociorum & Latii. *Donatus*.

Ad Jovis mandem nostra. *Idem*.

Morbi graves ob inediā insolita vescentibus. *Idem*.

Atque ea cogentes; non coactos, scelestos magis quam miseros distingi. *Idem*.

Graviori bello, qui prohibituri venerant socii, frigere. *Idem*.

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, æquor & terra. *Id.*

Nam Sullæ dominationem audebat. *Idem*.

Neque est defensus dominationem Sullæ. *Idem*.

Neu quis miles, néve pro milite. *Servius*.

Ex insolentiâ avidus malefaciendi. *Idem*.

Tergis vinciebant. *Idem*.

Charybdis, quæ fortè illata naufragia sorbens gurgitibus occultis millia sexaginta Tauromenitana ad litora trahit. *Idem*.

Saguntini fide atque ærumnis incluti per mortalium studium majores quam opibus, quippe quis etiam tum semiruta mœnia, domus intœctæ, parietesque templorum ambusti, manus Punicas ostentabant. *Hieron. in Habacuc.*

Apud Corduennos amomum & alii leves odores gignuntur. *Philarg. in iv. Georg. Virgil.*

Quem trans stagnum ornais usque ad flumen. *Idem*.

Repente incautos agros invasit. *Idem*.

Belli sanè sciens. *Acron.*

Namque omnium ferociissimi ad hoc tempus Achai atque Tauri sunt, quod, quantum conjicio, locorum egestate rapto vivere coacti. *Glossa Juvenalis.*

Atque ipse cultus rei. *Acron.*

Tripli fluctu. *Servius Fuldanus.*

Charybdi mare vorticosum. *Idem.*

Sed ubi tempore anni mare classibus patescunt est. *Idem.*

Sanè bonus è tempestate contra pericula & ambitionem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis invasere patentes, cum & pacis modo effusas. *Idem.*

Genua patrum advolvuntur. *Idem.*

Perire in Hispaniam an Sardiniam. *Idem.*

Quæ mapalia sunt circumjecta civitati, suburbana & officia. *Idem.*

Et onere turrium incertis navibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua Oceani agitavisse. *Idem.*

Ad mutandum modo in melius servitium. *Servius ad primum Aeneid.*

Magna vis hominum convenerat agris pulsa aut civitate ejæcta. *Idem ibidem.*

Cum inurum hostium successisset, pœnas dederat. *Idem ad Eclogam quintam.*

Quippe vasta Italia rapinis, fugâ, cædibus. *Idem.*

Hi sunt qui secundum pocula, & alias res aureas, diis sacra instrumenta convivio mereantur. *Idem ad viii. Aeneidos.*

In secundâ festinas cohortes composuerat. *Idem ad ix.*

Jam repente visus sœvire Taguns. *Idem ad x.*

Exuant armis equisque. *Idem.*

Solas festinare. *Idem.*

Lusitaniae gravem civitatem. *Idem.*

Ex parte cohortium præcipere instructa, & stationes locatae pro castris. *Idem.*

Bellum quibus posset conditionibus defineret. *Idem.*

In quis longissimo aro plura, de bonis falsa, in deteriorius composuit. *Idem.*

Cultu corporis ornata egregio. *Idem.*

At Sertorius vacuus hyeme augere copias. *Acro in Horatium.*

Sin vis obsistat, ferro quam fame aquius perituros. *Servius.*

Confedit in valle virgultâ nemorofâque. *Idem.*

Paululum requietis militibus. *Idem.*

Qui nullo certo exilio vagabantur. *Idem.*

Nubes foedavere lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Qua causa fuerat novandis rebus. *Idem.*

Radicem montis excessit. *Statii interpres.*

Ut res magis quam verba gererentur, liberos parentesque in muris locaverant. *Idem.*

Inculta est fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plaustra sedes sunt. *Acro ad Horatium.*

Luxo pede. *Probus.*

Maurisque vanum genus, ut alia Africæ, contendebant Antipodas ultra Aethiopiam cultu Persarum justos & egregios agere. *Priscianus.*

Et Perpennam forte cognoscit mulio redemptoris. *Acro in Horatium.*

Omnium fluminum quæ in maria, quæ imperium Romanum est, fluunt, quam Graci τὸν ἐσω θάλασσαν appellant, maximum esse Nilum consentitur, proximâ magnitudine esse Histrum scripsit Sallustius. *Agell. l. x. c. VII.*

Ex omnibus quæ tractavimus, Aebuti Liberalis, potest videri nihil tam necessarium, aut magis, ut ait Sallustius, cum curâ dicendum, quam quod in manibus est. *Seneca.*

Turbinum motus vagus est, & disjectus, &c, uti Sallustii verbis utar, vorticofus; cometarum autem, compositus, & certum iter carpens. *Idem.*

Sallustius, auctor certissimus, asserit Tigrim, & Euphratem uno fonte manare in Armeniâ, qui per diversa euntes longius dividantur, spatio medio relictâ multorum millium; quæ tamen terra, quæ ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur. *Idem.*

Pelorum promontorium Siciliæ respiciens aquilonem, juxta Sallustium, dictum à gubernatore Hannibal islic sepulso, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, cùm se ejus dolo crederet esse deceptum. *Servius & Isidorus.*

Aristæus, uti Sallustius docet, post laniatum à canibus Actæonem filium, matris instinctu Thebas reliquit, & Ceam insulam tenuit, primò adhuc hominibus vacuam: postea, eâ relicta, cum Ædalo in Sardiniam transivit, post delatus est Cumas. *Servius.*

Sallustius duces laudat, qui victoriam incruento exercitu deportârunt. *Idem.*

Cares Insulani populi fuerunt, piraticam exercentes, famosi, vieti à Minoe, uti Sallustius, & Thucydides tradunt. *Idem.*

A Trojà Capys Campaniam, Helenus Macedoniam, alii Sardiniam, secundum Sallustium, tenuerunt. *Idem.*

Dardania à Dardano Jovis & Electræ filio, aut secundum Sallustium, à Midâ Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Sallustius Scyllam saxum esse dicit, simile formæ celebratae procul visentibus. *Idem.*

In Siciliâ est Enceladus, Othus in Cretâ, secundum Sallustium. *Idem.*

Sallustius ait, Hispanorum morem fuisse, ut in bella euntibus juvenibus parentum facta memorentur à matribus. *Idem.*

Orion, juxta Sallustium, oritur juxta solis æstivi pulsum. *Idem.*

In Flaminia est civitas, quæ Cale dicitur, & in Gallia hōc nomine, quam Sallustius à Perpennâ eaptam commemorat. *Idem.*

Getæ sunt Mysii, quos Sallustius à Lucullo dicit esse superatos. *Idem.*

Trojanorum tempore invadendarum terrarum causa fuerat navigatio, uti Sallustius meminit. *Idem.*

Curribus falcatis usos esse antiquos, Livius & Sallustius docent. *Idem.*

Vices significant pugnam, quia per vicissitudinem pugnabatur, ut inquit Sallustius. *Idem.*

Crete medio jacet insula ponto, id est, secundum Sallustium, procul à continenti. *Idem.*

Primo mense veris dicitur novum ver, secundo ver ad ultum, tertio præceps: sicut etiam Sallustius dicit ubique, nova aëtas, adulta, præceps. *Idem.*

Sallustius in Historiis tradit, Sertorium viatum voluisse fugere ad insulas Fortunatas. *Acron.*

Insulas Fortunatas Sallustius inclutas esse ait Homeris carminibus. *Servius.*

Proximum dicebant veteres, non solum adhærens, & adjunctum, verum etiam longè remotum, si tamen inter duo discreta nihil medium existisset, *Virgil.* *Æn.* lib. v.

Proximus huic, longo sed proximus intervallo,

Insequitur Salinus. -----

Ità & Sallustius in situ Ponti, de promontoriis Paphlagonum, & quod *Keis μέτωπον* appellavit, posuit. *Nonius.*

Interrogasti, si tenes, Maeotici

Situs quis esset aquoris. Sallustium

Noram id dedisse, dicta & ejus omnibus

Prajudicata auctoritatis ducier.

Non abnuebam. Festus Avienus.

Portus ab Eo fluetu curvatus in arcus similitudinem. Sic de Ponto Sallustius, unde hic tulit colorem, nam speciem efficit Scythici arcus. *Servius ad III. Æneidos,*

----- *Freta lata reluent.*

Lata autem ideo, quia se angustiæ Pontici oris illuc dilatant, uti dicit Sallustius. *Servius.*

Teia autem dicta est à Teio Anacreontis Poëta Lyrici oppido, quod in Paphlagoniâ esse Sallustius indicat, cum de situ Pontico loquitur. *Comment. in Horat.*

Porro Sallustius auctor certissimus asserit, tam Tigris, quam Euphratis in Armeniâ fontes demonstrari. *Hieron. de locis Heb.*

Cum multi evaserint Trojanum periculum, uti Cyps, qui Campaniam tenuit; ut Helenus, qui, ut alii, Sardiniam, secundum Sallustium. *Serv.*

Sallustianus Calpurnius. Hieronymus adversus Ruf.
Calpurniani discipuli. Idem ibidem.

Tamen vulgata jam res est gentilium proprietatum.
Comici Phrygas timidos illudunt. Sallustius vanos
Mauros, & feroce Dalmatas pulsat. Tertull. de animâ.

Sarcasmus Chleuasmo proxima est, & similis figura,
quâ adversariorum facta cum exacerbatione ad-
missi eorum lacefimus. Ut apud Sallustium de Sullæ
crudelitate. Ut in M. Mario, cùm fracta priùs crura
per artus expiraret. Jul. Rufinianus de schematis lexeos.

Mesopotameni homines effrenatae lubidinis sunt, ut
Sallustius meminit in utroque sexu. Glossa in Juvena-
lem.

Antonius ille trium Antoniorum corruptor, ille Sallustius, qui oræ maritumæ, quâ Romanum esset impe-
rium, contrarius piratis. Si omnes socios, & maxumè
Græcos, Asiaticos, ac Siculos, fortunis omnibus spolia-
verunt. Eadem Glossa.

Σαλλεσίς ἡ Σαυμάζω, τότε περιτον ὁφέλαι
· Ρωμαίοις, κακήλας λέγονται, εἰ μήτε περι-
τερον τῆς μείζα Σκιτίων οικήσαντας Ἀγ-
τίοχον ὅπερ, μήτε τῆς ἔναρχον περὶ Ὀρχο-
μηνῷ καὶ τοῖς Χαιράνεσσαν Ἀρχελάῳ μεμαχημέ-
νοι, ἐγνωκένται κάμπλοι. Id est, Sallustium de-
miror, qui autumat, tum primum viros Romanis Ca-
melos, quod neque olim illos qui duce Scipione Antiochum devicerunt, neque hos qui ad Orchomenum
& Charoneam certaverunt cum Archelao, nōsse puta-
verit Camelum. Plutarchus.

Σαλλεσίς οὐδὲν φοῖ, χαλεπῶς διατε-
σθεῖσαι τῆς σερπιώτας περὶ αὐτὸν, εὐθὺς ἐν
ἀρχῇ τῷ πολέμῳ περὶ Κυζίκῳ, καὶ πάλιν περὶ
· Αμισῷ δύο χειμῶνας ἐξῆς ἐν χρόνοι δια-
σαγεῖν ἀναγναθέντας. Id est: At Sallustius qui-
dem fuisse milites jam indè à principio male, ait, in
eum (Lucullum) animatos, quod ad Cyzicum, & ite-
rum ad Amisum duas hyemes eos in castris continuis-
set. Idem.

LECTORI.

Hac tenuis *Fragmenta* *florentissimi Rerum Romanarum* *scriptoris*, *qua extare putamus*. *Cetera qua sequuntur*, *in M. S. Servio legi auctor est V. Cl. Andreas Schottus*: *in optimâ tamen illâ Honorati Editione à Petro Daniele* *I C. procuratâ non comparent*.

* m or Trequii præter s r ciem necessarium haud multò secus quām ferro noceri poterat. At Varinius, dum hac aguntur à fugitivis, agrā parte militum autumni gravitate, neque ex postremâ fugā, cùm severo edicto juberentur, ullis ad signa redeuntibus, & qui reliqui erant per summa flagitia detrectantibus militiam, Quæstorem suum C. Thoranium ex quo præsente vera facillimè noscerent. *** commiserant, & tamen interim quam volentibus numero quatuor.

* ingre, tante fetui debacitetur, nefandum in modum perverso vulnere & interdum laserum corpus semianimum omittentes, alii in tecta jaciebant ignes, multique ex loco servi, quos ingenium socios dabat, abdita à dominis aut ipsos trahebant ex occulto neque sanguinem aut nefandum quicquam fuit iræ barbarorum, & servili ingenio: quæ Spartacus nequiens prohiberet, multis precibus cùm oraret, celeritate *** nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri nostris cœpit, & promi liæqua. Qua Varinius contra spectaram rem incautè motus novos incognitosque & aliorum casibus percuslos milites, ducit tamen ad castra fugitivorum. Presso gradu silentes jam, neque tam magnificè sumentes prælium quām postulaverant. Atque illi certamini consci inter se juxta seditionem erant. Crixo & gentis ejusdem Gallis atque Germanis obviâm ire, & ultiro offerre pugnam cupientibus contra Spartacum.

ORATIONES DUÆ

Ad C. CÆSAREM,
SALLUSTIO ADSCRIPTÆ.

ORATIO I.

Ad C. CÆSAREM DE REPUBLICA
ORDINANDA.

OPULUS R. antea obtinebat, regna atque imperia, fortunam dono dare, item alia, quæ per mortalis avidè cupiuntur: quia & apud indignos fæpe erant, quasi per lubidinem data; neque cuiquam incorrupta permanes-
rant. Sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait, Fabrum esse suæ quemque fortunæ: atque in te maxumè, qui tantum alios prætergressus es, uti prius defessi sint homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciendo. Cæ-
tum uti fabricata, sic virtute parta, quam magnâ in-
dustriâ haberi decet: ne incuriâ deformentur, aut cor-
ruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: & quamvis bonus atque clemens sit, qui plus potest; tamen, quia malo esset licet, formidatur. Id evenit, quia plerique rerum potentes perversè consilunt: & eò se munitiores putant, quò illi, quibus imperitant, nequiores fuere. At contra id eniti decet; cum ipse bonus, atque strenuus sis, uti quam optimis imperites. Nam pessimus quisque aspernumè recto-

reni patitur. Sed tibi hoc gravius est, quām ante te omnibus, armis parta componere. Bellum aliorum pace mollius gesisti: ad hoc viētores prādam petunt, viēti cives sunt. Inter has difficultates evadendum est tibi; atque in posterum firmando resp. non armis modō, neque adversū hostes, sed, quod multō majus, multōque asperius est, bonis pacis artibus. Ergo omnes magnā mediocriſque sapientiā res hoc vocat: quā quisque optūma potest, uti dicat. Ac mihi sic videatur: qualicumque modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura. Sed jam quō meliūs faciliūsque constituas, paucis, quā me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, Imperator, cum homine claro, magnis opibus, avido potentia, majore fortunā, quām sapientiā: quem secuti sunt pauci, per suam injuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia necessitudo traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quisquam; neque, si pati potuisset, orbis terrarum bello concusſius foret. Cetera multitudo vulgi, more magis quām judicio, pōst aliis alium, quasi prudentiorem, secuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ reip. in spēm adduicti homines, quibus omnia probro, ac luxuriā polluta erant, concurrere in castra tua: & apertè quietis mortem, rapinas, pōstremō omnia, quā corruptus animus jubebat, minitari. Ex quis magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te civibus, sicuti hostibus, uti vident, defluxere: pauci restiterunt, quibus majus otium in castris, quām Romæ, futurum erat: tanta vis creditorum impendebat. Sed ob easdem causas, immane diūtū est, quanti & quām multi mortales postea ad Pompeium discesserint: cōque, per omne tempus belli, quasi sacro, atque inspoliato fano debitores usi. Igitur, quoniam tibi victori de bello atque pace agitandum est; hoc uti civiliter deponas, illa ut quām justissima, & diuturna sit: de te ipso primū, quia compositurus es, quod optūm factū est, existūma. Evidēt ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quām diuturna, arbitror, neque quemquam a multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido re-

cidat : eam vitam bellum aeternum atque anceps gerere : quoniam neque adversus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis : semper in periculo, aut metu agites. Contrà qui benignitate, & clementiâ, imperium temperavere, his lata & candida omnia visa; etiam hostes & quiores, quam aliis cives. An qui me his dictis corruptorem victoriam tuam, nimisque in viatos bona voluntate prædicent? Scilicet quod ea, quæ externis nationibus, naturâ hostibus, nosque maioresque nostri sæpe tribuere, ea civibus danda arbitrор; neque barbarico ritu exinde cadem, sanguine sanguinem expiandum. An illa, quæ paulo ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriâmque Syllanam increpabantur, oblivio abstulit? Domitium Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in proelio belli jure, sed post ea supplices per summum scelus interfectos: plebem Romanam in villâ publicâ pecoris modo consciissam. Heu quam illa occulta civium funera, & repentina exades in parentum, aut liberorum sinum, fuga mulierum, & puerorum, vastatio domorum, ante partam à te victoriam omnia sœva, atque crudelia erant. Ad quæ te illi iidem hortantur: & scilicet id certatum esse, utrius vestrum arbitrio injuriæ fierent: neque receptam, sed captam à te remp. & eâ causâ exercitus stipendiis confectis optumos, & veterinos omnium, aduersum fratres, parentesque, alii liberos armis contendere; ut ex alienis malis deterrimi mortales ventri, atque profundæ lubidini sumptus quererent; atque essent opprobria victorix, quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. Neque enim te præterire puto, quali quisque eorum more, aut modestiâ, etiam tum dubiâ victoriâ, fese gesserit; quoque modo in belli administratione scorta, aut convivia, exercuerint nonnulli; quorum atas ne per otium quidem tales voluptates sine dedecore attigerit. De bello satis dictum. De pace firmandâ quoniam tunc, & onnes tui agitatis: primè id, quæso, considera, quale id sit, de quo consultas: ita, bonis, malisque dimotis, patenti viâ ad verum perges,

Ego sic existumo; quoniam orta omnia intereunt, quâ tempestate urbi Romanâ fatum excidii adventârit, ci-
ves cum civibus manus conserturos: ita defessos, &
exsangues regi, aut nationi prædæ futuros. Aliter non
orbis terrarum, neque cunctæ gentes congregatae, mo-
vere, aut contundere queunt hoc imperium. Firman-
da igitur sunt concordia bona, & discordia mala ex-
pellenda. Id ita eveniet, si sumtum, & rapinarum
licentiam demseris; non ad vetera instituta revocans,
qua, jam priidem corruptis moribus, ludibrio sunt; sed
si suam cuique rem familiarem, finem sumtum stac-
tueris: quoniam incessit mos, ut homines adolescen-
tuli, sua, atque aliena consumere, nihil lubidini, atque
aliis rogantibus denegare, pulcherrimum putent; eam
virtutem, & magnitudinem animi; pudorem, atque
modestiam pro sociâ astument. Ergo animus fe-
rox, pravâ viâ ingressus, ubi consueta non suppetunt,
fertur accensus in socios modò, modò in cives; movet
composita, & res novas veteribus acquirit. Quare
tollendus foenerator in posterum; uti suas quisque res
curemus. Ea vera, atque simplex via est, magistratum
populo, non creditor, gerere; & magnitudinem ani-
mi in addendo, non demendo reip. ostendere. Atque
ego scio, quâm aspera hac res in principio futura sit;
præsertim iis, qui se in victoriâ licentius liberiùsque,
quâm artius, futuros credebant: quorum si saluti potius,
quâm lubidini consules; illosque nosque & so-
cios in pace firmâ constitues. Si eadem studia, artes-
que juventuti erunt: nã ista egregia tua fama simul
cum urbe Româ brevi concidet. Postremò sapientes
pacis causâ bellum gerunt, laborem spe otii sustentant.
Nisi illam firmam efficis, vinci, an vicisse, quid retral-
lit? Quare capesse per deos remp. & omnia aspera,
uti soles, pervade. Namque aut tu mederi potes; aut
omittenda est cura omnibus. Neque quisquam te ad
crudeles pœnas, aut acerba judicia, invocat, quibus
civitas vastatur magis, quâm corrigitur; sed uti pravas
artes, malâsque lubidines, ab juventute prohibeas. Ea
vera clementia erit, consuluisse, ne immerito cives patiâ

expellerentur; retinuisse ab stultiâ, & falsis voluptatibus; pacem concordiamque stabilivisse: non, si flagitiis obsecutus, delicta peressus, præsens gaudium cum mox futuro malo concesseris. Ac mihi animus, quibus rebus alii timent, maxumè fretus est, negotii magnitudine: & quia tibi terræ, & maria simul omnia componenda sunt, (quippe res parvas tantum ingenium attingere nequit) magnæ curæ magnæ merces est. Igitur provideas oportet, uti plebes, largitionibus, & publico frumento corrupta, habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur: juventus probitati, & industria, non sumtibus, neque divitiis, studeat. Id ita eveniet, si pecunia, quæ maxima omnium pernicies est, usum, atque decus demseris. Nam saxe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clarissimi viri magnitudinem invenissent; quæ res populos, nationesve magnis auctoribus auxissent; ac deinde quibus causis amplissima regna & imperia corruissent: eadem semper bona, atque mala reperiebam, omnésque victores divitias contempsisse, & victos cuperisse. Neque aliter quisquam extollere sese, & divina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecunia, & corporis gaudiis, animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo, perversam gratiam gratificans; sed in labore, patientiâ, bonisque præceptis, & factis fortibus exercitando. Nam domum, aut villam extruere, eamque signis, aulatis, aliisque operibus, exornare, & omnia potius, quam semet visendum efficerre; id est, non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. Porro ii, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; ubi animum, quem dominari decebat, servitio oppressere, nequicquam eo postea hebeti, atque cludo pro exercito uti volunt. Nam imprudentiâ pleraque, & se præcipitant. Verum hæc, & omnia mala pariter cum honore pecunia desinunt, si neque magistratibus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt. Ad hoc prævidendum est, quonam modo Italia, atque provinciæ tuiiores sint; id quod factu haud obscurum est. Nam

uidem omnia vastant, suas deferendo domos, & per iniuriam alienas occupando. Item ne, ut adhuc, militia injusta, aut inæqualis sit; cum alii triginta, pars nullum stipendum faciet: & frumentum id, quod antea præmium ignavia fuit, per municipia, & colonias illis dare conveniet, cum stipendiis emeritis domos evertent. Quæ reipublicæ necessaria, tibi que gloria ratus sum, quæ paucissimis absolvit. Non pejus videtur pauca nunc de facto meo differere. Plerique mortales ad judicandum satis ingenii habent, aut simulant: verum tamen ad reprehendenda aliena facta, aut dicta, ardet omnibus animus; vix satis apertum os, aut lingua prompta videtur, quæ meditata pectori evolvat: quibus me subjectum haud poenitet, magis reticuisse pigeret. Nam sive hæc, seu meliore aliâ viâ perges; à me quidem pro virili parte dictum, & adjutum fuerit. Reliquum est optare, uti, quæ tibi placuerint, ea di immortales approbent, benèque evenire sinant.

ORATIO II.

AD C. CÆSAREM

DE REPUBLICA ORDINANDA.

Sic ego, quæ difficile, atque asperum factu sit, consilium dare regi, aut imperatori; postremò cuiquam mortali, cuius opes in excelso sunt: quippe cum & illis consulitorum copiæ adsint; neque de futuro quicquam satis callidus, satisque prudens sit. Quin etiam saxe prava magis, quæ bona consilia prospere eveniunt: quia plerasque res fortuna ex lubidine suâ agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempublicam capessere: atque in cā cognoscendā multam, magnam-

que curam habui: non ita, uti magistratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant: sed etiam uti rempublicam domi, militiaeque, quantumque armis, viris, opulentia posset, cognitum habarem. Itaque mihi multa cum animo agitanti consilium fuit, famam modestiamque meam post tuam dignitatem habere, & cuius rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloria accederet. Idque non temere, aut ex fortunâ tuâ, decrevi; sed quia in te, prater ceteras, artem tuam egregie mirabilem comperi, semper tibi majorem in adversis, quam in secundis rebus animum esse. Sed per ceteros mortales illa res clarius est, quod prius defessi sint homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quam tu faciendo quæ gloriâ digna essent. Evidet mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse; quod non cogitanti tibi in promptu sit. Neque ego, quæ visa sunt, de reptibi scripsi, quia mihi consilium, atque ingenium meum amplius a quo probaretur: sed inter labores militis, interque prælia, victorias, imperium, statui admonendum te de negotiis urbanis. Namque tibi si id modo in pectore consilii est, uti te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra adversum consulem beneficia populi retineas: indigna virtute tuâ cogitas. Sin in te ille animus est, qui jam à principio nobilitatis factionem disturbavit; plebem Rom. ex gravi servitute in libertatem restituit; in præturâ inimicorum arma inermis disjicit; domi militiaeque tanta, & tam præclara facinora fecit, uti ne inimici quidem queri quidquam audeant, nisi de magnitudine tuâ: quin accipe tu ea, quæ dicam de summâ repub. quæ profecto aut tu vera invenies, aut certè haud procul à vero. Sed quoniam Cn. Pompeius aut animi pravitate, aut quia nihil eo maluit quam quod tibi obesseret, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus jaceret: quibus ille rebus remp. conturbavit, eisdem tibi restituenda est. Primum omnium, summam potestatem moderandi, de vestigalibus, sumtibus, judiciis, senatori-

bus paucis tradidit; plebem Romanam, cuius antea summa potestas erat, nosque his quidem legibus, in servitute reliquit. Judicia, tametsi, sicut antea, tribus ordinibus tradita sunt; tamen iidem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quæ lubet: innocentes circumveniunt: suos ad honorem extollunt. Non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremò, tanquam urbe captâ, libidine, ac licentiâ suâ, pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam more suo per servitium exercent. Sed homines inertissimi, quorum omnis vis, virtusque in lingua sita est, fortè, atque alterius societatis dominationem oblatam insolentes agitant. Nam, quæ seditio, ac dissensio civilis tot tamque illustres familias ab stirpe evertit? aut quorum umquam victoriâ animus tam praecipus, tamque immoderatus fuit? L. Sulla, cui omnia in victoriâ lege belli licuerunt, tametsi à Sulpicio hostium partes muniri intellegebat: tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quam metu retinere maluit. At hercule nunc cum Catone, L. Domitio, ceterisque ejusdem factiosis, quadraginta senatores, multi præterea cum spe bonâ adolescentes, sicuti hostiæ, maestati sunt: cum interea importunissima genera hominum, tot miserorum civium sanguine satiari nequiverunt: non orbi liberi, non parentes exactâ aetate, non gemitus virorum, luctus mulierum, immanem eorum animum inflexit: quin, acerbius in dies malefaciendo, ac dicundo, dignitate alios, alios civitate eversum irent. Nam, quid ego de te dicam, cuius contumeliam homines ignavissimi vitâ suâ commutare volunt? scilicet neque illis tantæ voluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto majori tua dignitas: qui optatius habent, ex tua calamitate periculum libertatis facere, quam per te populi Rom. imperium maximum ex magno fieri. Quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias, communiasque. Mihi quidem quæ mens suppetit, e-

loqui non dubitabo. Ceterum tui erit ingenii probare, quæ vera, atque utilia factu putes. In duas partes ego civitatem divisam arbitror, sicut à majoribus accepi, in patres, & plebem. Antea in patribus summa auctoritas erat, vis multò maxima in plebe. Itaque sapientia in civitate secessio fuit, sempérque nobilitatis opes deminuta sunt, & jus populi amplificatum. Sed plebes eò liberè agitabat, quia nullius potentia super leges erat; neque divitiis, aut superbiâ, sed bonâ famâ, factisque fortibus nobilis ignobilem anteibat: humillimus quisque in armis, aut militiâ, nullius honestæ rei egens, satis sibi, factisque patria erat. Sed, ubi eos paulatim expulso agris, inertia, atque inopia incertas domos habere subegit: cœpere alienas opes petere, libertatem suam cum republicâ venalem habere. Ita paulatim populus, qui dominus erat, & cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est: & pro communi imperio, privatim sibi quisque servitutem peperit. Hæc igitur multitudo primùm malis moribus imbuta, deinde in artes, vitasque varias dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capessendam rem publ. Ceterum, additis novis civibus, magna me spes tenet, fore, ut omnes expurgiscantur ad libertatem: quippe cùm illis libertatis retinenda, tum his servitutis amittenda cura orietur. Hos ego censeo, permixtos cum veteribus novos in coloniis constitutas: ita & res militaris opulentior erit, & plebes bonis negotiis impedita malum publicum facere desinet. Sed non inscius, neque imprudens sum, cùm ea res agetur, quæ savitia, quæve tempestates hominum nobilium futuræ sint, cùm indignabuntur omnia funditus misceri, antiquis civibus hanc servitutem imponi, regnum denique ex liberâ civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenerit. Evidem ego sic apud animum meum statuo; malum facinus in se committere, qui in commido reip. gratiam sibi conciliet. Ubi bonum publicum etiam privatim usui est: id verò dubitare agredi, socordia, atque ignavia duco. M. Livio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summâ ope niti

pro nobilitate : neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi autores fierent : sed homines factiosi, quibus dolus, atque malitia, fide cariora erant, ubi intellexerunt, per unum hominem maximum beneficium multis mortalibus dari ; videlicet & sibi quisque conscient, malo atque infido animo esse, de M. Livio Druso juxta, ac de se, existumaverunt. Itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eam nixi, sua ipsius consilia disturbaverunt. Quò tibi, imperator, majore curâ fidèque amici, & multa præsidia paranda sunt. Hostem adversum opprimere, strenuo homini hand difficile est : occulta pericula neque facere, neque vitare, bonis in promptu est. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris ; quoniam quidem revocata plebes erit, in eâ re maxumè animum exercitato, uti colantur boni mores ; concordiâ inter veteres, & novos coalescat. Sed multò maximum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, postremò humanæ genti, peperris, si studium pecunia aut sustuleris, aut, quod res feret, minueris. Aliter neque privata res, neque publica, neque domi, neque militiæ, regi potest. Nam ubi cupidio divitiarum invasit ; neque disciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum satis pollet : quin animus magis, aut minus mature, postremò tamen succumbit. Sæpe jam audivi, qui reges, quæ civitates & nationes, per opulentiam magna imperia amiserint, quæ per virtutem inopes ceperant : id adeò haud mirandum est. Nam ubi bonus deteriorem divitiis magis clarum, magisque acceptum videt ; primò æstuat, multaque in peccatore volvit : sed ubi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit, animus ad voluptatem à vero deficit. Quippe gloriâ industria alitur ; ubi eam demseris, ipsa per se virtus amara, atque aspera est. Postremò ubi divitiae claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem una, & ardua via est : ad pecuniam, quâ cuique lubet, nititur : & malis, & bonis rebus ea creatur. Ergo in primis autoritatem pecunia demito : neque de capite, neque de

honore ex copiis quisquam magis, aut minus judicaverit; si neque prator neque consul, ex opulentia, verum ex dignitate, creetur. Sed de magistratu facile populi judicium sit. Judices à paucis probari, regnum est; ex pecuniâ legi, in honestum. Quare omnes prima classis judicata placet, sed numero plures quam judicant. Neque Rhodios, neque alias civitates unquam siorum judiciorum pœnituit: ubi promiscue dives, & pauper, uti cuique fors tulit, de maxumis rebus juxta, ac de minumis disceptat. Sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurdè placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat; uti ex confusis quinque classibus forte centuræ vocarentur. Ita coquati dignitate, pecuniâ; virtute anteire alius alium properabit. Nec ego magna remedia contra divitias statuo. Nam periude omnes res laudantur, atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia præmiis exercetur. Ubi ea demseris, nemo omnium gratuitò malus est. Cæterum avaritia, bellua fera, immanis, intoleranda est: quo intendit, oppida, agros, fana, atque domos, vastat: divina cum humanis permiscet: neque exercitus neque moenia obstant, quo minus vi suâ penetreret: famâ, pudicitia, liberis, patriâ, atque parentibus cunctos mortales spoliat. Verum, si pecunia de cœs ademeris, magna illa vis avaritiae facile bonis moribus vincetur. Atque hæc ita se habere, tametsi omnes æqui, atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est: cuius si dolum caveris, alia omnia in proclivi erunt. Nam hi, si virtute satî valerent, magis æmuli bonorum, quam invidi, essent. Quia desidia, & inertia, & stupor eos, atque torpedo, invasit; strepunt, obtrœcant, alienam famam suum dedecus existunt. Sed quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atque animi vis, in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quam callidus ingenio. Quid ille audeat, cui consulatus maximum imperium maximo dedecori fuit? An L. Domitii magna vis est, cuius nullum membrum à flagitio aut facinore vacat?

lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honestè nominari nequeant, inhonestissima. Unius tamen M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum haud contemno. Parantur hæc disciplinâ Græcorum. Sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos nulla sunt. Quippe, cum domi libertatem suam per inertiam amiserint; censesne eorum præceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissimi nobilis: in quibus, sicut in statuâ, præter nomen, nihil est additamentum. L. Posthumius, & M. Favonius, mihi videntur quasi magnæ navis supervacua onera esse, ubi salvi pervenire visi sunt; si quid adversi coortum est, de illis potissimum jaætura fit, quia pretii minimi sunt. Quoniam nunc, uti mihi videor, de plebe renovandâ, corrigendâque differui: de senatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi ætas ingeniumque adolevit, haud ferme armis, atque equis corpus exercui, sed animum in litteris agitavi; quod naturâ firmius erat, id in laboribus habui. Atque ego in eâ vitâ multa legendo, atque audiendo ita comperi, omnia regna, civitates, nationes usque èo prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuebunt: ubicumque gratia, timor, voluptas, ea corrupebat; post paulò imminutæ opes, deinde adentum imperium, postremò servitus imposita est. Evidem ego sic apud animum meum statuo: cuicunque in suâ civitate amplior illustriorque locus, quam aliis est, ei magnam curam esse reip. Nam ceteris, salvâ urbe, tantummodo libertas tuta est: qui per virtutem sibi divitias, decus, honorem, pepererunt; ubi paulum inclinata resp. agitari cœpit, multipliciter animus cœris, atque laboribus fatigatur, aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defensat: omnibus locis adest, festinat: quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in adversis asperius, magisque anxiè agitat. Igitur ubi plebes senatui, sicuti corpus animo, obedit, ejusque consilia consequitur; patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. Itaque majores nostri, cum bellis asperrumis premerentur, equis,

viris, pecuniâ amisâ, nunquam defessi sunt armati de
 imperio certare. Non inopia ærarii, non vis hostium,
 non adversa res, ingentem eorum animum subegit,
 quin, quæ virtute ceperant, simul cum animâ retine-
 rent. Atque ea magis fortibus consiliis, quâm bonis
 præcliis, patrata sunt. Quippe apud illos una resp. erat, ei
 omnes consulebant; factio contra hostes parabatur: cor-
 pus atque ingenium, patriæ, non suæ quisque potentia,
 exercitabat. At hòc tempore contrà, homines nobi-
 les, quorum animos socordia, atque ignavia invasit,
 ignari laboris, hostium, militiæ, domi factiōne instruēti,
 per superbiam cunætis gentibus moderantur. Itaque pa-
 tries, quorum consilio antea dubia resp. stabiliebatur, op-
 pressi, ex alienâ libidine huc atque illuc fluctuantes a-
 gitantur: interdum alia, deinde alia decernunt: ut eo-
 rum, qui dominantur, simultas, ac arrogantia fert, ita
 bonum, malumque publicum existumant. Quòd si aut
 libertas æqua omnium, aut sententia obscurior esset;
 majoribus opibus resp. & minùs potens nobilitas esset.
 Sed quoniam coquari gratiam omnium difficile est;
 quippe cùm illis majorum virtus partam reliquerit glo-
 riæ, dignitatem, clientelas; cætera multitudo plera-
 que inscia: sit sententia eorum à metu libera. Ita oc-
 cultò sibi quisque alterius potentia carior erit. Liber-
 tas juxta bonis, & malis, strenuis, & ignavis, optabi-
 lis est. Verùm eam plerique metu deserunt, stultissi-
 mi mortales; quod in certamine dubium est, quorsum
 accidat, id per inertiam in se, quasi vieti, recipiunt.
 Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si
 numero auctus per tabellam sententiam feret. Tabel-
 la obteatui erit, quo magis animo libero facere au-
 deat: in multitudine, & præsidii plus, & usus amplior
 est. Nam ferè, his tempestatibus, alii judiciis publi-
 cis, alii privatis suis, atque amicorum negotiis impli-
 cati, haud sanè reip. consiliis adfuerunt: neque eos
 magis occupatio, quâm superba imperia distinuere.
 Homines nobiles cum paucis senatoriis, quos additra-
 menta factiōnis habent, quæcumque libuit probare,
 reprehendere, decernere, ea, uti libido tulit, fecere.
 Verùm

Verum ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententia dicentur; næ illi superbiam suam dimittent, ubi iis obediendum erit, quibus antea crudelissimè im- peritabant. Forsitan, imperator, perfectis litteris desideres, quem numerum senatorum fieri placeat; quoque modo in multa, & varia officia distribuatur; & quonam judicia primæ classis mittenda putem, quæ descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit. Ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit: sed prius laborandum visum est de summa consilii, idque tibi probandum verum esse. Si hōc itinere uti decreveris, cetera in promptu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maxumèque usui esse. Nam ubicumque tibi res prospere cedet, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupido exercet, uti quocumque modo, & quamprimum resp. adjuvetur. Libertatem gloriā cariorem habeo, atque ego te oro, hortorque, ne clarissimus imperator, Gallicā gente subactā, populi Rom. sumnum atque invictum imperium tabescere vetustate, ac per sumimam discordiam dilabi, patiaris. Profecto, si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedaverit; quin in somniis exercitus, furibundus, atque amens alienatā mente feraris. Namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam divino numine invisi: neque bonum, neque malum facinus cuiusquam pro nihilo haberis: sed ex naturā, diversa præmia bonos, malosque sequi. Interea forte ea tardius procedunt: suus cuique animus ex conscientiā spem præbet. Quod si tecum patria atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: O Cæsar, nos te genuimus fortissimi viri, in optumā urbe, decus, præsidiumque nobis, hostibus terzorem. Quæ multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus, patriam maxumam in terris; domum, familiamque in patria clarissimam, præterea bonas artes, honestas divitias; postremo omnia honestamenta pacis, & præmia belli. Pro his amplissimis beneficiis non flagitium à te, neque malum facinus petimus; sed uti libertatem e-

versam restituas. Quà re patratâ, profectò per gentes omnes fama virtutis tuae volitabit. Namque hâc tempestate, tametsi domi militiaeque præclara facinora egisti; tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est: si verò urbem amplissimo nomine, & maxumo imperio, propè jam ab occasu restitueris; quis te clarius, quis major, in terris fuerit? Quippe si morbo jam, aut fato huic imperio secus accidat; cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes, oriantur? quòd si tibi bona lubido fuerit, patriæ, parentibus gratificandi; postero tempore, rep. restitutâ, super omnis mortalis gloria agnita, tuaque unius mors vitâ clarius erit. Nam vivos interdum fortuna, sape invidia, fatigat: ubi anima naturæ cessit, demitis obtestationibus, ipsa se virtus magis magisque extollit. Quæ mihi utilia factu visa sunt, quaéque tibi usui fore credidi, quàm paucissimis potui, perscripsi. Cæterum deos immortalis obtestor, uti, quocumque modo ages, ea res tibi, reque publicæ prospere eveniat.

C. SALLUSTII CRISPI

IN

M. TULLIUM CICERONEM

DECLAMATIO.

GRATVITER, & iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem judicio magis, quàm morbo animi, petulantiâ istâ uti. Sed, quoniam in te neque modum, neque modestiam ullam animadverto, respondebo tibi: uti, si quam maledicendo voluptatem ceperisti, eam male audiendo amittas. Ubi querar? quos

implorem, P. C. diripi temp. atque audacissimo cuique esse perfidiae? an apud populum Rom. qui ita lartitionibus corruptus est, ut sese, ac fortunas suas veniales habeat? an apud vos, P. C. quorum auctoritas turpissimo cuique, & sceleratissimo, ludibrio est? ubi M. Tullius leges, judicia populi Rom. defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familiâ viri clarissimi Scipionis Africani, ac non reptitus, accitus, ac paulo ante insitus huic urbi civis. An vero, M. Tulli, facta, ac dicta tua obscura sunt? an non ita à pueritiâ vixisti, ut nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisse? Scilicet, istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitia jastrum perdidicisti? Itaque minime mirandum est, si eam flagitiosè venditas, quam turpissimum parasti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit; uxor sacrilega, ac perjuriis delibuta; filia matris pellex, tibi jucundior, atque obsequentior, quam parenti par est. Domum ipsam tuam vi, & rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti: videlicet ut nos commonefacias, quam conversa sit resp. cum in eâ domo habitas, homo flagitiosissime, quæ P. Crassus, viri consularis, fuit. Atque hæc cum ita sint; tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortalium fuisse; inde missum huic urbi civibusque custodem, absque carnificis nomine, qui civitatis incommodum in gloriam suam ponit: quasi vero non illius coniurationis causa fuerit consulatus tuus, & iecirco resp. disjecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentiâ uxore de rep. consuluisti, cum legis Plautiae judicia domi faciebas: ex coniuratis alios morte, alios pecuniâ condemnabas: cum tibi alius Tusculanum, alius Pompeianam villam adificabat, alius domum emebat: qui vero nihil poterat, is erat calumnia proximus; is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut infidias senatui fecerat, denique de eo tibi compertum erat. Quæ si tibi falsa objicio; redde rationem, quantum patrimonii acceperis, quid tibi li-

tibus accreverit, quā ex pecuniā domum paraveris, Tusculanum, & Pompeianum infinito sumtu adificaveris. Aut, si retices, cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine, & visceribus civium paraveris? Verū, ut opinor, homo novus Arpinas, ex C. Marii familiā, ejus virtutem imitatur; contemnit similitudinem hominum nobilium; populi R. curam habet; neque terrore, neque gratiā commovet. Illud verò amicitiæ tantum, ac virtutis est animi? Immo verò homo levissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modò harum, modò illarum partium, fidus nemini, levissimus senator, mercenarius patronus, cujus nulla pars corporis à turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissimæ, gula immensa, pedes fugaces; quæ honeste nominari non possunt, inhonestissima. Atque is, cùm ejusmodi sit, tamen audet dicere: *O fortunatam natam me consule Romam!* Te consule fortunatam, Cicero? immo verò infelicem & miseram, quæ crudelissimam proscriptionem civium perpetrata est; cùm tu, perturbatâ rep. metu percussos omnes bonos patere crudelitati tua cogebas; cùm omnia judicia, omnes leges, in tuâ lubidine erant; cùm tu, sublatâ lege Porciâ, erectâ libertate, omnium nostrum vitæ, necisque potestatem ad te unum revocâris. Atque parum est, quod impune fecisti: verū etiam commemorando exprobras; neque licet oblivisci servitutis suæ. Egeris, oro te, Cicero, perfeceris quod libet; satis est perpetratos esse: etiamne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissimis verbis insectaberis? *Cedant arma toga, concedat laurea lingue.* Quasi verò togatus, & non armatus, ea, quæ gloriari, conservis; atque inter te, Syllamque dictatorem, prater nomen imperii, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tuâ insolentiâ commemorem; quem Minerva omnes artes edocuit, Jupiter optumus maximus in consilio deorum admisit, Italia exulem humeris suis reportavit. Oio te, Romule Arpinas, qui egregiâ tuâ virtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones, superasti,

quem tandem locum in hâc civitate obtines ? quæ tibi partes reip. placent ? quem amicum, quem inimicum habes ? cui in civitate fecisti insidias, ancillaq. Quo jure, cùm de exsilio tuo Dyrrachio redisti, eum seque-ris ? quos tyrannos appellabas, eorum nunc poten-
tia faves ; qui tibi antè optimates videbantur, eos-
dem nunc dementes, ac furiosos vocas. Vatinii cau-
sam agis : de Sextio male existumas ; Bibulum pe-
tulantissimum verbis ladis : laudas Cæsarem : quem
maxumè odisti, ei maxumè obsequeris : aliud stans,
aliud sedens, de rep. sentis : his maledicis, illos odisti,
levissime transfuga : neque in hâc, neque in illâ
parte fidem habes.

IN

S A L L U S T I U M D E C L A M A T I O :

Q U A E C I C E R O N I F A L S O T R I B U I T U R.

A demum magna voluptas est, Crispe Sallusti, & qualem, & parem verbis vi-
tam agere, neque quidquam tam ob-
scenum dicere, cui non ab initio
pueritiae omni genere facinoris attas
tua respondeat, ut omnis oratio mo-
ribus consonet. Neque enim, qui ita vivit, uti tu,
aliter, ac tu, loqui potest : neque, qui tam illoto fer-
mone utitur, vitâ honestior est. Quò me vertam, P.
C. ? unde initium sumam ? majus enim mihi dicen-
di onus imponitur, quo notior est uterque nostrum.
Quòd si aut de meâ vitâ, atque actibus nostris, huic
conviciatori respondero, invidia gloriam conseque-
tur : aut, si hujus facta, mores, omnem statem

audavero; in idem vitium incidam procacitatis, quod huic objicio. Id vos, si forte offendimini, justius huic, quam mihi, succensere debetis, qui initium introduxit. Ego dabo operam, ut & pro me minimo cum fastidio respondeam, & in hunc minimè mentitus esse videar. Scio me, P. C. in respondendo non habere magnam exspectationem, quod nullum vos sciatis novum crimen in Sallustium audituros, sed omnia vetera recognituros, quis & mea, & vestrae jam, & ipsius aures calent. Verum eò magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus posuit rudimentum; sed ita ingressus est, ut neque ab alio vinci possit, neque ipse se omnino reliquā aetate praterire. Itaque nihil aliud studet, nisi, uti luctus sus, cum quovis velitari. Longè vero fallitur opinione. Non enim procacitate linguæ vita fordes eluuntur: sed est quædam calumnia, quam unusquisque nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis objectat. Quod si vita istius memoriam vicerit, aliam, P. C. non ex oratione ejus, sed ex moribus spectare debetis. Jam dabo operam, quam maximum potero, uti breve id faciam. Neque hæc alteratio nostra vobis inutilis erit, P. C. Plerumque enim resp. privatis crescit inimicitiis; ubi nemo civis, qualis sit vir, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium majores Crispus Sallustius ad unum exemplum, & regnum querit, velim mihi respondeat, num quid, quos protulit, Scipiones, & Metelli ante fuerint aut opinionis, aut gloria, quam eos res gestæ suæ, & vita innocentissimè acta commendavit; quod si hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis; cur non æquè de nobis existumerit; cuius & res gestæ illustres sunt, & vita integerrimè acta. Quasi vero tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus! quod si esses; nonnullos jam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis majoribus virtute mea præluxi: uti, si prius noti non fuerint, à me accipiunt initium memoriarum suarum: tu tuis vitâ, quam turpiter egisti, magnas offendisti tenebras; ut etiam, si fuerint egregii cives, certè venerint in oblivionem. Quare

noli mihi antiquos viros objectare. Satus est enim, me meis rebus gestis florere, quam majorum opinione niti; & ita vivere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet, P. C. qui jam decesserunt, omni que odio carent, & invidiâ; sed cum iis, qui mecum una in republicâ versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus pependis nimis ambitiosus; (non hanc dico popularem ambitionem, cuius me principem confiteor, sed illam perniciem contra leges, cuius primos ordines Sallustius duxit) aut in gerendis magistratibus, aut in judicandis maleficiis tam severus; aut in tuendâ republicâ tam vigilans; quam tu proscriptionem vocas: credo, quod non omnes tui similes incolumes in hac urbe vixissent. At quanto meliore loco respublica tuenda staret, si tu, par ac similis scelestorum civium, una cum illis adnumeratus essem? An ego tunc falso scripsi, *Cedant arma togæ*; qui togatus armatos, & pace bellum oppressi? An illud mentitus sum, *Fortunatam me consule Romam*; qui tantum intestinum bellum, & domesticum urbis incendium extinxii? Neque te tui piget, homo levissime, cum ea culpas, quæ in historiis mihi gloria ducis? An turpius est, P. C. scribentem mentiri, quam illum palam hoc ordine dicentem? Nam quod meam ætatem increpuisti, tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu abes à pudicitia. Sed quid ego de te plura querar! Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam ut vitium objicere! Cujus semper nocens egisti patrocinio. An ullum existumas posse fieri civem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? An ulla alia putas esse rudimenta, & incunabula virtutis, quibus animi ad gloriae cupiditatem aluntur? Sed minime mirum est, P. C. si homo, qui desidix, ac luxuria plenus sit, hac uti novâ, atque inusitata, miratur. Nam quod istâ inusitatâ rabie petulanter in uxorem, & in filiam meam invasisti, quæ facilius mulieres se à viris abstinuerunt, quam tu vir à viris, satiis docte, ac perite fecisti. Non enim me sperasti

mutuam tibi gratiam relaturum, & vicissim tuas compellaturum. Unus enim satis es materiæ habens: neque quidquam turpius est domi tuæ, quam tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putasti parare invidiam ex mea re familiari; quæ multò mihi minor est, quam habere dignus sim. Atque utinam ne tanta quidem esset, quanta est; uti potius amici mei vivent, quam ego testamentis eorum locupletior essem. Ego fugax, Crispe Sallusti? Furori tribuni pl. cessi: utilius duxi, quamvis fortunam unus expiri, quam universo populo R. civilis essem dissensionis causa: qui, postea quam ille suum annum in rep. perbacchatus est; omniaque quæ commoverat, pace, & otio, resederunt: hoc ordine revocante, atque ipsa rep. manu retrahente me, reverti. Qui mihi dies, si cum omni reliquâ vitâ conseratur, animo quidem meo supereret, cum universi vos, populisque R. frequens adventu meo gratulatus est. Tanti me fugacem, mercenarium patronum hæc stimaverunt. Neque hercule mirum est, si ego semper justas omnium amicitias astimavi. Non enim uni privatim ancillatus sum, neque me addixi: sed, quantum quisque reip. studuit, tantum mihi fuit aut amicus, aut inimicus. Ego nihil plus volui valere quam pacem: multi privatorum audacias nutriverunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerunt. Ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis, potentiam freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitiam usus sum, qui non perpetuo reip. amicus fuit: neque me pœnitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sextii insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Cæsaris favi. Haec laudes enim egregii civis, & unicæ sunt. Quæ si tu mihi uti vitia objicis, temeritas tua reprehendetur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendum, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc, ad te uti re-

vertar, Sallusti, patremque tuum præteream: qui si nunquam in vitâ suâ peccavit, tamen majorem injuriam reip. facere non potuit, quâm quod te talem filium genuit. Neque, tu si quid in pueritâ peccâsti, exsepar, ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit; sed qualem adolescentiam egeris: Hâc enim demonstratâ, facile intelligetur, quâm immensa gula impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit; & artas tua jam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuisset, exoleverat; cupiditatibus infinitis efferebaris, uti, quæ ipse corpori turpia non duxisses, in aliis experireris. Ita non est facile reputare P. C. utrum in honestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam vivo patre turpissimè venalem habuit, vendidit. Et cui dubium potest esse, quin mori coegerit eum, quo, hic, nondum mortuo, pro herede gesserit omnia? Neque pudet à me eum quærrere quis in P. Crassi domo habitet, cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paternâ domo. At hercule lapsus ætatis tirocinio, postea se correxit. Non ita est: sed abiit in sodalitium sacrilegi Nigidiani: bis judicis ab subsellia attractus, extremâ fortunâ stetit: & ita discessit, uti non hic innocens esse, sed judices perjerâsse existimarentur. Primum honorem in quæsturâ adeptus, hunc locum, & ordinem despectum reddidit, cuius aditus sibi quoque, sordidissimo homini, patuisset. Itaque timens, ne facinora ejus clam vos essent, cum omnibus matribus familias opprobrio esset, confessus est, vobis audientibus, adulterium; neque erubuit ora vestra. Vixeris, uti libet, Sallusti; egeris, quæ volueris: fatis sit, unum te tuorum scelerum conscientum esse; noli nobis languorem, & sosporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuerâ pudicitâ uxorum nostrarum, sed ita exppericti non sumus, ut à te cavere possimus. Audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc movere possit, P. C. fatum ac dictum turpe, quem non puduit palam, vobis audientibus, adulterium confitxi? Quod si nihil pro

me tibi respondere voluissēm; sed illud censorium elogium Ap. Claudii, & L. Pitonis, integerrum orum virorum, quo usus est quisque eorum, pro lege palam universis recitarem; nonne tibi viderer aternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit? Neque post illum delectum ienatūs te umquam vidimus. Nisi forte in ea te castra conjectisti, quō omnis sentina reip. confluxerat. At idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat, postea quām resp. armis oppressa est, & idem victores, qui exules, reduxit, in senatum post quāsturam reductus est. Quem honorem ita gessit, uti nihil non venale in eo habuerit, cuius aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit, uti nihil non a quum, ac verum duxerit, quod ipsi facere collibusset: neque aliter vexavit, ac debuit, si quis prædæ loco accepisset magistratum. Peractâ quāsturâ; postea quām magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se conjunxerat, unus jam ex illo grege videbatur. Ejus enim partis jam exemplar erat Sallustius, quo tanquam in imam voraginem cœtus omnium virorum excesserat: quidquid impudicorum, cillonum, parricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in urbe, municipiis, coloniis, Italâ totâ, sicut in fretis, subsederant, nominis perdit, ac notissimi, nullâ in parte castris apti, nisi licentiâ vitiorum, & cupiditate rerum novarum. At postea quām prætor factus est, modestè se gessit, & abstinenter. Nonne ita provinciam vastavit, uti nihil neque passi sint, neque expectarent gravius socii nostri in bello, quām experti sunt in pace, hōc Africam interiorem obtinente? unde tantum hic exhausit, quantum potuit aut fide nominum transjici, aut in naves contrudi. Tantum, inquam, P. C. exhausit, quantum voluit: ne causam diceret, se stertio duodecies cum Cæsare paciscitur. Quod si quippiam eorum falsum est, hic palam refelle, unde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repente tamquam somnio beatus, hortos pretiosissimovs, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones paraveris. Neque pigiūt quārere, cur ego P.

Caffi domum emissem ; cùm tu veteris villæ dominus sis, cuius paulo antè fuerat Cæsar & modo, inquam, patrimonio non comeso, sed devorato, quibus rationibus repente factus es tam affluens, & tam beatus ? Nam quis te faceret hæredem, quem ne amicum quidem suum fatis honestum quisquam sibi dicit, nisi similis, ac par tui ? At hercule egregia facta majorum tuorum te extollunt : quorum sive tu es similis, sive illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam addi potest. Verùm, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti, tantidem putas esse bis senatorem, & bis quæstorem fieri, quanti bis consularem, & bis triumphalem. Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in ætate pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, & civilis belli memoria. Quid enim gravius pati potuimus, quàm quòd te incolumem in hòc ordine videamus ? Desine bonos petulantissimâ confestari linguâ : desine morbo procacitatis isto uti : desine unumquemque moribus tuis astimare : his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam, P. C. Sæpe enim vidi gravius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia apertè dixerunt, quàm eos qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius merito debeat audire, sed ut ea dicam, si qua ego honestè effari possum.

ERRATA hæc graviora, & quæ alia deprehender,
lector benevolus condonabit.

Pag. 15. Lin. 10. *lege cum.* p. 13. l. 13. *virum.* p. 29. l. 15. *vestimentum.* p. 36. l. 2. *cessimus.* p. 42. l. 27. *Jugurtham.* p. 46. l. 20. *qui's ut.* p. 55. l. 36. *Senatūs.* p. 67. l. 4. *Graecbus.* l. 5. *mūlum.* p. 86. l. 5. *Jugurtha, amissis.* p. 88. l. 8. *magistratūm.* p. 90. l. 36. *Romā.* p. 96. l. 32. *utrisque.* p. 104. l. 34. *portō.* p. 108. l. 39. *erat, quietam.* p. 109. l. 19. *quad.* p. 118. l. 21. *paliudes.* p. 120. l. 2. *maturandum.* p. 131. l. 38. *corpo.* p. 134. l. 19. *frumentarū.* p. 141. l. 3. *invitare.* p. 154. l. 19. ~~εργοτον.~~

9 DE 63

INDEX

Rerum maximè memorabilium.

A.

Boriginum natio p.
4.
Æthiopes 52.
Africæ descriptio
50.
Ager Reatinus 19.
Picenus 14. Pistoriensis 35.
Albinus consul in Africa bel-
lum renovat 62. 63.
Allobroges ab Umbreno ad con-
jurandum sollicitantur 21. à
conjurandum jusjurandum signa-
tum obtinent. super ponte
Mulvio deprehenduntur 23.
iisdem ob coniurationem
præmia decernuntur 26.
Ambitus damnati Autronius &
Sulla 10.
Annus & Lucullus Tribuni
pleb. magistratum continua-
re nituntur 63.
Antiochus decem millibus ta-
lentorum à Philippo spolia-
tus 137.
Antonius Consul 13. Catilinam
persequitur 34.
Appii Poetæ dictum; Fortunæ
sue quisque faber 156.
Appius Claudius interrex 111.

Aquila in exercitu Catilinæ 36.
Archelaus Mithridatis incepta
impeditivit 138.
Ariobarzanis regnum 139.
Aristeus Thebas reliquit 152.
Aristonicus Antiochi filius per
triumphum ductus 138.
Arfaci scribit Mithridates 137.
Asia à Romanis obsessa 138.
Asper Numida præmissus à Ju-
gurtha Bocchi consilia spe-
culatum 110. 111. 112.
Atheniensium facta pro maxi-
mis à scriptoribus celebra-
tur 5.
Atherbal Micipæ filius 42. vi-
ctus à Jugurtha Romanam con-
tendit, &c in senatu oratio-
nem habuit 46. Cirtæ à Ju-
gurtha obsidetur 53. ejus li-
teræ ad senatum 54. se & op-
pidum Jugurthæ dedit, & ab
illo excruciatus necatur 56.
Artalum miserrimum fecere Ro-
mani 138.
Aventinus mons bis à plebe per
secessionem occupatus 60.
Aulus præceptor 63. Suthule
relicto 64. cum Jugurtha ini-
quis conditionibus sedus fe-
cit 65.

Aurelius

I N D E X.

Aurelia Orestilla Catilinæ con-
jux 8.

Autronius consul designatus,
at ambitus damnatus 10.

B.

Bæbius Tribun. Pl.
a Jugurtha cor-
ru pitur 61.
Baleares fundito-
res 108.
Bellienus * prætor
108.

Bellum Cimbricum 36. Pun-
cum secundum 41. mariti-
mum atque Mithridaticum 20.
servile Capuae atque in A-
pulia 16. adversum Gallos
male commissum 113. cum
Philippo Macedonum rege
137.

Bestia Calpurnius consul in
Numidiam adversus Jugur-
tham misus 57. secretò cum
illo agit 58.

Bibulus consul 266.

Bithynia a Romanis direpta
138.

Bocchus Maurorum rex 52. Ju-
gurthæ gener, cum socero
adversus Romanos belli so-
cietatem init 90. Legatos a
Metello accipit, at re infe-
cta dimittit 91. cum Jugur-
tha Romanos aggreditur 102.
Sulla respondet, & Romanum
mittit Legatos, qui a Gatu-
lis latronibus spoliati ad Sul-
lam profugunt 107. delicti
gratian a Romanis obtinet
108. cum Sulla agit per in-
ternuncium 111. Jugurtham
Romanis tradit 112.

Bomilcar Massivam per insidias
ex Jugurthæ mandato ag-
gressus obruncat 62. 63. va-
dibus datis judicium fugit
79. & a Jugurtha in Numi-

diam clam dimittitur 63. cum
Rutilio certat 73. a Metello
ad Jugurtham prodendum
allicitur, quod efficere per
se frustra conatus 79. Nab-
dalsam sibi adjungit, & sol-
licitat per literas, quæ a
Nabdalsa cliente ad Jugur-
tham deferuntur 84. a Ju-
gurtha cum aliis insidiarum
sociis interficitur 85.

Bruti, dum ab Roma aberat,
domus propter Semproniam
conjunctionis Catilinariae non
aliena 21.

C.

Cæsar Catulum,
quem in pontifi-
catu petitione
vicerat, & Piso-
nem, quem repe-
tundarum accusa-
verat, inimicos habuit; &
tamen Ciceronem uterque
neque precibus nec precio
impellere quiverunt, ut in-
ter conjuratos falsò nomina-
retur 25. 26. Ei Statilius tra-
ditur custodiendus 24. ex se-
natu egredienti nonnulli e-
quites gladio minitantur 26.
ejus oratio & sententia de
Conjuratis 27. cum Catone
comparatur 33. Ejus laudes
156. 161.

Cale civitas in Flaminia & Gal-
lia 152.

Capitolium incensum 24.

Capsa oppidum, cuius conditor
Hercules Libys 97. a Maro
incensa 98.

Capuae distribuuntur familiæ
gladiatoriæ 16.

Carthago imperii Romani æ-
mula 6. Carthaginenses ple-
raque Africæ imperabant
88.

Cælius

I N D E X.

Cassius prætor ad Jugurtham
mittitur 61.

Catabathmos 50.

Catilinæ genus & mores 3. so-
ci, & flagitia cum virgine
Vestæ 1. 8. uxor Aurelia Ore-
stillæ ibid. conjuratio prior,
quod repetundarum reus con-
sulatum petere prohiberetur
10. oratio ad conjuratos 11.
Catilina arma per Italianam
parat 13. mulieres, in qui-
bus Sempronia, sibi adjungit
14. Ciceroni insidias, urbi
incendia molitur, sed frustra
15. Plautia lege interrogat-
tus, in Senatum venit 16.
Ciceroni maledicit; apud C.
Flaminium in agro Reatino
dies paucos commoratus,
in Malliana castra profici-
tur 17. 19. Massiliam in ex-
illium ire se simulat, cùm aliud
per literas ad Q. Catulum
scripserit 18. imperii insignia
assumit 19. Catilinæ incep-
ta plebs probat, Ibid. deinde,
conjuratione patefacta, con-
silia excretratur 24. exerci-
tus quantus 34. servitia
repudiat Ibid. verba facit
ad milites 35. aciem instruit
3. fortiter pugnans confodi-
tur 37.

Catonis oratio & sententia de
conjuratis 27. à senatu com-
probatur 34. natura & mo-
res 33.

Catulus Cæsari infensus 25. à
Catilina literas accipit 18.

Ceparius ex urbe profugit 24.

Cethagus captus familie atque
libertorum opem implorat
26.

Character Catilinæ 3. Q. Curii
13. Semproniae 14. Plebis Ro-
manæ 19. Catonis & Cæsa-
ris 33. Æmilii Scauri 53. Ju-
gurthæ & Atherbalis 53. Cal-

purnii Bestiæ 57. C. Marci
80. Metelli 68. 80. 81. Sulla
101.

Cicero cum Antonio consul,
homo novus 13. Fulviae &
Curii opera Catilinæ consi-
lia & insidias detegit 14. 15.
Allobrogibus de conjuratis
prodendis præcepta dat 23.
conjuratos ad le acerbitos
in ædem Concordiæ venire
jubet, quod Senatum convo-
cat 24.

Cirta à Jugurtha obsidetur 54.
& ei traditur 56.

Conjurati 9. humano sanguine
jusjurandum faniunt 12. ca-
pti ad Senatum ducuntur 24.
in carcere necantur 34.

Cornelius eques ad Ciceronem
occidendum operam suam
pollicetur 15.

Cotta consulis oratio ad Popu-
lum 144.

Craßus, cui Pompeius invitus,
conjurationis non ignarus
fuit 9. a Tarquinio nomina-
tur 25.

Curius è conjuratis unus, se-
natu aliquando proibi grata-
tia a censoribus motus, Ful-
viae, cum qua vetus ei stupri
consuetudo, conjurationem
aperit 13.

Cyrenensium & Carthaginien-
sium lis de suæ regionis fi-
nibus 89.

Cyrus in Asia eccepit urbes at-
que nationes subigere 2.

D.

Dabar Massigradæ
filius inter Boe-
chum & Sullam
internuncius 110.
Damasippus Sulla
jussu jugulatus 29.
Decla-

I N D E X.

Declamatio Sallustii in Ciceronem, & Ciceronis in Sallustium 170. 173.

Decretum S. P. Q. R. de Boccho 158.

E.

Elephantis Numidarum quatuor capti, quadraginta interfecti 74. Eumenem Antiochο prodidere Romani 138.

F.

Fabius Sanga Allobrogum Patronus 21.

Fulvia conjurationem ex Curio, quicunq; confuerat, cognitam patefacit 13.

Fulvius Senatoris filius, ex initio, quod ad Catilinam instituerat, retractus, iussu parentis interficitur 21.

G.

Gætulorum mores 51. eos Jugurtha docet militaria facere 89. Galli gloria belli ante Romanos 33. adversus Gallos a Q. Caepione & M. Manlio male pugnatum 113.

Gauda, Manastabalis filius, Massinissæ nepos, cui petenti regios honores Metellus negaverat, a Mario ad ultionem de imperatore sumendam sollicitatur 81.

Gladiatoriæ familiæ in municipia distribuuntur 16.

Gracchus & M. Fulvius, Consule Opimio, interfecti 50. Gracchus & Tiberius plebejæ libertatis vindices occisi 67. Gracchi lex 166. Græci facundia ante Romanos 33. Grecorum disciplina 167. Gulussa Massinissæ filius morbo absuntur 42.

H.

Hannibal Italæ opes maximè attrivit 41. Hercules in Hispania interiit 51. Hiempſal Micipſa filius 42. despicit ignobilitem Jugurtha, & Jugurtha hortatu a Numida quodam occiditur 45.

I.

Interrex Appius Claudius 122. Jugurtha Manastabalis filius, ex concubina ortus, a Micipſa cum ipſius liberis educatur; dein ad bellum Numantinum mittitur 42. ubi a Scipione magnificè donatus & laudatus est, & ad Micipſam cum litteris commendatitiis remisſus 43. a Micipſa moriente adoptatur, & cum ipſius filiis testamento hæres instituitur 44. Micipſa decreta reſcindi curat, Hiempſalem per infidias opprimit 45. omnem Numidiam occupare parat, Atherbale fugato; ac Romanum mittit Legatos, cum largis muneribus, per quos se purgavit 46. meliorem Numidici regni portionem

I N D E X.

fortitus, Opimio Romanæ legationis Principe in suas partes adducto 50. in Atherbalis regnum animum intendit; & agris ejus valtatis, ipsum fugere Cirtam compellit, cirtamque obsidet 53. legatis Romanis semel 54. atque iterum respóndet; Cirta per deditionem potitus, Atherbalem, Numidæque omnes puberes ac negotiatores interficit 56. filium duosque familiares ad senatum legat, qui infectis rebus discesserunt 57. Dein cum Bestia & Scauro secreta transgit 58. cum Cassio Prætore Romam venit, 61. Bæbiisque tribuno plebis pecunia corrupto frustra a Memmio accusatur 62. necis, quam Bomilcar Massivæ intulerat reus Italia jubetur decedere 63. bello in Africa renovato, Albinum consulem iudicavit, Albinusque Roman reversi fratrem Aulum propratorem in spem pactionis primò inducit, postea ejus castra de improviso circumvenit 64. & exercitum subjugum mittit 65. ad Metellum legatos supplicatum mittit 69. cum eo varia fortuna variisque artibus modò insidiis, modò aperto marte certat 72. &c. ad 79. deditionem facit, cuius mox pœnit 79. 80. bellum renovat 82. Bocchum socium in societatem adducit 90. cùmque illo Marium aggressus 102. magna clade vincitur 104. altero deinde prælio, dolo quidem, sed minus feliciter usus, fugatur 105. a Boccho tandem proditus, Sulla vinclitus traditur, & ad Marium deducitur 112.

L.

Acedæmonii & Athenienses in Greciâ cœpere urbes atque nationes subigere 2.

Legati Romanorum, regnum Numidæ divisum decem missi 50. Atherbalem & Jugurtham jubent arma ponere 54. Jugurthæ pacem imperantes fructuaria discedunt 56. Bocchi ad senatum 108.

Lentulus ad conjurandum tum cives, tum alios sollicitat; per Umbrenum Allobroges tentat 21. Vulturtio dat litteras ad Catilinam 23. à Cicerone, quod Prætor erat, manu in Senatum ducitur; cùmque liberti sui ac clientes eum eripere frustra conati essent, Lentulo Spintheri ædili in custodiam traditur 24. in Tullianum carcerem demissus occiditur 34. Lepidi oratio contra Sullam 116.

Leptitani socii Romano populo semper fideles ad Metellum legatos præsidium adversus Hamilcarem quendam oratum mittunt 8.

Lex Porcia 28. Sempronia 56. Plautia 16.

Licinii tribun. Pleb. oratio ad Plebem 132.

Literæ Mallii ad Q. Marciū 17. Catilinæ ad Catulum 18. Lentili ad Catilinam 23. Scipionis ad Micipsam 43. Atherbalis ad Senatum 54. Pompeii ad Senatum 130. Mithridatis ad Arsacem 137.

Ma-

I N D E X.

M.

Agistratus minores
vigiliis per urbem
præterant 16. ma-
gistratum insig-
nia à Tuscis sum-
pta 29.

Mallius conjuratorum unus bel-
li faciendi princeps 13. ad Q.
Marcium Regem epistolam
mittit 17.

Mamilii rogatio contra Jugur-
thæ fautores 65.

Manastabal Masinissæ filius mor-
bo absimitur 42.

Manlius Mantinus trib. pleb.
86.

Manlius Torquatus bello Galli-
co filium contra imperium
in hostes pugnantem necari
jussit 32.

Manlius Marii legatus 95.

Manlius & Cæpio male cum
Gallis pugnârunt 113.

Marcus Rex Fæsulas contra
conjuratos missus 16. respon-
det Mallii conjurati legatis
18.

Marius Metelli legatus 69. Sic-
cam frumentatum missus 76.
dum Uticæ sacrificat, ab ha-
ruspice jubetur omnia pro-
spera sperare 80. Arpinianus
& educatus, militum tri-
bunatum primò adeptus, in-
de ad alios gradatim magi-
stratus evectus; ab Metello
petundi gratiâ missionem ro-
gat 80. Metello dehortante
accenditur, & adversus eum
Gaudam concitat 81. à Me-
tello dimissus 85. consulatum
obtinet, & Imperator ad-
versus Jugurtham creatur
86. habet orationem ad po-
pulum 92. in Africam pro-

ficitur, & Uticam adve-
tus exercitum à Rutilio tra-
ditum accipit 96. Capsam in-
cendit 98. castellumque haud
longè à flumine Muluchâ si-
tum Liguris cuiusdam opera
capit 99. 100. 101. Bocchi
& Jugurthæ exercitum bis
fundit 103. 104. 105. absens
fit consul, Galliâmque Pro-
vinciam consequitur, & tri-
umphat 113.

Masinissæ Numidarum Rex in
amicitiam à Scipione recep-
tus, Carthaginenses vincit,
& Syphacem capit 41.

Massiva, Gulusis filius, Mas-
inissæ nepos regnum Numi-
dæ affectat 62. Jugurthæ
jusu per insidias obtrunca-
tur 63.

Memmius tribun. Pleb. ad Po-
pulum verba facit 58. suadet
ut Jugurtha Romanum per
Cassium Prætorem adducere-
tur interpositâ fide publicâ
61. adductum accusat 62.

Metellus Quint. Celer Prætor
in agrum Picenum mittitur
16. Metellus Quint. Creti-
cus in Apuliam mittitur *ibid.*
Metellus cum Silano consul
Numidiam fortuit 67. lega-
tos à Jugurthâ ad se missos
promissis ad Jugurtham sibi
tradendum hortatur 69. Vac-
cæ præsidium imponit 70.
cum Jugurthâ pugnat 72.
Jugurthæ dolis fatigatus Za-
mam oppugnare statuit 76.
quod cum frustra esset, dis-
cedit 78. Bomilcarem polli-
cationibus aggreditur, ut
Jugurtham vivum aut neca-
tum sibi tradat 79. superbiâ
inflatus 81. Marium à con-
sulatu petendo dehortatur
81. ac tandem dimittit 85.

I N D E X.

Vaccenses rebellantes ulciscitur 82. 83. Romæ capit is arcessitur à plebe 85. Numidas fugat, Thala inque, quò Jugurtha confugerat 86. maximo cum labore capit 87. Leptitanis præsidium orantibus cohortes Ligurum quatuor & Annium præfectum mittit 88. Mario consulatum & Numidiam datam fert impotentiū 90. Boccho per Legatos pacem suadet cum Romanis 91. Marii conspectum fugit 96. Romæ contra spem lætissimis animis excipitur 96.

Micipsa Malinissæ filius & regni heres, Jugurtham, cuius potestatem & crescentem in dies gloriam formidabat, ad bellum Numantinum mittit, eum periculis objectandi & opprimendi gratiā 42. eum tamen, virtute ipsius permotus, adoptat, & hæredem cum suis filiis institutus; eique paulò ante mortem, filiisque mandata dat suprema

44

Mithridatis epistola ad Arsacem 137.

Mulucha flumen Jugurthæ Bocchique regnum disjungit 99. ad Mulucham Castellum Marius capit 99. 101.

Murena citerioris Galliæ legatus 22.

Muthul Numidiæ flumen 70.

N.

Abdalsa à Bomilcare in consilium & Jugurthæ perniciem vocatus, à cliente proditus 84. Ju-

gurtham tamen placat 85. Numantia deleta 43. Numidarum ingenium, & mores 69. 74. 90. 97. 45. 51.

O.

Etavius Rufo quæstor 108. Optimus legationis Romanæ princeps a Jugurtha corruptus 50.

Oratio Catilinæ ad Conjuratos 11. ad milites 35. Cæsaris & Catonis de conjuratis 27. 30. Micipse ad filios & Jugurtham 44. Atherbalis ad Senatum 46. Memmii ad Populum 58. Marii ad Populum 92. Sullæ ad Bocchum 106. Bocchi ad Sullam 111. Lepidi contra Sullam 116. Philippi contra Lepidum. 119. Licinii ad Plebem 132. Cottæ ad Populum 144. Sallustii 1. & 2. ad Cæsarem 157. 161.

P.

Aulus lege Plautia Catilinam interrogat 16.

Perse navibus in Africam transvecti

51.

Perse cum Romanis bellum gessit 27. Philippi filius, insomniis occisus 138.

Petreio legato exercitum permittit Antonius pedibus æger 37.

Philæni fratres se suamque vitam reip. condonant 89.

Philippi oratio contra Lepidum 119.

Phœ-

INDEX.

Phoenices Hippoñem, Adrymetum, Leptim, alijsque multas urbes in orā Africā maritimā condiderunt 52.

Piso Cn. adolescens factiosus cum Catilinā consilia communicat: in citeriorem Hispaniam quæstor missus, ibique ab equitibus Hispanis ecclisis 10.

Piso C. in judicio repetundarum oppugnatus, ideoque Cæsari infensus 35. 36.

Pompeius M. Lic nio Crasso invitus 9. ob potentiam formidabilis 10. cum Crasso consul tribunitiam potestatem restituit 20. ad bellum Mithridaticum & maritimum missus 20. scr. bit epistolam ad Senatum 130. nihil eo maluit, quām quod Cæsari obesset 162.

Pompeius Rufus Prætor Capuam missus 16.

Pomptinus prætor 23.

Posthumius & Favonius supervacanea onera 167.

Punicum bellum secundum 41.

Punica fides 110.

Q.

Questores tres ex Mamilianā rogatione rogantur 66.

Quæstor pro prætore 10.

R.

Rediorum civitas populo Romano, cuius opibus creverat, infida 27.

Romæ origo, in-

crementum, fortitudo 4. 5. virtus 6. omnia venalia 5. Romanorum mores ante & post Carthaginem deletam 66.

Rutilius legatus Metelli 71.

S.

Sallustius adolescens studiis studio ad Remp. fertur, ubi multa aduersa passus 2. res populi Rom. gestas strictim prescribere statuit 3. magistratum adeptus 40. Libros regis Hiempsalis Punicos per interpretem consulit 51.

Scaurus Hiempsalis mortem severè vindicandam censet 50. Senatus princeps & consularis in Africam legatur 55. Calpurnii Bestiæ consulis socius & administer consiliorum 57. magnitudine pecuniae a bono in pravum abstractus Jugurthæ favet 55. 56. quæstor creatus 66.

Scipio Africanus Masinissam in amicitiam recipit 41. in bello Numantino imperator omnes ferè res asperas agit per Jugurtham, quem donatum & pro concione laudatum dimittit cum literis ad Micepam 43.

Sempronius inter conjuratos 14.

Senius senator literas de Malili conjuratione in senatu recitat 15. 16.

Septimiū Camers a Catilinā in agrum Picenum mittitur 14. Sertorius Hispaniam citeriorem vastavit 131.

Sextius quæstor in Vaccam Jugurthæ oppidum mittitur 58.

Sicca

I N D E X.

Siecca oppidum omnium primum
 a Jugurthā deficit 76.
 Silanus consul designatus sen-
 tentiam de conjuratis primus
 rogatur 16.
 Sisenna optimè & diligentissime
 omnium, qui res Sullæ dixe-
 re, persecutus est 101.
 Silius Nucerinus cum exercitu
 in Mauritaniā consilii Catili-
 nae particeps 12.
 Sibyllini libri 24.
 Sulla P. consul designatus, le-
 gibus ambitūs interrogatus
 poenas dedit 10.
 Sullæ L. dominatio 3. 6. pro-
 fapia, educatio, mores 101.
 102. in Marii castra cum e-
 quitatu venit 102. ejus fa-
 cundia: oratio ad Bocchum
 106. Bocchi legatos libera-
 liter habet 107. Volucem
 Bocchi filium castris ab-
 ire jubet 109. a Boccho
 occulte accersit 110. cum
 eo de pace & prodendo Ju-
 gurthā agit 111. tyrannidis
 aliorūmque facinorum a Le-
 pido accusatur 116. Dama-
 sippum, &c. alios hujusmodi,
 qui malo Reip. creverant, ju-
 gulari jubet 29.
 Suthul Numidiae oppidum, ubi
 Regis thesauri erant, ab An-
 lo obſidetur, &c. ſpe pæctio-
 nis relinquitur 64.
 Syphacis capti regnum Maſi-
 nissæ dono dedit Populus
 Rom. 41.42.
 Syrtes duæ, inter quas Leptis
 & Philemon are 52.

T.

 Arquinius ad Cati-
 linam proficisciens,
 ex itinere retrah-
 et s. dicit ſe de
 conjunctione indi-

caturum; Crassum nominat,
 & indici falsi ſuſpectus, Ci-
 cerone conſulente, in vincu-
 la conjicitur 25.
 Thala Numidiae oppidum, ubi
 Jugurthæ theſauri 86. a Me-
 tello expugnat 87.
 Thirmida oppidum, ubi Hiemp-
 ſal occiſus est 45.
 Tiberii Neronis ſententia de
 conjuratis 26.
 Tullianum locus in carcere, u-
 bi de Lentulo ſuſpicio-
 ſumptum est 34.
 Turpilius Vacca præfectus, co-
 ortā ſedatione, unus ex om-
 nibus Italicis profugit inta-
 etus 82. 83. iuſſus a Metello
 caſauſ dicere, condenma-
 tur, & capite poenas folvit
 84.

V.

 Acca forum rerum
 venalium totius
 Numidiae maxi-
 me celebratum;
 ubi præſidium
 imponit Metel-
 lus 70. Vaccenses ſeditionis
 rei puniuntur 82. 83.
 Valerius Flaccus & C. Pomp-
 tius prætores in ponte Mul-
 vio per infidias Allobro-
 gum comitatus deprehendunt
 23.
 Vargunteius Senator cum Cor-
 nelio equite Romano Cice-
 ronem domi imparatum de
 improvifo opprimere conſi-
 tit 15.

Umbrenus Allobroges ad con-
 jurandum hortatur 21.
 Volus Bocchi filius 105. a Me-
 tello ſuſpectus abire caſtris
 jubetur 109.

Vul-

I N D E X.

Vulturtius Crotoniensis a Lentulo conjurato cum Allobrogum legatis & literis ad Catilinam missus, in ponte Mulvio deprehenditur, conjurationem patescit 23. eisque ac Allobrogum legatis ob indicium a Senatu præmia decernuntur 26.

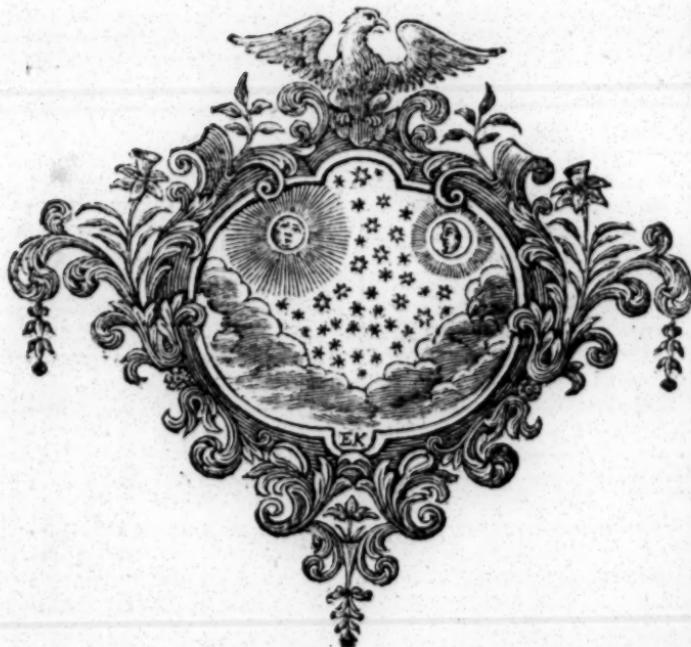
Z.

Ama Numidæ arx
67. a Metello
frustra oppugna-
tur 76. 78.

F I N I S.

9 DE 63

TX
10
22

